

FINANS - POLİTİK &

EKONOMİK YORUMLAR

EKİM 2004 • YIL 41 • SAYI 487 • 5.000.000.- LİRA
www.ekonomikyorumlar.com

*Döviz Kuru Dış Ticaret İlişkisi:
İhracat, Değerli TL'ye Rağmen mi Artmaktadır?*
Doç. Dr. Çetin DOĞAN

*Türkiye'nin Komşuları İle
Olan Dış Ticaret Rakamlarının
Genel Bir Görünümü*
Doç. Dr. Nalan GÜREL

AB Rekabet Politikasına Genel Bakış
Yrd. Doç. Dr. Oğuz YILDIRIM

*Arjantin Gerçeği:
Mucizeden Felakete Sürükleniş*
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin ŞEN
Yrd. Doç. Dr. Erdal DEMİRHAN

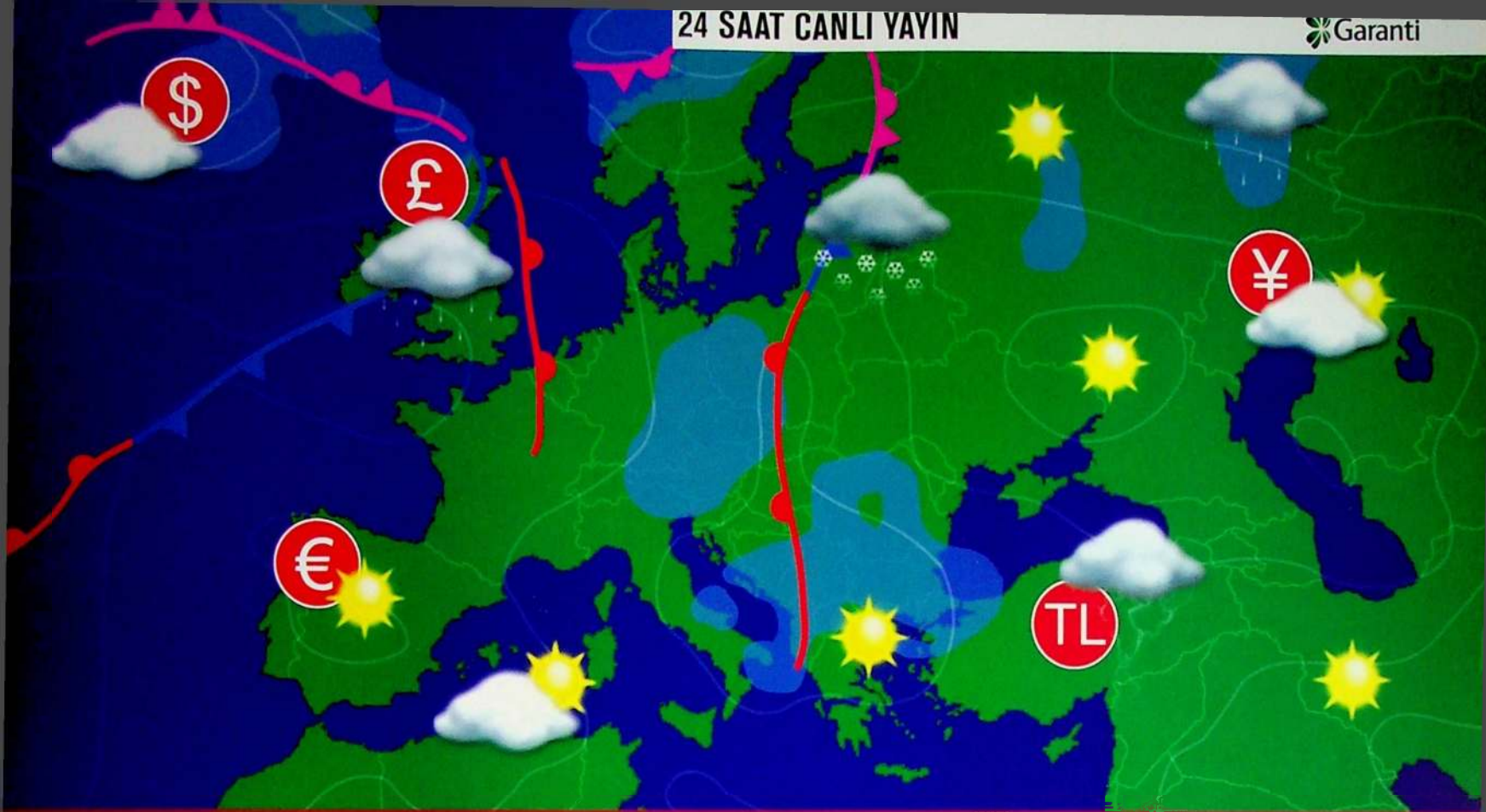
Finansal İstikrarın Temel Koşulları
Yrd. Doç. Dr. Muhsin KAR
Enver GÜNAY

*E-Devlet Yolunda Önemli Bir Adım:
"Elektronik İmza Kanunu"*
İlyas ÇELİKTAŞ

*Program Bütçe ve Program Bütçe
Tecrübesi Işığında Yeni Bütçe Anlayışı*
Ertan TOSUN

Düşen Enflasyon
Süreyya SERDENGEÇTİ

En doğru para durumu paragaranti.com'da

anın ▲ Günün en yüksek ve en düşük Dolar, Euro dereceleri ▲ Her an güncellenen Maxi İMKB Endeksi ▲ Finans dünyasının duayenlerinde
kazandıran para durumu tahminleri ▲ Gelişmeleri e-mail ile bildiren paragaranti hatırlat servisi ▲ Bol bol tıklayın, bol bol kazanın ▲ Gü

Oto yıkama.

300 mm'ye kadar yükseltilebilen havalı süspansiyon.
Touareg'de standart.

Otomobil aşkına

Touareg, 82.000 Euro'dan başlayan tavsiye edilen ÖTV ve KDV dahil fiyatları ve kişiye özel kredi seçenekleriyle.
Bu fiyata motorlu taşıt vergisi ve plaka masrafları dahil değildir.

DOĞUŞ OTOMOTİV

Touareg Danışma Hattı: 0212 335 04 25

Volkswagen Finans
vdf

FINANS - POLİTİK & EKONOMİK YORUMLAR

http://www.ekonomikyorumlar.com

e-mail:ekonomikyorumlar@ekonomikyorumlar.com

EKİM 2004 • YIL: 41 • SAYI: 487 • 5.000.000.- LİRA (KDV DAHİL)

Ekonomik Mali Yayınlar San. Ve Tic. A.Ş. Adına
İmtiyaz Sahibi
DR. NESRİN NAS

Genel Yayın Yönetmeni
PINAR TÜRENÇ

Yazı İşleri Müdürü
MUSTAFA BARIŞ

Danışma Kurulu Başkanı
ALİ İHSAN KARACAN

Danışma Kurulu

Prof. Dr. Asaf Savaş Akat □ Dr. Öztin Akgüç □ Prof. Dr. Erdoğan Alkin □ Prof. Dr. Mehmet Altan □ Tevfik Altınok □ Yılmaz Argüden □ Beyhan Aslan □ Uğur Bayar □ Afa Boran □ Prof. Dr. Ünal Bozkurt □ Yavuz Canevi □ Ege Cansen □ Dr. Doğan Cansızlar □ Bülend Çorapçı □ Necdet Durakbaşa □ A. Aydın Dündar □ Dr. A. Mahfi Eğilmez □ Orhan Emirdağ □ Gazi Erçel □ Dr. Zeynel Abidin Erdem □ Meral Gezgin Eriş □ Dr. Deniz Gökçe □ Prof. Dr. Cumhuriyet Ferman □ Zeki Gündüz □ Prof. Dr. Seyfettin Gürsel □ M. Akif Hamzaçebi □ Avni Hedili □ Erhan Işıl □ Prof. Dr. Haluk A. Kabaalioglu □ Ali İhsan Karacan □ Kemal Kurdaş □ Korhan Kurdoğlu □ Adnan Nas □ Ergin Neng □ Sezai Onaral □ Prof. Dr. Suat Oktar □ Tuncay Özilhan □ Ersin Özince □ Ertuğrul İhsan Özol □ Prof. Dr. Merih Paya □ Adnan Polat □ M. Faruk Sabuncu □ Prof. Dr. Hülya Talu □ Prof. Dr. M. Şükrü Tekbaş □ Dr. Ali Tekin □ Dr. Turgut Telman □ Yaman Törüner □ Cihan Turper □ Doç. Dr. Ali Ulusoy □ Ahmet Yüzbaşıoğlu □ Prof. Dr. T. Güngör Uras

Yazı Kurulu

Dr. Öztin Akgüç □ Prof. Dr. Erdoğan Alkin □ Zeki Gündüz □ Prof. Dr. Seyfettin Gürsel □ Adnan Nas □ Prof. Dr. Merih Paya □ Prof. Dr. T. Güngör Uras

BU SAYIDA

Okurlara Mektup Umutlu Fakat Sıkıntılı Bir Dönemin Eşiğinde	3
DOÇ. DR. ÇETİN DOĞAN Döviz Kuru Dış Ticaret İlişkisi: İhracat, Değerli TL'ye Rağmen mi Artmaktadır	6
SÜREYYA SERDENGEÇTİ Düşen Enflasyon	22
DOÇ. DR. NALAN GÜREL Türkiye'nin Komşuları İle Olan Dış Ticaret Rakamlarının Genel Bir Görünümü (2000-2003)	28
YRD. DOÇ. DR. OĞUZ YILDIRIM AB Rekabet Politikasına Genel Bakış (Teori ve Uygulamalar)	42
YRD. DOÇ. DR. MUHSİN KAR ENVER GÜNAY Finansal İstikrarın Temel Koşulları	50
YRD. DOÇ. DR. HÜSEYİN ŞEN YRD. DOÇ. DR. ERDAL DEMİRHAN Arjantin Gerçeği: Mucizeden Felakete Sürükleniş	70
ERTAN TOSUN Program Bütçe ve Program Bütçe Tecrübesi İşiğında Yeni Bütçe Anlayışı	81
İLYAS ÇELİKTAŞ E-Devlet Yolunda Önemli Bir Adım: "Elektronik İmza Kanunu" Yürürlüğe Girdi	90
Rakamların Dili Ekonomik Göstergeler	95

İdare Yeri: Binbirdirek Mah. Suterazisi Sokak. No.6/2; 34400 Sultanahmet - İSTANBUL ☎ Tel: (0212) 518 17 32 - 516 11 45 ☎ Faks: (0212) 518 66 43 ☎ http://www.ekonomikyorumlar.com ☎ e-mail: ekonomikyorumlar@ekonomikyorumlar.com ☎ Yayın Süresi: Aylık - Yerel Süreli ☎ Yayın Türü: İktisadi ve Politik ☎ Baskı ve Cilt: Kurtiş Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti., Maltepe Mah. Litros Yolu. Fatih Sanayi Sitesi. No.12/74 Topkapı - İSTANBUL, Tel: (0212) 613 68 94 ☎ Baskı Tarihi: 9 Ekim 2004 ☎ Genel Dağıtım: DPP ve Dünya Süper Dağıtım ☎ Açıklama: Dergideki yazılar kaynak göstermek koşuluyla alınabilir. Dergide yayımlanan yazılardaki görüşler, yazarlarına aittir. Yayımlanacak yazılar hakem denetiminden geçer. Yayımlamak amacıyla gönderilen yazıların iki nüsha olarak (mümkünse bilgisayar disketi ve bir resim ile birlikte) ulaştırılmasını rica ederiz. ☎ 2004 Yılı Abone Bedeli (KDV Dahil): 60.000.000.-TL. ☎ Öğrencilere: 42.000.000.-TL. ☎ Banka Hesap Numaraları (İstanbul): Akbank Nuruosmaniye Şubesi Hesap No: 35875-4, Garanti Bankası Nuruosmaniye Şubesi Hesap No: 6299897, İş Bankası Çağaloğlu Şubesi Hesap No: 530979, Yapı Kredi Bankası Çemberlitaş Şubesi Hesap No: 1035572-7

Dergiden

OKURLARA MEKTUP

Umutlu Fakat Sıkıntılı Bir Dönemin Eşiğinde...

Sevgili Okurlar,

Ekonominin ne kadar kırılğan olduğunu test edecek bir döneme girdik. Her ne kadar hem ekonomi hem de AB cephesinde işlerin iyi gittiğine dair haberler birbirini izliyorsa da, risklerin de büyümeye başladığını asla ihmal etmememiz gereken bir dönem bu.

Enflasyon cephesinde her şey beklendiği gibi gelişiyor. Eylül ayında % 0.94 artan TÜFE, yıllık bazda % 9 oldu. Aylık bazda % 1.85 artan TEFE ise yıllık bazda % 12.5 oldu. Ağustos ayında % 1.5 çıkarak herkesi tedirgin eden özel sektör imalat sanayi fiyatları Eylül'de % 0.6 çıktı. Tarımda mevsimsel avantajın ortadan kalkması, kira ve hizmet fiyatlarındaki katılık, enflasyonun daha da aşağı inmesine engel oluyor. Kuşkusuz petrol fiyatlarındaki tırmanışı da bundan sonra daha dikkatle izlememiz gerekiyor. Öyle görünüyor ki, enflasyonda zor bir döneme girdik. Bu yıl hedefin tutmasında sorun görünmemekle birlikte gelecek yıl % 8 hedefini tutturmakta oldukça zorlanacağız gibi. Burada sorun bazı fiyatların katılığından ziyade, yapısal reformların hız kesmiş olması ve AB ile başlayacak zorlu müzakere sürecidir. Bu sürecin ekonomi üzerindeki etkisini tahmin etmek için son zina krizine bakmamız yeterlidir. Zina tartışmalarında ekonominin kırılğanlığının hala ne kadar ciddi olduğunu ortaya koydu. Türkiye'nin devasa bir borç stoğunun üzerinde oturması ve büyüyen cari açık, her ne kadar hükümet aksini söylese de, bu kırılğanlığın temel sebebi. Büyümenin hala cari açık pahasına gerçekleştirilmesi ise en önemli sorununuz. Bu yıl Türkiye % 10 büyümeye ulaşacak gibi görünüyor. Türkiye gibi Çin, Hindistan, Hong Kong, Arjantin ve Singapur ve Brezilya da yüksek oranlı bir ekonomik büyümeye sahne olacaklar. Aramızdaki tek ve en önemli fark, bu ülkelerin hepsinin büyürken cari fazla vermesi. İçlerinde büyümesini cari açıkla, cari açığı da kısa vadeli sermaye girişiyle finanse eden tek ülke Türkiye. Bu nedenle mevcut büyümenin sürdürülebilir olduğunu ne yazık ki söyleyemiyoruz. Sorun da burada başlıyor.

İşsizlik hala en önemli sorun. Her ne kadar son yayınlanan verilere göre bu yılın ikinci çeyreğinde, bir işte çalışanların sayısı geçen yılın aynı dönemine göre 492 bin kişi artarak, işsizlik oranı % 9.3'e gerilemişse de bunun DİE'nin yöntem değişikliğinin etkisiyle mi, yoksa gerçek bir azalma mı olduğunu anlamamız için bir yıl beklememiz gerekiyor. Ne yazık ki, aynı yaklaşımı bütçe verilerinde de sergileyen hükümet, tüm bu verilerin güvenilirliğini gölgeli hale getiriyor. Bu yılın ikinci çeyreğindeki % 9.3'lük işsizlik oranı, ilk çeyrekteki % 12.4'le karşılaştırılarak, işsizlikteki azalış abartılı bir şekilde gösteriliyor. Bu da mevsimsel etkileri, olduğu gibi istatistikle-

re yansıtıyor. Oysa yılın ikinci çeyreği tarım faaliyetleri nedeniyle istihdamın arttığı ayları kapsar. Doğru bir karşılaştırma bu nedenle bir önceki yılın aynı dönemiyle yapılan bir karşılaştırma değildir. Bu nedenle işsizlikte son durumu ve eğilimi görmek için bir yıl daha beklememiz gerekiyor. İstatistikler ne olursa olsun, önümüzdeki yıl dikkatimiz büyümeyi sürdürülebilir kılmak ve işsizliği azaltmak üzerinde odaklanmalıdır. Bunun için reel faizleri düşürecek yapısal reformlara hız vermek ve mali uyumun kalitesini arttırmak, yani sık sık sapan hedefleri tutturmak için ek harcama kısıtlamalarına ve vergi artışlarına ihtiyaç duymayan bir bütçe politikası izlemek zorundayız.

Kuşkusuz dünya ekonomisindeki gelişmeleri de çok yakından izlememiz gereken bir dönem olacak bu dönem. 2004 yılında dünya ekonomisi son 30 yılın en hızlı büyümesini yaşadı. Büyüme oranı % 5'e ulaşacak görünüyor. Önümüzdeki yıl da dünya ekonomisinin % 4.3 büyümesi bekleniyor. Gelişmekte olan ülkelerde büyüme oranı rekor üstüne rekor kırıyor. Gelişmiş ülkeler ise, dünya ekonomisini ayakta tutacak oranda büyümeyi başardılar gibi. Ancak dünyada da risklerin büyüdüğü unutulmamalı. Petrol fiyatlarındaki tırmanış karşısında OPEC çaresiz kaldığını itiraf etti. Çünkü sorun arz yetersizliği değil. Sorun dünya ekonomisindeki büyüme hızının petrol talebini zirveye taşıyacağını düşünen ve dağıtımdaki istikrarsızlığı da fırsat olarak gören spekülâtorlerin iştahı. Bu nedenle petrol fiyatlarının 50 doları aşması dahi mümkün. İkinci risk ABD'nin büyüyen iç ve dış açıklarının sürdürülebilirlik sınırlarını aşmış olması. Halihazırda Amerikan hane halkının tasarruf düzeyi kullanılabilir gelirin % 1'ine kadar düşmüş bulunuyor. Ancak faizlerin yükselmeye başlaması ile ABD ekonomik büyümesini tetikleyen bu sürecin tersine dönmesi kaçınılmaz.

Üçüncü önemli risk ise Çin. Dünya ekonomisinin şu anda ikinci büyük oyuncusu Çin'in ekonomisini kontrollü bir biçimde soğutması, Çin'in dev talebiyle beslenen bir çok ülke ekonomisini zor durumda bırakacak. Dünya hammadde fiyatları da ve hammadde üreticileri de bundan olumsuz etkilenecek.

Dünya ekonomisinin dördüncü ve belki de en önemli riski ise de, hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkelerde yapısal reform ihtiyacının artması. Bu yıl olağan üstü miktarda dış sermaye çeken gelişmiş ülkelerin mevcut performanslarını sürdürmesi de gelişmiş ülkelerin dünya ekonomisini aynı hızda sürüklemeleri de bu yapısal reformlara bağlı.

Tüm bu iç ve dış gelişmeler ve AB müzakere sürecinin tetikleyeceği volatilité, 2005'te çok dikkatli ve risklere karşı tetikte olmamız gerektiğini söylüyor.

İlerleme raporu ertesinde, gelecek ayın dergisinde buluşmak üzere,

Saygılarımızla,

Finans–Politik & Ekonomik Yorumlar

Şeffaflık ilkemizdir.

Uluslararası standartta kamuyu aydınlatma.
Geniş ve gerçek zamanlı bilgiye erişim.

İSTANBUL
MENKUL KIYMETLER
BORSASI
www.imkb.gov.tr

Görüşler

DOÇ. DR. ÇETİN DOĞAN

İnönü Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü Öğretim Üyesi

Döviz Kuru Dış Ticaret İlişkisi: İhracat, Değerli TL'ye Rağmen mi Artmaktadır?

I- Giriş

Türkiye'nin dış ticaret dengesi geleneksel olarak açık veren bir yapıya sahiptir. Bunun en önemli nedeni sanayi malları üretiminin ithal girdilere olan bağımlılığıdır. Özellikle 1980 sonrası dönemde ithal ikameci politikaların terk edilerek ihracata dayalı büyüme modelinin benimsenmesinden sonra, ihracat hızında yaşanan yükselişle birlikte ihracat sanayimiz geniş oranda dışa bağımlı hale gelmiştir. Bu dönemden itibaren adeta kronikleşen dış ticaret açıklarıyla mücadele, ekonomiden sorumlu otoriteleri çeşitli önlemler almaya zorlamıştır. Uluslararası ticaret serbestleştikçe dış açıklarla mücadele araçları azalmış ve uygulanan döviz kuru politikaları giderek artan bir öneme sahip olmuştur. Bu nedenle hükümetler zaman zaman döviz kuru ayarlamaları yapmışlardır.

Bu çalışmada öncelikle döviz kuru değişmelerinin dış ticaret dengesi üzerindeki etkisiyle ilgili teorik çerçeve incelenmiştir. İkinci olarak Türkiye'de 1980 sonrası dönemde yapılan devalüasyonların ihracat ve ithalat üzerine etkisi dış ticaret verilerinin analiz edilmesiyle ortaya konulmuştur. Bu bağlamda TL'nin büyük oranlarda değer kaybettiği 1980, 1994 ve 2001 devalüasyonları sonrası gerçekleşen dış ticaret rakamları analizlerimizde kullanılmıştır. Son olarak 2003 yılında aşırı değerli TL'ye rağmen ihracatın gösterdiği yükseliş eğiliminin nedenleri incelenmiştir.

II- Ödemeler Bilançosu Dengesi

İktisat politikası hedeflerinden bir tanesi de Ödemeler Bilançosu Dengesinin sağlanmasıdır. Ödemeler bilançosu, genellikle belli bir dönemde yurt içindeki yerleşiklerle yurt dışında yerleşik ekonomik birimler arasındaki mal ve hizmet ticaretiyle diğer ekonomik faaliyetleri gösteren bir bilançodur. Ödemeler dengesi tablosu üç temel hesabı kapsar.

Birinci hesap, Cari İşlemler Dengesidir. Cari İşlemler Dengesi (Dış Ticaret Dengesi) iç ve dış ekonomik birimler arasındaki mal, hizmet ve mülkiyeti el değiştirmek şartıyla (geri ödemesi olmayan) para hareketlerini gösterir. Mal ve hizmet ihracatı (X) İthalattan (M) fazla ise dış ticaret fazla, ithalat ihracattan fazla ise dış ticaret açık verir. İhracatımız

yabancı ülkelerin ithalatı olduğundan onların milli gelirinin (Y_f) bir fonksiyonu, ithalat ise ülkenin milli gelirinin (Y) bir fonksiyonudur. $(X-M) = X(Y_f, R) - M(Y, R)$ Diğer yandan hem ihracat hem de ithalat reel döviz kurundan (R) etkilenir.

Ulusal paranın değer kaybetmesi ithalatın ulusal para cinsinden pahalılaştığı anlamına gelir. Bu da ithalat hacmini düşürür ve ülke döviz tasarrufu sağlar. Diğer taraftan ulusal paranın değer kaybetmesi sonucu, ihraç mal fiyatları düşeceğinden ülkenin rekabet gücü artacak, ihracat hacmi artacak ve ülke döviz geliri sağlayabilecektir.

İkinci hesap, Sermaye Bilançosu (SB)'dur. Bu bölüm yurt içindeki yerleşiklerle yurt dışında yerleşik ekonomik birimler arasındaki borç alıp verme faaliyetleri ile sabit sermaye yatırımlarını içerir. Genel olarak sermaye bilançosu iç ve dış faiz oranları farkına bağlıdır ve aşağıdaki gibi gösterilir. $SB = (\dot{I} - \dot{I}_f)$. Dünya faiz oranları (\dot{I}_f) sabitken yurt içi faiz oranları (i) yükselirse ülkeye sermaye girişi olur ve sermaye bilançosu iyileşir. Yurt içi faizlerin düşmesi durumunda bu süreç tersine işler.

Ödemeler bilançosu denkliğinin (ÖB) sağlanabilmesi için, cari işlemler bilançosundaki bir açığın sermaye bilançosundaki bir fazlıkla karşılanması gerekir. Diğer bir deyişle, denge koşulu, resmi rezerv değişmelerinin sıfır olması anlamına gelir ve dış denge aşağıdaki gibi yazılabilir.

$\text{ÖB} = \text{Cari işlemler bilançosu açığı (fazlası)} + \text{Sermaye bilançosu fazlası (açığı)} = 0$.

Bir dış ödemeler dengesizliği durumunda öncelikle otomatik mekanizmalar devreye girerler. Bu mekanizmalar serbest kur rejiminde "kur mekanizması", sabit kur sisteminde ise "parasal denkleme mekanizmalarıdır". Otomatik denkleme mekanizmalarının işleyişi bir şekilde engellenmiş ve dış ödeme dengesizlikleri kronik hale gelmişse, hükümetler denkleştirici politika önlemleri almak zorunda kalırlar.

Bu politikalardan birisi toplam harcamaları etkileyerek dış dengeyi sağlamaya çalışan "harcama değiştirici" politikalardır. Bu politikanın araçları para ve maliye politikalarıdır. Bir dış açık durumunda daraltıcı, dış fazla durumunda ise genişletici para ve maliye politikaları uygulanır.

Denkleştirici politika önlemlerinden bir diğeri, harcamaların yerli ve yabancı mallar arasındaki dağılışını etkileyerek dış ödemeler dengesizliklerini gidermeye çalışan "harcama kaydırıcı" politikalardır. Bir dış açık durumunda harcamalar ithal mallardan yerli mallara doğru kaydırılarak dış ödeme dengesizliği giderilmeye çalışılır. Bu politika, dış ticaret kısıtlamaları (gümrük vergisi, kota vb.), döviz kontrolü ve kur ayarlamaları gibi önlemleri kapsar. Ülkeler bazı nedenlerle gümrük tarifelerini ve kambiyo denetimini bir politika aracı olarak kullanma imkanına sahip olmayabilirler. Bu nedenlerden bir tanesi gümrük vergilerinin bir çok malda uluslararası anlaşmalarla belirlenmesi ve bir ülkenin tek başına bunu değiştirememesidir. İkinci bir neden de, bir ülkenin dış açıklarını kapatmak için ithalatı kısıtlayıcı bazı önlemler aldığıında, ticaret ortağı olan ülkelerin de benzer şekilde davranarak karşı önlemler almalarıdır. Ayrıca kambiyo denetimi, ülkenin ulusal parasına sağlanan konvertibilitenin zayıflaması anlamına gelecektir. Sonuç olarak dış ödemeler dengesizliğini gidermek için geriye döviz kuru ayarlamaları kalmaktadır.

III- Döviz Kurunun Ayarlanması

Döviz kuru bir birim yabancı paranın değiştirilebileceği ulusal para miktarıdır. Genel olarak döviz kuru sistemini sabit ve dalgalı olmak üzere ikiye ayırabiliriz. Dalgalı (esnek) kur rejiminde, döviz kuru piyasadaki arz ve talebe bağlı olarak belirlenir. Döviz kurunun yükselmesi ulusal paranın değer yitirmesi, düşmesi ise ulusal paranın değer kazanması anlamına gelir. Sabit kur yöntemi bir ülkenin kendi parasını belli bir pariteyle

yabancı paralara karşı sabitlemesi demektir. Sabit kur rejiminde kurlar Merkez Bankası tarafından belirlenir. Merkez Bankası kuru belli bir düzeyde tutmak için döviz rezervlerini kullanarak piyasaya müdahale eder. Bir dış açık durumunda Merkez Bankası piyasaya döviz arz edecektir. Ancak dış açıklar artmaya devam ederse döviz rezervleri azalacaktır ve sınırsız miktarda döviz satma olanağı bulunmayan Merkez Bankası döviz kurlarını yükseltmek zorunda kalacaktır. İşte sabit kur rejiminde hükümet kararı ile döviz kurunun yükseltilmesine "devalüasyon", düşürülmesine de "revalüasyon" denir.

VI- Devalüasyon ve Esneklik Yaklaşımı

Yukarıda ifade edildiği gibi devalüasyon bir harcama kaydırıcı politikadır. Devalüasyon ithal mallarının ulusal para cinsinden fiyatını artırırken, ihracat mallarının fiyatını döviz cinsinden düşürür. Devalüasyon genellikle cari işlemler açığını kapatmak için yapılır. Devalüasyonlarla hedeflenen bir taraftan ihracatı teşvik ederek döviz gelirlerini artırmak, diğer taraftan ithal mallarının yurt içi talebini kısırarak döviz tasarrufu sağlamaktır. Normal koşullarda devalüasyonun ithalatı kısırarak döviz tasarrufu sağlayıcı etkisi kesindir (Seyidoğlu,2003: 475-495). Fakat devalüasyonun ihracatı artırarak döviz geliri sağlama etkisi birbirine ters iki etkiye bağlıdır:

- 1) Devalüasyon sonrası döviz cinsinden ihracat mal fiyatlarının ucuzlaması.
- 2) Devalüasyon sonrası ihracat mal fiyatlarındaki düşüş nedeniyle ihracat mallarına olan talebin artışı.

Eğer ihracat mallarına olan talep artışı ihracat mal fiyatlarındaki düşüş etkisinden daha büyük ise döviz gelirleri artacak, tersi durumda döviz gelirleri azalacak, bu iki etki eşitse değişmeyecektir. Devalüasyonun cari işlemler dengesini iyileştirici bir sonuç doğurması Marshall-Lerner koşuluna bağlıdır. Bu koşul, $e_m + e_x \geq 1$, arz esnekliklerinin sonsuz olması varsayımı altında ithal malları yurt içi talep esnekliği (e_m) ve ihracat malları dış talep es-

nekliklerinin (e_x) toplamının 1'den büyük olması anlamına gelir. Buna ilaveten, yapılan bir devalüasyonun başarısı, yurt içi fiyatların sabit tutulması, ithal mallarının yabancı ülkelerdeki fiyatlarının değişmemesi ve tüketici alışkanlıklarına da bağlıdır. Bütün bunlara rağmen dış açıklar ulusal ekonomide verim düşüklüğü, üretim yetersizliği, teknoloji ve yönetimde gerilik gibi yapısal nedenlere bağlı ise devalüasyonun dış ticaret dengesini sağlamadaki başarısı sınırlı olacaktır.

Marshall-Lerner Koşulu gerçekleştiği sürece, ulusal paranın değer kaybı (devalüasyon) dış ticaret açığını, ulusal paranın değer kazanması (revalüasyon) da dış ticaret fazlasını giderme politikalarında bir araç olarak kullanılabilir. Toplam rakam 1'den ne kadar büyük olursa döviz kurundaki ayarlamaların dış dengeyi sağlamadaki etkisi de o derecede güçlü olacaktır. Devalüasyon sonrası, kısa dönemdeki mutlak esneklik değerleri toplamının 1'den küçük olması J-eğrisi etkisine yol açar. Bu yaklaşıma göre devalüasyonun hemen ardından dış ticaret bilançosu önce daha da bozulmakta, belli bir gecikmeyle düzelme ortaya çıkmaktadır. Devalüasyonun hemen ardından dış ticaret dengesinde görülen bozulmanın sebebi, ulusal para cinsinden ithalat harcamalarındaki artışın ihracat gelirlerindeki artıştan daha fazla olmasıdır. Bu durum, kısa dönem ithalat talebinin fiyat esnekliğinin düşük olması ile açıklanmaktadır. Kısa dönem esnekliklerinin, düşük olmasının bir nedeni de devalüasyon öncesi yapılan sözleşmelerden dolayı ithalatın belli bir süre daha artmaya devam ederken, ihracatın düşmesidir. Ancak uzun dönemde tüketicilerin yeni fiyatlara alışarak ithal mallara olan talebi düşürmesi ve ihracatçıların kur avantajını kullanarak yeni dış bağlantılar yapmaları nedeniyle dış ticaret bilançosu da düzelmeye başlayacak ve adından da anlaşılacağı gibi eğri 'J' harfinin şeklini alacaktır.

Ayrıca dış ticaret hadlerindeki değişimler ülkenin dış ticaretiyle doğrudan ilişkilidir. Belli bir dönemde ithal malı fiyatlarındaki ar-

EFES
Pilsen

PREMIUM BEER

SOĞUK İÇİNİZ

Bira
bu kapağı
altında

Tablo 1: Türkiye’de 1980 Sonrası Yapılan Devalüasyonlar

Devalüasyon Tarihi	Dolar Kuru (TL)		Devalüasyon Oranı (%)
	Karardan Önce	Karardan Sonra	
24 Ocak 1980	47,10	70	48.6
5 Nisan 1994	23.031	31.988	38.9
23 Şubat 2001	685.391	957.879	39.8

Kaynak: TCMB aylık istatistik bültenlerinden yararlanarak tarafımızdan derlenmiştir.

tiş oranı ihracat mal fiyatlarındaki artış oranından büyükse ihracat yapan ülke bu ticaretten kazançlı çıkmıyor demektir. N dış ticaret haddini göstermek üzere;

$$N = \frac{\text{İhracat Fiyat Endeksi.100}}{\text{İthalat Fiyat Endeksi}}$$

Devalüasyon oranı belirlenirken ülkenin dış ticaret hadlerinin dikkate alınmaması, orta vadede ülkenin rekabet gücünü zayıflatarak ödemeler dengesi güçlüklerinin daha da artmasına sebep olabilecektir. Dış ticaret hadlerindeki bozulmanın sonucu olarak, ihracata yönelik kur politikasının ödeme zorluklarını ağırlaştırması, döviz kuru ayarlamalarında yakından izlenmesi gereken bir konudur.

V- Döviz Kurunun Dış Ticaret Dengesi Üzerine Etkisiyle İlgili Ampirik Bulgular

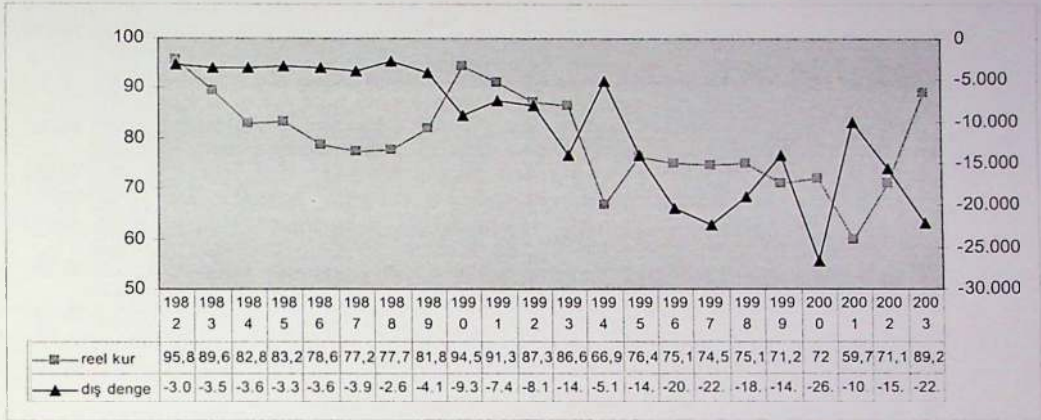
İktisadi soyutlama çerçevesinde döviz kurundaki hareketlerin dış ticaret değişkenleri üzerinde etkili olacağı düşünülmektedir. Nitekim bu beklentileri doğrulamak amacıyla literatürde birçok çalışma yapıldığı gözlenmektedir.

Kulkarni (1996) J-eğrisi hipotezi ve Marshall-Lerner koşulunu kullanarak devalüasyonun dış ticaret dengesi üzerine etkilerini Mısır ve Gana ülkeleri için araştırmıştır. Bu çalışmada yazar, hipotezini döviz kurunun “sürekli devalüasyonu” şeklinde genişletmiştir. Her iki ülke için de teorik varsayımların deneysel bulgularla uyum içinde olduğu görülmüştür. Wilson (2001) Singapur, Kore ve Malezya’nın ABD ve Japonya ile karşılıklı

ticareti için reel döviz kuru ve ticaret dengesi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 1970 - 1996 dönemine ait 3 aylık veriler kullanılmıştır. Bu çalışma sonucunda Kore’nin ABD ile ticareti hariç, reel döviz kurunun ticaret dengesi üzerinde önemli bir etkisi olmadığı bulunmuştur. Ayrıca Singapur ve Malezya için J-eğrisi ile ilgili ikna edici bir kanıt bulunamamıştır. Bununla birlikte Kore için elde edilen verilerin J-eğrisi etkisi ile uyumlu olduğu bulundu. Bahmani - Oskooee ve Alse (1994) 19 gelişmiş ve 22 azgelişmiş ülke için reel döviz kuru ile dış ticaret dengesi arasındaki uzun dönem ilişkisiyi ölçmek için “eşbütünleşme” tekniği kullanıldı. Bu çalışmada 1971-1990 arası 3 aylık veriler kullanıldı. Bu tekniğin kullanıldığı 20 ülkeden sadece altısında ticaret dengesi ve reel döviz kuru uzun dönemde eşbütünleşikdir. Pek çok ülkede bu iki değişkenin eşbütünleşik olmadığı bu nedenle devalüasyonların ticaret dengesi üzerine uzun dönem etkisinin olamayacağını göstermektedir. İki değişken arasında eşbütünleşmenin görüldüğü 6 ülke için hata düzeltme modeli hesaplandı ve J-eğrisini destekleyen deliller sağlandı. Sukar (1998) “eşbütünleşme” ve hata düzeltme yöntemleri kullanarak ABD ihracatının reel döviz kuru ve dış gelir (Y_t) düzeyi ile dinamik olarak nasıl ilişkili olduğunu araştırmaktadır. Eşbütünleşme yönteminin sonuçları; ihracat ile dış gelir (Y_t) arasında doğrudan bir ilişkinin, ABD’nin ihracatı ile gerçek döviz kuru arasında ters bir ilişkinin olduğunu göstermektedir.

Zengin (2001), yaptığı çalışmada reel döviz kuru hareketleri ile dış ticaret fiyatları ilişkisini Türkiye örneği için incelemiş, VAR

Grafik 1: 1982-2003 Yılları Arasında Reel Döviz Kurunun Dış Ticaret Dengesine Etkisi

Kaynak: Reel Kur Endeksi (1982=100) ve Dış Denge (Milyon Dolar) verileri Dış Ticaret Müsteşarlığı'ndan alınarak grafik tarafımızdan oluşturulmuştur.

(Vektörel Otoregresyon) yöntemi uygulanarak bu değişkenler arasındaki Granger nedenselliğini araştırmıştır. Burada ilginç olan husus, İthalattan reel döviz kuruna doğru nedensellik tesbit edilirken ihracat için böyle bir etki bulunmamış, daha da dikkat çekici bir sonuç, döviz kurundan ithalat veya ihracata doğru nedensellik bulunamamıştır. Sivri ve Usta (2001) tarafından gerçekleştirilen çalışmada öncelikle serilerin durağanlığı incelenmiş, ancak ele alınan değişkenlerin orijinal veya endeks olduğuna değinilmemiştir. Reel döviz kuru ile İhracat serileri sıfır mertebeden durağan çıkarken, ithalat 1. mertebeden durağan bulunmuştur. Durağan seriler üzerinden yapılan VAR analizinde reel döviz kurundan ithalat veya ihracata doğru bir nedensellik bulunmazken tersine ilişkiler anlamlı bulunmuştur. Gürbüz ve Çekerol (2002), bir adım daha ileri giderek söz konusu değişkenler arasındaki nedensellik analizini haklı kılacak olan eş bütünleşme analizine yer vermişlerdir. Ancak yapılan bu analizde değişkenlerin eş bütünleşik (aynı mertebeden homojen, durağan) olmadıkları anlaşıldığından, muhtemel regresyon analizlerinin "sahte regresyon" ile sonuçlanacağı kınasına varılmıştır.

Özellikle bu çalışmaların ortaya çıkardığı sonuca göre döviz kuru politikası dış ticaret üzerinde etkili olmayacaktır. Oysa yaygın kanı ve uygulamalar aksi yönde cereyan etmektedir. Bu kanı ve uygulamaları haklı çıkaracak bir açıklama ortaya koymak için endeksler yerine değişkenlerin orijinal değerleri üzerinden başka bir çalışma ilerde yapılabilir.

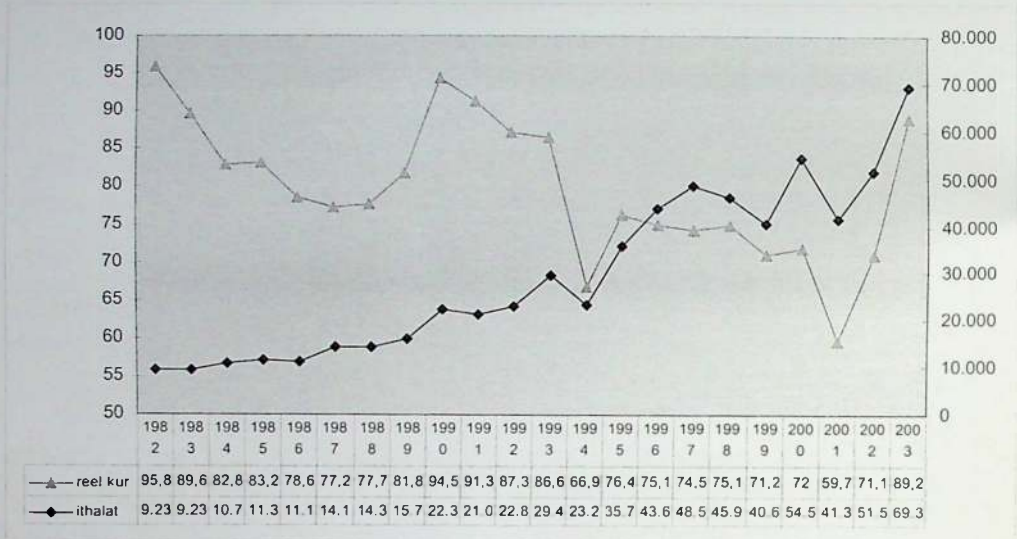
Bu çalışmada dış ticaret verileri kullanılarak döviz kuru-dış ticaret ilişkisi açıklanmaya çalışılmış, tablo ve grafiklere dayalı bir analiz yapılmıştır.

VI- Türkiye'de Döviz Kuru Değişmelerinin Dış Ticaret Rakamları Üzerine Etkisi

Bu bölümde grafik ve tablolar yardımıyla döviz kuru değişmelerinin dış ticaret dengesi, ihracat ve ithalat üzerine etkisi incelenmiştir. Grafik 1, 2 ve 3'te reel döviz kuru rakamları kullanılmıştır. Reel döviz kuru aşağıdaki formülle hesaplanmıştır.

$$REDK = \prod_{j \neq i} \left[\frac{P_i R_i}{P_j R_j} \right]^{w_{ij}}$$

Grafik 2: 1982-2003 Yılları Arasında Reel Döviz Kurunun İthalata Etkisi

Kaynak: Reel Kur Endeksi (1982=100) ve Dış Denge (Milyon Dolar) verileri Dış Ticaret Müsteşarlığı'ndan alınarak grafik tarafımızdan oluşturulmuştur.

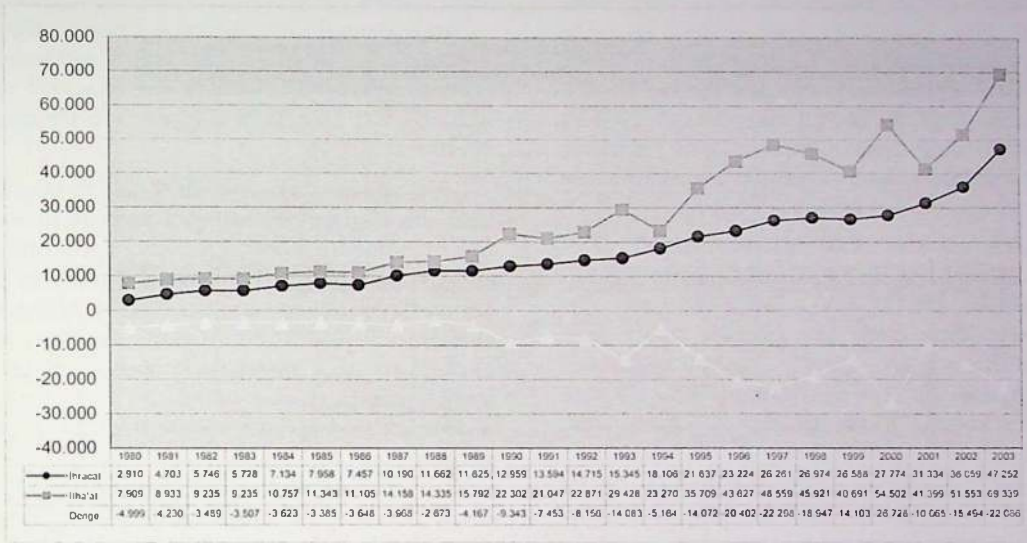
Burada P_i , Türkiye için TEFE değeri, R_i , TL'nin dolar bazında değeri, P_j , j ülkesinin fiyat endeksi, R_j , j ülkesi parasının dolar bazında değeri, w_j Türkiye için j ülkesinin ağırlığıdır. Endeksteeki artış TL'nin reel değer artışını, azalış ise reel değer kaybını göstermektedir. Türk Lirası'nın reel olarak değer kazanması, kısa dönemde ekonomik büyümeyi artırmada, enflasyonu önlemede kullanılmakla beraber uzun dönemde ihracatı olumsuz etkilemekte, mevcut dış pazarların kapanmasına neden olmaktadır.

Türkiye'de 1980 yılına kadar ithal ikameci yapılanma içinde kontrollü kur politikası uygulanmıştır. 1930'da başlayan kambiyo kontrolü 1981'e kadar sürmüştür. Türkiye'de 1980 yılına gelindiğinde 24 Ocak kararlarıyla birlikte öncekilerden farklı bir politika uygulamaya koyulmuş, ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisi yerine, ihracata yönelik sanayileşme stratejisine geçilmiştir. Bu nedenle döviz kuru sisteminin seçiminde ihracat artışının sağlanması öncelikli hedef ol-

muş ve dış ticaret üzerindeki engeller kaldırılmaya çalışılmış, ihracat teşviklerine ağırlık verilmiştir. Bu çerçevede sabit ve aşırı değerlendirilmiş para politikası terk edilerek denge döviz kuru politikası izlenmeye başlamıştır.

1980 sonrası dönemde çok sayıda devalüasyon yapılmış ve ulusal paranın değeri düşürülmüştür. Bu çalışmada reel döviz kuru ile dış ticaret rakamları arasındaki ilişki (Grafik 1, 2 ve 3) çalışıldığı için Tablo 1'de TL'nin sadece en çok değer kaybettiği dönemlere ait devalüasyon oranları verilmiştir. Bu tabloda görüldüğü gibi, TL dolar karşısında 24 Ocak 1980'de % 48,6 oranında devalüe edilerek 1 Dolar = 47.10 TL'den 70 TL'ye yükseltilmiştir. Bu devalüasyonu takiben Mayıs 1981'e kadar 16 ayda 11 küçük devalüasyon yapılmıştır. 1 Temmuz 1981'den itibaren Türkiye'nin ihracatını desteklemek için döviz kurunda her gün yeniden ayarlama yapılmaya başlanmıştır. 1980 - 1988 yılları arasında döviz kuru artışları enflasyonun üzerinde tutulmuş yani TL'nin değeri olduğundan fazla düşü-

Grafik 3: 1980-2003 Yılları Arasında İthalat ve İhracat İlişkisi (Milyon Dolar)

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı yıl sonu verileri kullanılarak tarafımızdan oluşturulmuştur.

rülmüştür. Bu politika ihracata vergi iadesi uygulamalarıyla da desteklenerek ihracatta önemli artışlar elde edilmiştir. 1980 yılında 2.9 milyar dolar olan ihracat 1988'de 11.7'ye yükselmiştir (Grafik 3). Buna paralel olarak 1980 de yaklaşık 5 milyar dolar olan dış açıklar 1982'de 3.4, 1985'de 3.3 ve 1988'de 2.6 milyar dolara düşmüştür (Grafik 1). Ancak Eylül 1988 tarihinden sonra enflasyon oranını düşürmek amacıyla TL'nin değerlendirilmesi ithalatın daha hızlı artmasına cari işlemler dengesinin ülke aleyhine bozulmasına neden olmuştur. TL'nin aşırı değerlenmesinin bir sonucu olarak 1988 yılında 14.3 milyar dolar olan ithalat 1993 yılında 29.4 milyar dolara yükselmiştir (Grafik 2).

Grafik 1 reel döviz kuru ile dış açıklar arasındaki ilişkiyi göstermektedir. TL'nin eksik değerlendiği (reel kurun düştüğü) dönemlerde dış açıkların azaldığı TL'nin aşırı değerlendiği (reel kurun yükseldiği) dönemlerde ise dış açıkların arttığı, görülmektedir. 1980-1989 döneminde reel kurun düşük (TL'nin eksik değerlenmesi) tutulması sonucu dış a-

çıklar artmamış, hatta bazı dönemler azalmıştır. Aynı şekilde 1993'te 86.57 olan reel kurun 1994'te 66.87'ye düşmesine bağlı olarak, 1993'te 14.080 olan açıklar 1994'te 5.164'e düşmüştür. 1995'te reel kurun yükselmesi sonucu dış açıklar tekrar yükselmiş, 2000'de 26.727'ye ulaşmıştır. 2001 yılında yaşanan TL'nin eksik değerlenmesiyle birlikte reel kur 59.73'e, dış açıklar 10.064'e düşmüştür. 2001 yılından sonra TL aşırı değerlenmeye başlamış buna bağlı olarak da dış açıklar artmaya devam etmiş 2003 yılında 22.086 düzeyine ulaşmıştır.

Grafik 2 reel döviz kuru ile ithalat ilişkisinin bazı dönemlerde gerçekleştiğini göstermektedir. TL'nin değerinin düşük tutulduğu 1980-1988 arası dönemlerde ithalat artışları düşük düzeyde seyretmiştir. 1989 yılında 81.84 olan reel kurun 1990'da 94.48'e yükselmesi sonucu, ithalat 15.792'den 22.302'ye yükselmiştir. Diğer taraftan 1994 yılında yapılan devalüasyonun arkasından 1993'te 86.57 olan reel kur 1994'te 66.87'ye düşmüş, buna paralel olarak 1993'te 29.428 olan itha-

lat 1994'te 23.270'e düşmüştür. Reel döviz kuru ile ithalat arasındaki ilişki 1995, 1996, 1997, 1998, 2000, 2001, 2002 ve 2003 rakamları incelendiğinde de görülmektedir. 2000'de 72 olan reel döviz kuru 2001'de 59.73'e düşerken, 2000'de 54.502 olan ithalat 2001'de 41.399'a düşmüştür. 2002 ve 2003 yıllarında reel kurdaki yükselişe paralel olarak ithalatta bir artış görülmektedir.

Grafik 3. 1980-2000 yılları arasındaki ihracat, ithalat ve dış açık rakamlarını göstermektedir. İhracat rakamlarını gösteren eğri daha az dalgalı bir seyir izlerken ithalat hacmini ifade eden eğrinin keskin hareketler yapmasını Türkiye'de ithalatın, ihracata göre döviz kuruna daha duyarlı olduğunu göstermektedir. Ayrıca Grafik 3 incelendiğinde ihracat ve ithalat eğrileri arasında doğru yönlü bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Bunun önemli bir nedeni ihracatın büyük ölçüde ithal girdilere olan bağımlılığıdır. Türkiye'nin ithalatının % 80'inden fazlası imalat sanayi mallarıdır.

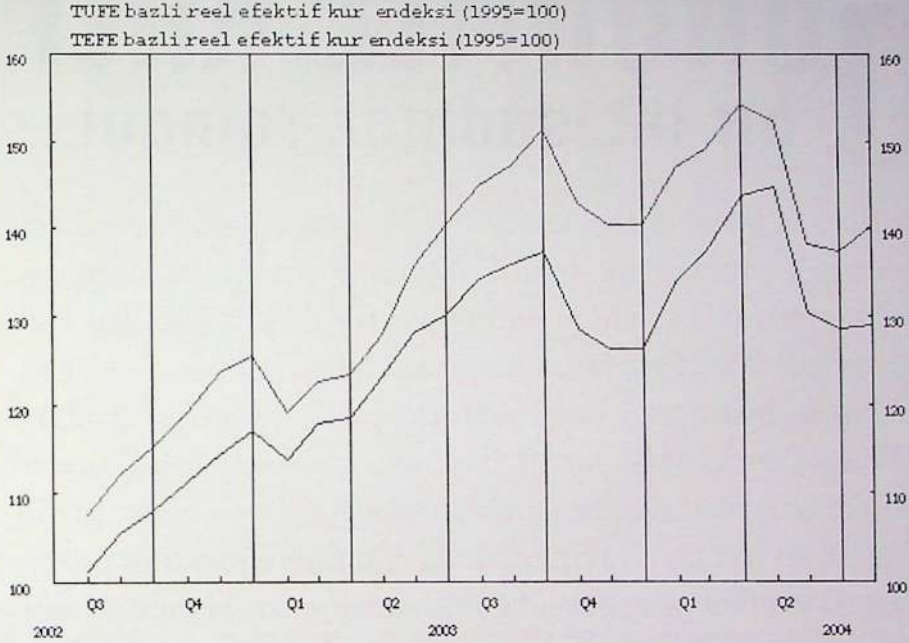
1990 yılından itibaren hızla artan kamu açıklarının borçlanmayla finansmanı iç ve dış borçlanmayı artırmıştır. Toplam borç stokunun artması yıllık ana para ve faiz ödemelerini de yükseltmiştir. 1990'da çıkan Körfez Krizi ve 1991'de gerçekleşen erken genel seçim, para politikasını da gevşetince ülke ekonomisini 1994 yılına doğru önemli bir borç baskısı altına almıştır. Ticari ve mali açıktaki artışla beraber döviz ve mali piyasalardaki belirsizlik ve dalgalanmalar baş göstermiştir. Böyle bir ortamda enflasyonu düşürmeye ve ekonomide istikrarı sağlamaya yönelik olarak 5 Nisan 1994 kararları alınmıştır. Bu kararlar çerçevesinde TL, % 39 oranında devalüe edilerek aşırı değerli olmaktan kurtarılmaya çalışılmıştır (Tablo 1).

Yapılan yüksek oranlı devalüasyon ve uygulanan ekonomi politikaları, uluslararası piyasalardaki rekabet gücümüzü olumlu yönde etkilemiş olup, 1993'te 15.345 olan ihracatımız 1994'te 18.106, 1995'te 21.637 düzeyine yükselmiştir (Grafik 3). Ancak 1996 yılında

ihracat artışının % 7.3 oranında gerçekleşerek artış hızının yavaşlamasının en önemli nedeni dünya ticaretinin büyüme hızındaki yavaşlamadır. Dünya Ticaret Örgütü verilerine göre, dünya ticaret hacmindeki artış 1995 yılında % 9.1 iken 1996 yılında % 5.4'e düşmüştür.

1998 krizinin etkisi ve 1999'daki iç talebin kısılması ile hem ihracatımız hem de ithalatımız azalmıştır. 1999 yılında uygulanan anti-enflasyonist programın daraltıcı etkisiyle ekonomik aktiviteler büyük ölçüde azalarak ekonomi % 6.4 küçülmüştür. Yaşanan iki deprem ile iyice sarsılan ekonomik gelişmeler karşısında devlet yetkilileri, enflasyonu düşürmek ve yapısal iyileşmeyi sağlayıcı bir program için IMF'ye başvurmuşlardır. 22 Aralık 1999'da 4 milyar dolar kredi içeren 3 yıl süreli 17. stand-by anlaşması IMF tarafından onaylanmıştır. Programa göre MB, 1 Dolar + 0.77 Euro'dan oluşan kur sepeti değerinin % 20 artacağını kamuoyuna duyurmuştur. Bu arada Ocak 2000'den Haziran 2001'e kadar olan 18 aylık dönemde MB her üç ayda bir döviz kurunu hedeflenen enflasyonla tutarlı olacak şekilde kamuoyuna açıklayacaktır. Ancak sabit kur sisteminin kısa vadeli yabancı sermaye hareketi karşısındaki zaafı, faiz oranlarındaki aşırı yükselmeler, Merkez Bankası rezervlerindeki azalmalar, para otoritesinin para arzını dış varlıklara göre belirlemesi nedeniyle para tabanına müdahale edememesi, uygulanacak kambiyo takviminde döviz kurunun gerçek enflasyon oranının altında belirlenmesi, ve bankaların açık pozisyonları gibi nedenlerle kur çıpasına dayalı 2000 yılı programı başarısız olmuştur (Doğan - Ergün, 2004).

Bu programın başarısız olması sonucu Şubat 2001'de dövizin dalgalanmaya bırakılması ile birlikte, bir yandan siyasi istikrarsızlığın etkisi diğer yandan iç borcun çevrilebilmesi ile ilgili endişeler dövizde olan talebi artırmıştır. Dövizde olan talebin artması kurun yükselmesine sebep olmuştur. 23 Şubat 2001 tarihinde dolar kuru % 38.9'luk bir ar-

Grafik 4: Reel Efektif Döviz Kuru Trendi

Kaynak: TCMB verilerinden yararlanılarak tarafımızdan oluşturulmuştur.

tıyla 1 Dolar = 685.391 TL'den 1 Dolar = 957.879 TL'ye fırlamış (Tablo 1) ve hızla yükselmeye devam ederek 2001 yılı sonunda 1 Dolar = 1.448.212 olarak gerçekleşmiştir. Reel efektif kur endeksinin % 59.7'ye kadar gerilediği 2001 yılında ihracatımız dünya ekonomisindeki olumsuz gelişmelere rağmen bir önceki yıla göre % 12.8'lik bir artışla 31.3 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Diğer taraftan, uygulanan sıkı para ve maliye politikalarına rağmen, 2002 yılında bir önceki yıla göre % 14.1 artış gösteren ihracatımız 35.8 milyar dolara ulaşmıştır (Grafik.3).

VII- 2003 Yılındaki Düşük Kura Rağmen İhracat Artışının Nedenleri

Önceki bölümlerde teorik olarak izah edildiği gibi bir ülkenin milli parasının değerinin düşük tutulması dış ticaret dengesini sağlamada bir araç olarak kullanılırken, ülke

parasının aşırı değerlendirilmesi, ülke mallarını dış pazarlarda pahalı hale getirerek rekabet gücünü zayıflatmakta ve ihracatını olumsuz etkileyebilmektedir. Türkiye'de de zaman zaman Türk Lirası devalüe edilerek değeri yabancı paralar karşısında düşürülmüş ve dış pazarlarda rekabet şansı aranmaya çalışılmıştır.

Ancak 2003 yılında Türk Lirasındaki aşırı değerlendirilmeye rağmen ihracatın 2002 yılında gösterdiği performansı daha da artırarak yükselişini sürdürmesi dikkat çekicidir. 2003 yılı sonunda toplam mal ihracatı bir önceki yıla göre % 31 artış göstererek 47.252 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Gerçekten 2003 yılında TL değerli miydi?

1. TL Gerçekten Değerli mi?

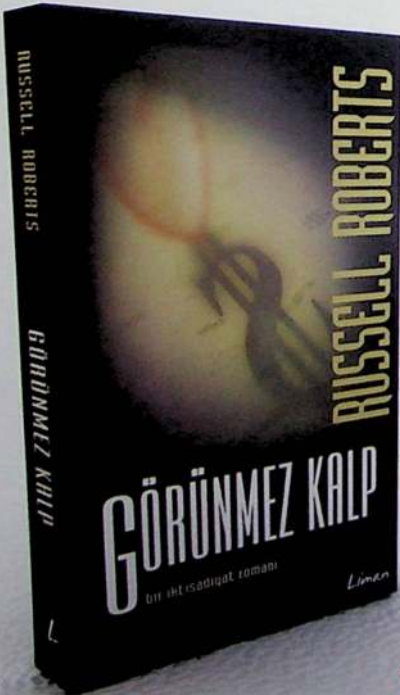
TL'nin yabancı para karşısında aşırı değerlendirilmesi konusu iktisatçılar arasında tar-

GÖRÜNMEZ KALP

bir iktisadiyat romanı...

Fakirlere acır mısınız? Onlara yardım eder ve edilmesini ister misiniz? Ya zenginlere nasıl bakarsınız? Zenginler olmasaydı veya zenginler fakirlere yardımcı olsaydı fakirlik ortadan kalkmaz mıydı? Bunlar cevabı hislerimizle verilebilecek sorular mıdır? Yoksa, hislerimize değil aklımıza, yardımseverliğe değil iktisat ilminin temel ilkelerine mi başvurmamız gerekir bu sorulara mantıklı cevaplar bulmak için? *Görünmez Kalp*, zıt dünya görüşlerine sahip biri kadın biri erkek iki eğitimcinin fakirlik problemi etrafında dünyaya, iktisada, hümanizme bakışlarındaki fark-

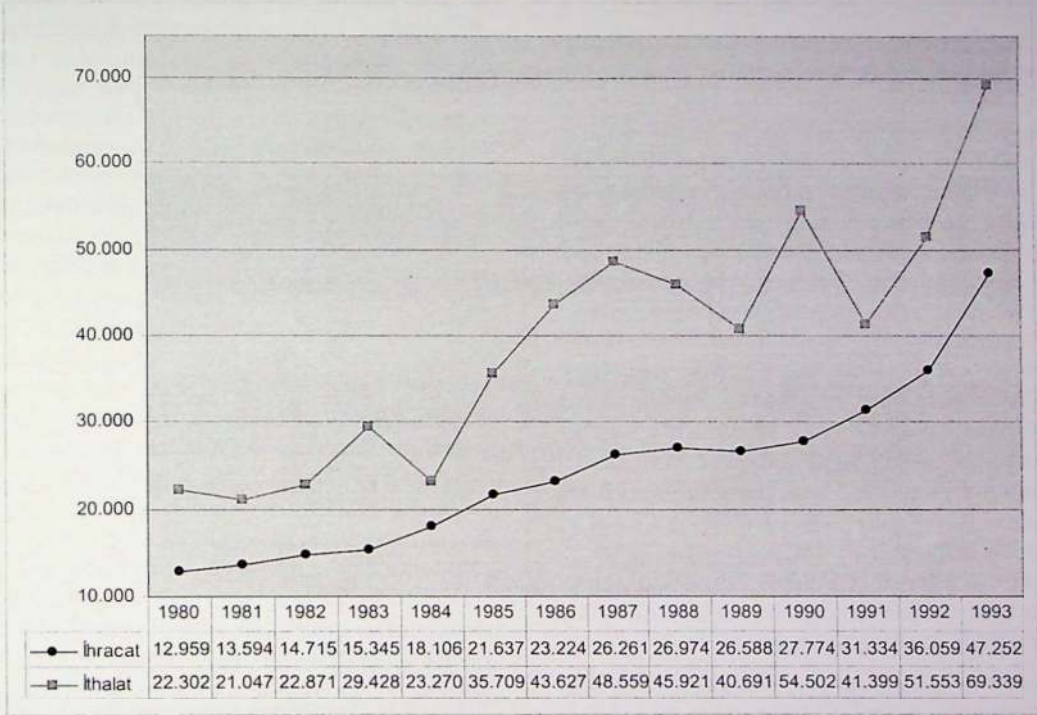
lılıkları yansıtan bir aşk hikâyesi... Aşkın, kişiselliği aşıp toplumsallığa yansıyan boyutlarının nefis bir anlatımı. Hem duygu seline kapılmak hem iktisat bilgisini arttırmak hem de herkesi meşgul eden gündelik sorunlara sağlam bir mantık perspektifinden nasıl bakılabileceğini görmek isteyenlere...

Liman
Kitapları

Ekim ayında kitapçılarda

Grafik 5: İhracat –İthalat hacmi 1990-2003 (Milyon Dolar)

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı yıl sonu verileri kullanılarak tarafımızdan oluşturulmuştur.

tışmalı bir konudur. Bazı iktisatçılar TL'nin aşırı değerlendiği görüşüne katılmamaktadırlar. Bununla birlikte TCMB tarafından hazırlanan ve Grafik 4'de sunulan reel efektif döviz kuru endeksine göre TL son iki yıl içerisinde reel olarak ciddi anlamda değer kazanmıştır.

Bu görüş başka kaynaklar tarafından hazırlanan benzer çalışmalarla desteklenmektedir. Son 20 aylık trende bakıldığında TL'nin dolar bazında % 26 oranında değerlendiği görülmektedir. Bu durum "Reel Faiz Farkları Modeli"nde yer alan bilinmeyen kaynaklardan gelen döviz girişi ile açıklanabilir. Bu yaklaşıma göre ülke içi reel faizlerin yüksek olması ile birlikte fiyatlardaki düşüş eğilimi kurlardaki hareketi bir ölçüde açıklamaktadır (Ertekin-Günay, 2003). Türkiye'nin dış ticaret istatistiklerinin tarihsel açıdan incelen-

mesi de TL'nin değerli olup olmadığı hakkında bir fikir vermektedir. Grafik 5. 1990-2003 yılları arasında ihracat ve ithalat rakamları arasındaki değişimi göstermektedir. Bu grafikte ihracat ve ithalat eğrileri arasında kalan alan dış ticaret açığıdır.

1993-1994 ve 1999-2001 dönemlerinde ihracat rakamlarını gösteren eğri daha az dalgalı bir seyir izlerken ithalat hacmini ifade eden eğrinin keskin hareketler yapması devalüasyonların ithalat üzerindeki etkisini açık bir şekilde göstermektedir. Bu durum Türkiye'de ithalatın, ihracata göre döviz kuru daha duyarlı olduğunu göstermektedir. Eğer Nisan 1994 ve Şubat 2001 tarihleri öncesi dönemlerde ithalatta ve dış açıklardaki hızlı yükseliş TL'nin bu dönemlerde ciddi ölçüde değerlendiği anlamına geliyorsa, aynı şekilde dış ticaret açığının yükseldiği 2003 ve

2004 yıllarında da TL'nin değerlendirildiği bir gerçektir.⁽¹⁾

TL'deki değerlenmenin ana nedeni hem yerleşikler hem de yabancıların, büyük oranda Türkiye'nin İMF ile yürüttüğü ekonomik programı tam olarak uygulaması nedeniyle, Türkiye ekonomisine olan güveninin artmasıdır. İkinci derecede önemli nedenler ise enflasyonu düşürmede döviz kurunun açıklanmamış bir şekilde çıpa olarak kullanılması ve reel faizlerin yüksek kalması nedeniyle TL'ye yatırımın cazip olmasıdır. TL cinsinden yatırım araçlarına olan güvenin artması sonucu yatırımcı yüksek reel faiz nedeniyle TL'na yönelmiştir. Bunun bir sonucu olarak dolarizasyon eğilimi güç kaybederek ters para ikamesi süreci yaşamaya başlamıştır. Uzun yıllar boyunca varlıklarının önemli bir kısmını döviz mevduatı olarak tutan bireyler portföy değişimine yönelmişlerdir. Grafik 6'da görüldüğü gibi döviz mevduatlarının toplam mevduatlar içindeki oranı son iki yılda önemli bir düşüş göstermiştir

Çeşitli nedenlerle döviz arzının bollaşması TL'nin değerlendirilmesinin diğer önemli bir nedenidir.

TL'nin değer kazanması sonucu ithal girdi maliyetleri düşmüştür. Bu enflasyonla mücadelede büyük katkı sağlamış ve 2002 ve 2003 enflasyon hedefleri tutturulmuştur. Diğer taraftan ihracatçıların yaşadığı sorunlar ve dış açıklardaki hızlı yükseliş nedeniyle TCMB dövizdeki bu düşüşü engellemek için 2003 yılında döviz piyasasına döviz alım ihaleleri ve alım yönündeki müdahalelerle 10 milyar dolar almış ve bu müdahaleler 2004 yılında da devam etmiştir.

2. TL'deki Değerlenmeye Rağmen İhracattaki Artışın Nedenleri

TL'deki aşırı değerlenmeye rağmen ihracattaki bu artışın nedenleri aşağıdaki gibi sıralanabilir.

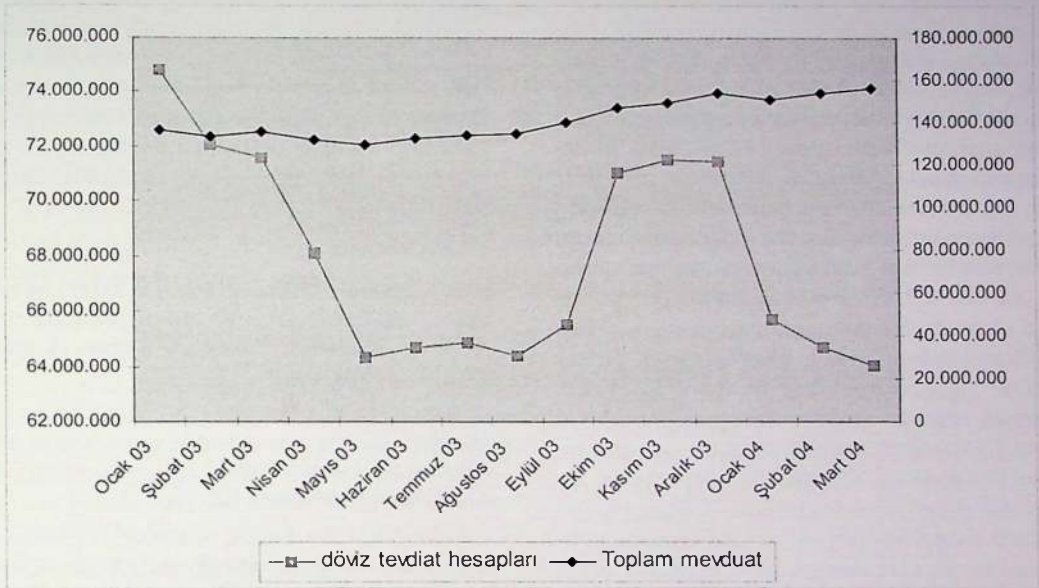
- İhracatta dolar bazında % 31'lik bir artış görülmesine karşın bu artışın % 22'si do-

lar - euro paritesinden kaynaklanmaktadır. İhracat rakamında euro bazında reel artış % 9 olmuştur. Türkiye'nin toplam ihracatının % 53,4'ünün AB üyesi ülkelere yapıldığı düşünüldüğünde AB'ye ihracat yapan büyük bir kesim kurdan ciddi anlamda etkilenmemiştir.⁽²⁾ Euro/Dolar paritesi 2001 ortalarından itibaren dolar aleyhine gelişmektedir. Buna paralel olarak Türkiye'nin ithalatı daha çok dolara, ihracatı ise daha çok Euro'ya kaymıştır. Merkez Bankası ve ticaret bankaları nezdindeki ihracat-ithalat nakit giriş/çıkış toplamalarına bakıldığında, ihracatın % 49'nun Euro cinsinden, % 44'nün Dolar cinsinden; ithalatın ise % 61'nin Dolar cinsinden, % 35'nin Euro cinsinden gerçekleştiği anlaşılmaktadır (Keyder, 2003). Diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de ihracat geniş oranda ithalata bağımlıdır. İhracata dayalı büyüme hızlandıkça ithalat da artmaktadır. Kurun düşük olması çoğunluğu hammadde ve ara malından oluşan ithalatı ucuzlatarak girdi maliyetlerini düşürmüştü, bu da ihraç mallarının maliyetlerini düşürerek değerli TL'ye rağmen ihracatı artırabilmektedir. Nitekim ithal girdi avantajının fazla hissedilmediği tarım ve emek yoğun sanayi sektöründe kârlılık düzeyi sıfıra yaklaşarak ihracat artışı sınırlı düzeyde kalmıştır. Büyük ölçüde ithalata dayalı sektörlerin ihracat sıralamasında yukarı kayması da bu tezi desteklemektedir.⁽³⁾

- 2003 yılının başından itibaren ihracat yönetimi Mısır, Irak, Suriye ve diğer Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) üyesi ülkelerle ticareti engelleyici gümrük vergilerinin indirilmesi ve hatta serbest ticaret anlaşmasına varabilecek anlaşmalar yapmışlar, Suriye, Suudi Arabistan, Mısır, İran, Malezya, Çin Halk Cumhuriyeti gibi ülkelere ihracatçılarla birlikte hükümet düzeyinde geziler yapılmış, ayrıca uluslararası fuarlara katılmaları teşvik edilerek ihracatçılarımızın yeni pazarlara adaptasyonu sağlanmıştır.⁽⁴⁾

- Küresel ekonomide geçtiğimiz iki yıl süresince Türkiye'ye özellikle sektör potan-

Grafik 6: Döviz Mevduatlarının Toplam Mevduat içindeki Payı (Milyar TL)

* Sol Sütündeki değerler döviz tevdiat hesaplarını, sağ sütun ise toplam mevduatı göstermektedir.

Kaynak: TCMB verilerinden yararlanılarak tarafımızdan oluşturulmuştur.

siyeli ve ticaret hacmi açısından rakip olabilecek ülkelerde herhangi bir devalüasyonun yaşanmaması üçüncü pazarlarda ülkemizin rekabet şansını artırmıştır.⁽⁵⁾

- Döviz kurunun düşük olması ve faizlerin düşmesi üreticinin ve ihracatçının kredi kullanma maliyetlerini ve alternatif maliyetini de ucuzlatmıştır. Ayrıca girdi maliyetleri reel olarak ucuzlamıştır. Doğalgaz fiyatlarında gerileme % 7 ve elektrikteki gerileme % 1,5 olarak gerçekleşirken, aynı dönemde sadece akaryakıt fiyatları % 12 artış göstermiştir. Ayrıca 2002 ve 2003 yıllarında emek maliyetlerinde % 20'ye varan bir düşüş gözlenmiştir.⁽⁶⁾

- 2002 yılında özel tüketim harcamalarının yetersizliğinden kaynaklanan yurt içi talep daralması nedeniyle, piyasadaki olumlu gelişmelere paralel olarak artma eğilimine giren arz fazlası ürünlerin ihraç edilemeyen kısmı 2002 yılı ikinci yarısından itibaren stok

artışlarına yol açmıştır. Üretim artışına rağmen, yurt içi tüketimde yaşanan daralma nedeniyle arz fazlası ürünler yurt dışı pazarlara yönelmiştir.⁽⁷⁾

- Üretimdeki artışın sabit maliyetleri oransal olarak düşürmesinden dolayı zaman zaman sabit maliyetlerin karşılanması için, hatta bazen zararına satışlar yapılmıştır. Düşük kura rağmen yapılan bu satışlar geleceğe duyulan güven nedeniyle mevcut dış pazarları kaybetmemek için yapılmıştır.

VIII- Sonuç

Dış ticaret ve reel döviz kuru verilerinin grafik ve tablolar kullanılarak analiz edilmesi sonucu, döviz kuru değişimleri ve dış ticaret dengesi arasında bir ilişki olduğu görülmüştür. Özellikle TL'nin aşırı değerlendiği dönemlerde ithalatın ve buna bağlı olarak dış açıkların önemli ölçüde arttığı, TL'nin değerinin düşürüldüğü dönemlerde ise dış açıkların azaldığı görülmüştür. Bununla birlikte

döviz kuru değişimleri bazı yıllarda ithalatı ve özellikle ihracatı açıklamada yeterli olmamıştır. İhracat talebi fiyat esnekliği yüksek olan Türkiye'nin ihracatı, döviz kurundaki değişimlere karşı oldukça duyarlıdır. Ancak Türkiye'nin ihracatının geniş ölçüde ithal girdilere bağlı olması kurun etkisini yumuşatmaktadır. İhracatı artırmak amacıyla yapılan bir devalüasyon imalat sanayinin dış girdi bağımlılığı nedeniyle girdi maliyetlerini artırarak üretim maliyetlerini artırmaktadır. Bu da bir taraftan maliyet enflasyonuna neden olurken diğer taraftan üretimi olumsuz etkilemektedir. Türkiye ekonomisinin büyük ölçüde dış girdilere bağımlı olduğunu kabul edersek yapılan bir devalüasyon sonucu ithal girdi fiyatlarının artması ithalata bağımlı ihracat sektörlerini olumsuz etkileyecektir. Bu nedenle diğer iktisat politikası araçlarıyla yeterince desteklenmeyen bir döviz kuru politikası dış ticaret dengesini sağlamada etkin olarak kullanılamamaktadır. Nitekim; Türkiye'de yapılan devalüasyonlara göz attığımızda kısa vadede ihracatı artırıcı ve dış ticaret dengesini sağlayıcı bir etki yapmalarına rağmen hemen ardından dış ticaret açıklarında tekrar bir yükselme görülmektedir.

Döviz kuru ile ihracat arasında bir ilişki olmakla birlikte bazı yıllarda olması gereken ilişki görülememektedir. Bunun nedeni ihracat hacminin sadece döviz kurundan değil, onunla birlikte girdi maliyetleri, verimlilik, fiyat politikası, dış talep ve büyüme rakamları, üretim kapasitesi ve ölçeği, uluslararası piyasaların yapısı ve dış konjonktür gibi faktörlerden de etkilenmesidir. 2003 yılındaki düşük kura rağmen ihracatın artmasının bir nedeni ithalatın daha çok dolar, ihracatının ise daha çok Euro cinsinden gerçekleştirilmiş olmasıdır. Ayrıca TL'nin değerlenmesi nedeniyle çoğunluğu hammadde ve ara malından oluşan ithalatın ucuzlaması, ihraç mallarının maliyetlerini düşürerek değerli TL'ye rağmen ihracatı artırmıştır. İhracatı artıran diğer bir neden ise Türkiye'nin İMF ile yürüttüğü ekonomik programı tam olarak uygu-

lamaya devam etmesi sonucu enflasyon ve faizlerin düşme eğilimine girmesi sonucu oluşan ekonomik ortamın üreticinin ve ihracatçının geleceğe duyduğu güveni artırmasıdır. Ancak üretimde kapasite kullanım oranlarının son noktalara gelmesi nedeniyle ihracattaki bu artışın sürdürülebilmesi için yeni kapasitelere ve yabancı yatırımlara ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

- Bahmani - Oskooee, M. and Alse, J. (1994), "Short-run versus long-run effects of devaluation: Error-cor", Eastern Economic Journal, Bloomsburg: Fall, Vol.20.
- Çekerol, K. ve Gürbüz, H. (2002), "Reel Döviz Kuru ile dış ticaret haddi ve bileşenleri arasındaki uzun dönem ilişkisi" Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi C.IV, S. 2, Aralık.
- Doğan, Ç.ve Ergün, S. (2004), "Enflasyonla Mücadelede Kur Rejimi Tercihi", Finans-Politik ve Ekonomik Yorumlar, Nisan, S. 481.
- DTM. Dış Ticaret Bülteni Ocak - Mart 2004. Dış Ticaret Müsteşarlığı Yayınları.
- Ertekin, M. ve Günay, M. K. (2003), AB Pazarında ülkelerin Kur gelişmeleri ve Rekabet Gücümüze Etkileri, <http://www.dtm.gov.tr/ead/ekonomi/say15/abpazari.htm>
- Keyder, N. (2003), 2003 Yılında Kur ve Maliyetin İhracat ve İthalat Üzerine Etkisi, http://www.econ.metu.edu.tr/courses/econ311/Asome_dya2.doc
- Kulkarni, K. G. (1996), "The J-curve Hypothesis and currency devaluation: Cases of Egypt and Ghana", Journal of Applied Business Research, Laramie, Spring, Vol.12.
- Seyidoğlu, H. (2003), Uluslararası İktisat. Güzem Y., İstanbul.
- Sivri, U. ve Usta, C. (2001) "Reel Döviz Kuru, İhracat ve İthalat Arasındaki İlişki" <http://iktisat.uludag.edu.tr/dergi/11/16-ugur/16-ugurhtm>
- Sukar, A. (1998), "Real effective exchange rates and export adjustment in the U.S.", Quarterly Journal Of Business and Economics, Lincoln: Winter,1998,Vol.37.
- Wilson,P.(2001), "Exchange Rates and The

trade Balance For Dynamic Asian Economies: Does the J-Curve Exist for Singapore, Malaysia, and Korea", Open Economies Review, Dordrecht,, Vol:12.

- Zengin, A. (2001), "Reel Döviz Kuru Hareketleri ve Dış Ticaret Fiyatları: Türkiye Ekonomisi üzerine Ampirik Bulgular" C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi C. 2, S. 2, Ekim .

- T.C. Merkez Bankası Resmi Web Sitesi <http://www.tcmb.gov.tr/>

DİPNOTLAR

1- Cari açıklar 2004 yılının ilk 7 ayında 10 milyar dolara ulaşmıştır.

2- ABD pazarına ihracat artışı ise % 11,8'de kalmış, bunun etkileri komşu ülkelere yapılan ihracatla telafi edilmiştir. MB yıl sonu verilerine göre, 2002 yılı sonunda 1 ABD doları 0,9538 euro iken bu rakam 2003 yılı sonunda 0,7932 olarak gerçekleşmiştir.

3- % 64 ithalata dayalı otomotiv sektörünün ihracattaki payı 2002-2003 Ocak-Ekim dönemleri karşılaştırıldığında % 8,7'den % 11'e yükselirken, % 56 ithalata dayalı tekstil sektörünün payı % 28'den % 26'ya düşmüştür.

4- Bu çabanın bir sonucu olarak komşu ülkelere yapılan dışsattımlar büyük bir artış göstererek geçen yıla göre Suriye'ye yapılan ihracatta % 54,

Bulgaristan'a yapılan ihracatta % 64, Yunanistan'a yapılan ihracatta % 56, Rusya'ya yapılan ihracatta ise % 17 oranında artış görülmüştür.

5- Türkiye'nin bu bağlamda yaptığı ihracatlarda (Türk Cumhuriyetlerine % 45, İsrail % 26 ve Suudi Arabistan'a % 34 oranında) kayda değer artışlar yaşanmıştır.

6- Ücretlerin yukarı yönlü hareketinin elastik olmayan -rigid- yapısı, sendikalaşma oranının azlığı, işverenlerin küçük ve orta ölçekli firmalar olması gibi iş gücü piyasa yapısı nedeniyle ücretlerdeki erime kalıcı maliyet avantajı sağlamıştır.

İşgücü Maliyetleri (Dolar / Saat)

Ülkeler	Nitelikli	Niteliksiz
Brezilya	4	1,36
Hindistan	1,15	0,69
Endonezya	0,59	0,15
İtalya	18,1	15,9
Kore	5,76	2,68
ABD	16,8	1,59
Türkiye	2,9	1,59

Kaynak: Odyakmaz: 2003.

7- İlgili mal ve hizmetler açısından, ihracat yurtiçi üretimin yurt içi tüketime oranla fazlalığını ifade eder. Bu nedenle, iç üretimde ortaya çıkan her türlü olumlu ve olumsuz gelişme ihracatı da aynı oranda etkileyecektir.

Ekonominin İçinden

SÜREYYA SERDENGEÇTİ
T.C. Merkez Bankası Başkanı

Düşen Enflasyon

Sevgili Okurlar,

Merkez Bankası Başkanı Sayın Süreyya Serdengeçti'nin 28-29 Eylül 2004 tarihlerinde İstanbul ve Ankara'da yaptığı "Düşen Enflasyon" konulu konuşması aşağıdadır.

Bugün yapacağım konuşmada; içinde bulunduğumuz "düşen enflasyon ortamı"ndan, gerek diğer ülke örnekleri gerek ülkemizin tecrübeleri çerçevesinde bu ortamın ekonomiye getirdiği başlıca değişikliklerden ve nihayet, fiyat istikrarının sağlanmasının ülkemiz ekonomisine katkılarından bahsetmek istiyorum.

Enflasyonla mücadelede son üç yıldır uygulanmakta olan programla birlikte elde edilen kazanımlar, bize bugün düşen enflasyon ortamından ve kalıcı fiyat istikrarından söz etme fırsatını vermektedir.

Bu çerçevede, enflasyonla mücadelede gelmiş olduğumuz noktaya baktığımızda, 2001 yılı sonu itibariyle % 68.5 olan tüketici fiyat enflasyonunun (TÜFE) 2002 ve 2003 yıllarında konulan hedeflerin altında kalarak, 2003 yılı sonu itibariyle % 18.4 olarak gerçekleştiğini memnuniyetle görmekteyiz. 2001 yılından 2003 yılı sonuna kadar geçen süre içinde enflasyondaki toplam düşüş 50 puanın üzerinde olmuştur.

2004 yılında istikrar programının kararlılıkla uygulanmaya devam edilmesi ve bu çerçevede uygulanan sıkı para ve maliye politikaları ile birlikte Ağustos ayı itibariyle tüketici fiyat enflasyonu % 10 seviyelerine kadar gerilemiştir. Enflasyonda 2004 yılı için tespit edilmiş olan % 12 TÜFE hedefine ulaşılması için ise, bugün itibari ile ciddi bir sorun gözükmemektedir.

Ancak, enflasyonun düşürülmesinde alınan bu mesafelere rağmen, henüz nihai hedefimize ulaşmış olmadığımız gerçeğinin altını çizmek istiyorum. Ülkemiz, dünyada halen çift haneli enflasyon rakamlarına sahip az sayıda ülkeden biridir. Bizim nihai hedefimiz, gerek enflasyonla mücadelenin başında açıkladığımız, gerekse bugün geldiğimiz noktada her fırsatta ısrarla vurguladığımız gibi, fiyat istikrarını sağlamak ve sürdürmektir.

Bu noktada fiyat istikrarının ne anlama geldiğini bir kez daha belirtmekte fayda görüyorum.

Fiyat istikrarı, genel olarak kabul edilen tanımlar çerçevesinde, hem bugünkü enflasyon oranının düşük olması, hem de tüm ekonomik birimlerin bu paralelde düşük enflasyon oranının gele-

ekte de süreceğini beklmeleri olarak ifade edilmektedir. Söz konusu düşük enflasyon oranı ise insanların yatırım, tüketim ve tasarrufa yönelik kararlarında özel olarak dikkate almaya gerek duymadıkları ölçüde düşük bir enflasyon oranıdır.

Enflasyonda geldiğimiz nokta itibariyle ekonomimiz artık kronik enflasyon ortamından çıkmaktadır. Ancak bu tanımlar çerçevesinde fiyat istikrarını da henüz sağlamadığımız ve bugün ekonomimizin hala “düşen enflasyon” ortamında olduğuna özellikle dikkatinizi çekmek istiyorum.

Enflasyonla mücadelede alınan mesafe çok önemli bir mesafedir ve kronik enflasyonist süreçten, düşen enflasyon sürecine geçilmesi ile birlikte gerek enflasyonun, gerekse bir bütün olarak ekonominin dinamikleri değişmektedir.

Sadece ülkemize değil, diğer benzer süreci yaşamış ülke örneklerine bakıldığında da, düşen enflasyon döneminin önceki kronik enflasyon ya da sonraki fiyat istikrarının sağlandığı ortamdaki farklı olduğu, açıkça görülmektedir. Düşen enflasyon dönemi bir geçiş dönemidir. Dolayısıyla, kimi zaman hem takip edecek fiyat istikrarı döneminin, hem de geride kalan yüksek enflasyon döneminin özelliklerini beraber gösterebilmektedir. Bazı sektörlerin ya da kimi ekonomik birimlerin sürece daha süratli uyum sağlaması, uyum sağlayamayan kesimlerin ise zaman zaman geçmiş alışkanlıklar çerçevesinde şekillenen farklı beklentileri ve risk algılamaları, ekonomide birden fazla dönemin özelliklerinin aynı anda görülmesine yol açmaktadır.

Bu noktayı fiyat istikrarının sağlanması açısından taşıdığı önem itibariyle biraz daha açmak istiyorum.

Henüz fiyat istikrarının sağlanmadığı ve uygulanan politikaların tam bir güvenilirlik kazanmadığı, ülkemiz benzeri görece olarak kırılgan ekonomik ortamlarda, ekonomik birimlerin bir bölümü karar alırken referans olarak döviz kuru, parasal büyüklük, faizler ve benzeri farklı büyüklükler kullanabilmektedirler. Dolayısıyla kabul edersiniz ki alınan referans, büyüklüğe bağlı olarak ekonomideki beklentiler ve risk algılamaları da farklılaşmaktadır.

Bu süreç içinde geçmiş alışkanlıklar çerçevesinde alınan ancak ekonominin gerçekleriyle uyum sağlamayan referans büyüklükler sonucu sözünü ettiğim kimi ekonomik birimler zarara uğramakta ve durumlarının kötüleşmesinin nedeninin enflasyonun düşmesi olduğunu zannetmektedirler. İşte, enflasyonla mücadeleye karşı en çok direnç gösteren birim de bu yeni sürece uyum sağlayamayan birimlerdir. Söz konusu sürece uyum sorunu aynı zamanda bu birimlerin fiyat istikrarının faydalarını anlamasını da engellemektedir.

Bu çerçevede, enflasyonla mücadelede alınan en önemli mesafe, uygulanan politikalara artan güven ile birlikte enflasyon hedefinin ülkemizde ekonomik birimlerin önemli bir bölümü nezdinde giderek daha güvenilir bir nominal çapa haline gelmesi, diğer bir ifadeyle daha yaygın bir şekilde referans olarak kullanılmaya başlanmasıdır. Bu hususta elde edilecek daha fazla ilerleme, ekonominin değişen dinamiklere uyum sürecinin kolaylaşmasına yardımcı olmasının yanı sıra, fiyat istikrarının sağlanmasına da destek olacaktır.

Düşen enflasyon sürecinin ekonomi üzerindeki etkilerini aktarmadan önce fiyat istikrarının sağlanmasının ekonomilerde ne ifade ettiği ile ilişkili bir konuyu daha ayrıntılı anlatmak istiyorum.

Hepimizin bildiği gibi ekonomi politikalarının bir bütün olarak temel amacı, ülke genelinde sürdürülebilir büyüme ve istihdam artışını sağlamaktır. Bu kapsamda para politikalarının rolü konusunda geçmişten gelen bir yanlış vardır. Bu, enflasyon artışı ile büyüme arasında aynı

yönde bir ilişki olduğu ve para politikasının gevşetilerek büyüme oranlarının hızlandırılacağı yanılığısındır. Açık olarak belirtmeliyim ki, bu ifade erken iktisat literatürü çerçevesinde, düşük enflasyon oranlarında, kısa vade için ve ancak politikalara tam güvenilirliğin sağlanmış olduğu ülkelerde geçerli olabilecek bir durumdur.

Oysa, 1980'lerden sonra gelişen modeller ve uzun dönem analiz uygulamaları sonucunda yüksek enflasyon oranlarında para politikasının gevşetilmesi ile, uzun vadede sadece enflasyonun artacağı, büyümenin ise enflasyondan kaynaklanan belirsizlik nedeniyle düşeceği ortaya konmuştur.

Kaldı ki, 30 yıldır yaşamış olduğumuz yüksek enflasyon tecrübesinden ve diğer ülke örneklerinden de biliyoruz ki, enflasyon yükseldikçe ortalama büyüme düşmekte ve enflasyon düştükçe ortalama büyüme artmaktadır. Son üç yıldır uygulanmakta olan istikrar programı çerçevesinde enflasyon düşerken ulaştığımız yüksek büyüme oranları bunun bir örneğidir. Fiyat istikrarının sağlanması sürdürülebilir büyüme için bir ön şarttır.

Zaten bu nedenle, bugün Merkez Bankası'nın asıl hedefi fiyat istikrarını sağlamak ve sürdürmektir ki, sürdürülebilir büyüme ve istihdam artışına en büyük katkı da buradan gelmektedir.

Müsaade ederseniz konuşmamın bundan sonraki kısmına, düşen enflasyon ortamında ekonominin dinamiklerinde gözlenen değişimde ön plana çıkan üç temel unsurdan bahsederek devam etmek istiyorum.

Düşen enflasyon ile birlikte ekonomilerde gözlenen ilk önemli değişiklik faiz oranlarının düşmesidir. Enflasyonun düşme sürecinde, yeterli güven tesis edilebilmiş ise, gerek nominal gerekse reel faizlerde önemli oranlarda düşüşler görülmekte ve bu süreç bir taraftan harcamalarda artışa neden olurken, diğer taraftan yatırımların artmasını sağlamaktadır.

Bu çerçevede, ülkemizdeki enflasyonla mücadele sürecine daha ayrıntılı baktığımızda ise, enflasyonun düşmesinin aynı zamanda enflasyonda dalgalanmanın da azalmasını sağladığını ve bu yapının ekonomide daha az belirsizlik ve daha az hareketliliği ifade ettiğini görmekteyiz. Belirsizliğin azalması temelde risk priminde ve sonrasında hem nominal reel faiz oranlarında düşüşü sağlarken, tüketiciler açısından bakıldığında borçlanma maliyetini, üreticiler açısından bakıldığında ise yatırımların fırsat maliyetini düşürmektedir.

Bu süreç içinde borçlanma maliyetlerindeki düşüşün de büyük ölçüde etkili olduğu bir riske dikkatinizi çekmek istiyorum. Kronik enflasyon ortamında tüketiciler özellikle otomobil, beyaz eşya benzeri dayanıklı tüketim mallarını daha az sıklıkla yenilerler. Enflasyonun düşme sürecinde belirli bir aşamaya gelindiğinde ise, tüketiciler ertelenmiş taleplerini karşılarlar. Ülkemizde de tüketicilerin karşılamayı erteledikleri özellikle dayanıklı tüketim mallarına olan talep, son dönemde görüldüğü üzere enflasyondaki düşüş ve borçlanma maliyetlerindeki azalış ile birlikte hızlı bir şekilde artış göstermiştir. Söz konusu talep artışına verimlilik artışının eşlik etmesi nedeni ile bu gelişme henüz enflasyonist bir etki yaratmamaktadır. Talebin süreklilik arz etmesi ve kalıcı ekonomik istikrarın sağlanması ile birlikte talepteki bu tip dalgalanmalarının daha az sıklıkla ve daha küçük ölçekli olması beklenmektedir. Ancak, dikkatle izlenmelidir.

Ayrıca bu noktada bir hususa daha dikkat çekmek istiyorum. Diğer ülke örneklerinde olduğu gibi ülkemizde de düşen enflasyonun yatırımlar üzerindeki olumlu etkisi tüketim artışı benzeri diğer etkilerine göre gecikmeli gerçekleşmektedir. Bunun nedeni, firmaların enflasyondaki düşüşün devam edeceğine ve kalıcı olacağına ikna olmalarının ve yatırım kararı almalarının belirli bir zaman gerektirmesidir. Dolayısıyla, düşen enflasyon sürecinde firmaların aslında olanakları dahilinde yapabileceklerinden daha az yatırım yapma eğiliminde olmaları olağan bir gelişmedir.

Bu çerçevede, son üç yılda ekonomimizdeki iyileşme sürecinde yatırımların ancak son dönemde canlanma göstermesi, gerek enflasyonda gerekse enflasyonist beklentilerdeki düşüşte alınan mesafenin ve ekonomideki istikrar ortamının kalıcılığına olan güvenin daha yeni tesis ediliyor olmasının bir sonucudur.

Sonuç olarak, yatırım talebindeki artış, düşen enflasyon ortamının getirisi iken, bu artışın kalıcı bir hal alması fiyat istikrarının sağlanmasını gerektirmektedir.

Düşen enflasyon ortamının ekonomilerde yol açtığı değişikliklerin ikincisi, enflasyon belirsizliğinin azalmasını takiben ekonomik birimlerin daha uzun vadeleri öngörebilmeleri ve finansal aracılık faaliyetlerinin etkinleşmesidir.

Bu çerçevede ülkemizdeki geçmiş kronik enflasyon dönemini değerlendirdiğimizde, yüksek enflasyonun, kronik bütçe açıklarının ve neticesinde yüksek faiz oranlarının, ekonomide kaynak aktarım mekanizmasının bozulmasına ve bankacılık sektörünün kamu açıklarını fonlar hale gelmesine neden olduğunu, üzülmeye değer. Bu süreçte finansal sektör kırılanlaşmış ve asıl olan üretiminin finansmanı görevinden giderek uzaklaşmıştır.

Bugün itibarıyla baktığımızda ise memnuniyetle görmekteyiz ki, enflasyonun düşmesi ve enflasyon kaynaklı belirsizliğin finansal piyasalar üzerinde etkisinin azalmasını takiben, artan rekabet ve ekonomik istikrarla birlikte, finansal aracılık sistemi daha sağlıklı çalışmaya ve olması gerektiği gibi bankacılık sektörü–reel sektör ilişkisinin tesisi konusunda mesafe alınmaya başlanmıştır. Toplam kredilerin toplam mevduata oranında 2003 yılında başlayan ve hızlanarak devam eden artış bu sürecin bir işaretidir.

Ancak, bu noktada bir hususa dikkat çekmek istiyorum. Şu an içinde bulunduğumuz görece ekonomik istikrar ortamında finansal istikrarın korunabilmesini teminen bankacılık sektörü–reel sektör ilişkisinin sadece kredi kullanımına değil, risk değerlendirmesine yönelik olarak da gelişmesinin gerektiği açıktır. Bankacılık sektöründe risk yönetiminin gelişmesi, şirketlerin mali yapılarının daha sağlıklı olmasını, daha şeffaf mali tablolar oluşturmalarını ve şirketlerin modern yönetim tarzını benimsemelerini sağlayacaktır. Daha açık olarak ifade etmek gerekirse, gerek finans gerekse şirketler sektöründe modern anlamda risk yönetiminin gelişmesi, fiyat istikrarına geçiş aşamasında farklı algılamalara bağlı olarak varlık–yükümlülük dengesizliğinden kaynaklanabilecek finansal istikrarı tehdit edici gelişmelerin önüne geçecektir.

Finans sektörü taşıdığı önem itibarı ile yapısal dönüşüm programlarında hem süreçten hızlı ve en çok etkilenen, hem de sürece en fazla destek veren sektör konumundadır. Dolayısıyla, düşen enflasyon sürecinde bu sektörde daha ileri adımlar atılması gerekmektedir.

Düşmekte olan enflasyonun ekonomiye etkileri çerçevesinde bugün sizlere aktaracağım üçüncü unsur düşen ve öngörülebilir enflasyonla birlikte fiyatların ekonomide tekrar sinyal görevi görmeye ve dolayısıyla kaynakların tahsisinde sağlıklı bir gösterge olmaya başlamasıdır.

Ülkemiz örneğinden hareketle, geçmişteki kronik enflasyon ortamında hepimizin günlük hayattan bildiği gibi tüketiciler, fiyat ve kalite kontrolünü daha az yapma ve ürün seçimlerinde çeşitliliğe daha az önem verme eğiliminde olmuşlardır. Buna karşılık üreticiler ise, fiyatlamada maliyetleri ve buna bağlı olarak verimliliği daha az gözeterek kâr marjlarını büyük ölçüde serbestçe belirlemiş, yeni ürünler ile ürün çeşitliliğini artırmak için daha az yatırım yapma isteği göstermişlerdir. Bu yapının sonucunda zaman içinde üretimin kalitesi düşerken ülkemizin dünya ölçeklerinde rekabet gücü zayıflamış ve ekonomimizin dünya ekonomisi ile bütünleşmesi gecikmiştir.

Ancak, enflasyonda düşüşü takiben hem mutlak hem de görelî fiyatların sinyal görevini görmeye başlaması ile birlikte üretici ve tüketici davranışları ülkemizde artık değişmektedir.

Mevcut durumda, üreticiler fiyatlarındaki artışın talep artışından mı yoksa enflasyondan mı kaynaklandığını ayırt edebilme ve üretim arttırma, yatırım yapma gibi kararlarını bu çerçevede alabilme imkanına büyük ölçüde kavuşmaktadırlar. Artık, fiyatlama politikasında kâr marjlarını belirlerken maliyet kontrolüne ve verimlilik artışına önem vermektedirler.

Benzer şekilde tüketiciler de daha rekabetçi bir piyasa oluşmasının avantajı ile fiyatlama sürecine aktif olarak katılmaya başlamışlardır.

Bu noktada önemli bulduğum iki hususu vurgulamak istiyorum. İlk olarak, düşen enflasyonla birlikte kimi zaman talebin görelî olarak daha katı ve rekabetçi yapının daha zayıf olduğu sektörlerde, kâr marjlarını arttırmaya yönelik fiyatlama davranışlarının da etkisi ile, enflasyon, diğer sektörlerle göre daha yavaş düşer. Enflasyonda katılık olarak da ifade edilen bu durum görelî fiyatlarda farklılaşmaya yol açarak fiyatların bilgi aktarma işlevini tam olarak yerine getirmesi önünde engel teşkil eder. Bizde de son dönemde hizmetler grubu fiyatlarının mal grubu fiyatlarına göre daha yavaş düşmesi ile eğitim, kira ve hastane hizmetleri gibi sektörlerde gözlenen enflasyondaki katılık bunun bir örneğidir. Bu çarpık yapının kırılması için söz konusu sektörlerde rekabetin arttırılmasına yönelik tedbirlerin ivedilikle alınması, ileride enflasyon hedefi açısından taşıdığı risk itibarıyla de önemlidir.

Buna bağlı olarak bir ikinci husus, diğer ülke örneklerinde gözlemlendiği gibi ekonomimizde de mevcut kaynakların zamanla, daha sağlıklı fiyat sinyalleri ile birlikte, daha yüksek verimlilik ile çalışan firma ve sektörlerle doğru kaymasının kaçınılmaz olmasıdır. Enflasyonist ortamın tüketim ve fiyatlama alışkanlıklarından faydalanan, ancak etkin çalışmayan firmalar ve sektörler bu süreç içinde yerlerini daha yüksek verimlilik ile çalışan, daha rekabetçi firmalara ve sektörlere bırakacaklardır.

Bu noktada üreticilerin fiyatlama politikasındaki değişiklikler ile ilgili olarak enflasyonun gelecekteki seyri üzerindeki etkisi itibarıyla de oldukça önemli olan bir noktayı belirtmek istiyorum. Bu, geçiş etkisi olarak da adlandırılan döviz kurunun enflasyonu etkileme sürecidir. Ülkemizde, enflasyondaki düşüşün üreticilerin fiyatlama davranışlarını değiştirmesi neticesinde döviz kurunun enflasyon üzerindeki etkisi giderek zayıflamaktadır. Özellikle son dönemde gözlemlendiği üzere döviz kurundaki hareketliliğin enflasyona etkisi beklenenden daha az, geçmiş kronik enflasyon ortamına göre daha düşük ve daha gecikmeli gerçekleşmeye başlamıştır.

Nitekim, dünya genelinde de, güvenilirliği yüksek para politikaları ile fiyat istikrarının sağlanmış olduğu ortamlarda yerel para cinsinden fiyatlamının yaygın olması, düşük ve istikrarlı enflasyon nedeniyle yerel paradaki değer kayıplarının geçici olarak algılanması ve firmaların daha az sıklıkla fiyat ayarlaması yapması sonucu, döviz kurundaki hareketlerin fiyatlara geçiş etkisi zayıflamaktadır.

Bu noktada izin verirseniz, enflasyon ve döviz kuru arasındaki ilişkiye bağlı olarak Merkez Bankası'nın kur politikası ile ilgili bir hususu aydınlatmak istiyorum. Merkez Bankası'nın Türk Lirasını değerli tutmak gibi bir politikası yoktur. Dalgalı kur rejiminin uygulanmaya başlandığından itibaren her fırsatta vurguladığımız üzere, bu rejim altında döviz kurları piyasada arz ve talep koşulları altında belirlenmektedir. Merkez Bankası ise her iki yöndeki aşırı oynaklık halinde doğrudan müdahale etmekte, ya da ekonomide döviz arz fazlası oluştuğunda, döviz rezervlerini arttırmak amacıyla döviz alım ihaleleri düzenlemektedir. Bu noktada, unutmamalıyız ki, mevcut para politikası tasarımı, dalgalı kur rejimi altında, döviz kurunun seviyesi ekonomideki gelişmelerin, dışsal şokların, bekleyişlerin ve tüm bunlara bağlı olarak risk primindeki dal-

galanmaların sonucunda oluşmaktadır.

Konuşmanın bu son bölümünde, sizlere düşen enflasyon süreci sonrasında asıl hedefimiz olan fiyat istikrarının sağlanmasıyla birlikte ülkemiz ekonomisinde elde edeceğimiz kazanımlardan kısaca bahsetmek istiyorum.

Öncelikle, fiyat istikrarının sağlanması enflasyonun düşme sürecinde elde ettiğimiz tüm bu kazanımların kalıcı olmasını getirecektir. Fiyat istikrarına ulaşılması ile birlikte makro ekonomik istikrar süreklilik kazanacak, tüm ekonomide etkinlik artacaktır. Unutulmamalıdır ki, fiyat istikrarının sağlanması ile aynı zamanda sürdürülebilir büyüme ve istihdam artışı için olmazsa olmaz bir önkoşul yerine getirilecektir.

Tüm bu makro ekonomik kazanımlar neticesinde, ekonomik birimler gerek yatırım ve gerekse tüketim kararlarında enflasyon gibi bir belirsizliği dikkate almayacaklar, uzun vadeler için öngörü sahibi olacaklar ve daha büyük bir güven içinde plan yapabileceklerdir.

Ekonomik birimler kararlarını alırken önlerini daha kolay görebildikleri için bu istikrar ortamında işgücü piyasası daha sağlıklı işleyecek ve insanlar daha kalıcı iş bulabileceklerdir. Kronik enflasyon ortamında ise, o ortamda büyüme de inişli ve çıkışlı olduğu için, ülkemizde çoğu vasıfsız olan işgücü büyüme dönemlerinde geç iş buluyor, bulduğu işi ise küçülme ya da kriz dönemlerinde çok kolay ve hemen kaybediyor.

Enflasyonun düşmesiyle sağlanacak istikrar ortamı sayesinde uzun vadeli yabancı sermayenin üretken alanlara girişi hızlanacak ve uluslararası piyasalarda rekabet gücümüz daha fazla artacaktır.

Tüm bu anlattıklarım çerçevesinde son olarak bir noktanın daha altını çizmek istiyorum. Enflasyon kendiliğinden düşen bir olgu değildir. Kararlı ve doğru politikalar uygulandığında düşer ve ancak bu politikaların devamı ile düşük enflasyon süreklilik kazanır, kalıcı fiyat istikrarı sağlanır.

Unutmayalım ki, enflasyon uzun yıllar boyunca ülkemizde sadece en önemli sorun değil, aynı zamanda hem ekonomide hem de toplumsal alanda var olagelen diğer sorunları görmemizi engelleyen bir sis perdesi olmuştur. Fiyat istikrarının sağlanması ile yüksek enflasyonun ülkemiz ekonomisine yapmış olduğu tahribatın önüne geçmemiz ve enflasyonun arkasına saklanan sorunları farketmemiz mümkün olacaktır. Geçmişte yaşanan yüksek enflasyonun geride bıraktığı izlerin silinmesi ve ülkemizdeki diğer sorunların çözümünde ise esas anahtar yapısal reformlardır.

Bugün gelinen aşamada, enflasyonun paramız üzerinde yapmış olduğu tahribatın silinmesine yönelik adım Türk Lirasından altı sıfır atma süreci ile başlamıştır. Bu noktada bir hususa dikkatinizi çekmek istiyorum. Paralarından sıfır atma operasyonu gerçekleştiren bazı ülkelerde bu operasyon enflasyonla mücadele amacıyla uygulanan politikaların bir parçası olarak gerçekleştirilirken, bizde enflasyonda düşüşte büyük mesafe alındıktan ve belirli bir aşamaya gelindikten sonra varılan bu noktanın bir sonucu olarak ortaya konulmaktadır.

Bu çerçevede, 1 Ocak 2005 tarihi itibarıyla yürürlüğe girecek olan Yeni Türk Lirası, enflasyondaki düşüşün olduğu kadar, fiyat istikrarını sağlamadaki kararlılığımızın da bir göstergesidir.

Konuşmamı sona erdirmeden, bundan iki yıl kadar öncesinde enflasyonla mücadele sürecimizin ilk aşamasındaki bir ifadeyi tekrarlamak istiyorum: "Her şeyden önce fiyat istikrarının sağlandığı bir ortamda yaşamak, insanlar için bir hakır". Teşekkür ederim.

İnceleme

DOÇ. DR. NALAN GÜREL

Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Öğretim Üyesi

Türkiye'nin Komşuları İle Olan Dış Ticaret Rakamlarının Genel Bir Görünümü (2000-2003)

1- GİRİŞ

Günümüzde bölgesel entegrasyonların ve dolayısıyla da komşu ülkelerle ticaretin hızla geliştiği ve ülkelerin bu yönde bir politika izlediği görülmektedir⁽¹⁾. Rakamsal olarak incelendiğinde, A.B.D., Kanada, Fransa, Almanya gibi pek çok gelişmiş ülkenin komşu ya da bölgesindeki ülkelerle ticari ilişkilerinin toplam ticaretleri içinde ağırlıklı bir payı olduğu görülmektedir. Bu durumun birkaç örneği aşağıda gösterilmektedir⁽²⁾;

- Fransa'nın komşuları ile (İngiltere, İspanya, İtalya, Almanya, Belçika, Lüksemburg ve İsviçre) ile yaptığı ticaretin toplam ticareti içindeki payı % 50.9'dur.

- Almanya'nın komşuları ile (Danimarka, Hollanda, Belçika, Lüksembourg, Fransa, İsviçre, Avusturya, Çek Cumhuriyeti ve Polonya) ticaretinin toplam ticareti içindeki oranı % 37.91'dir.

- Kanada'nın A.B.D. ve Meksika ile ticaretinin toplam ticareti içindeki payı % 77.87'dir.

- A.B.D.'nin Kanada ve Meksika ile gerçekleştirdiği ticaretin toplam ticareti içindeki oranı % 31.2'dir.

2001 yılı için geçerli olan bu rakamların

2002 ve 2003 yılında da önemli ölçüde değişmediği düşünülmektedir.

Dünya genelindeki bu gelişmelerle birlikte Türkiye, komşu ülkelerdeki ticaret potansiyelinin değerlendirilmesi açısından, 2000 yılından itibaren "Komşu ve Çevre Ülkelerle Ticareti Geliştirme Stratejisi" uygulamaya başlamıştır. Bu strateji doğrultusunda aşağıdaki planlamalar yapılmıştır⁽³⁾;

- Bu ülkelere yönelik ihracatta, bu ülkelerde düzenlenecek fuarlarda, bu ülkelere yönelik tanıtımlarda devlet yardımlarının artırılması.

- Bu ülkelere yönelik ticari ziyaretlerin yoğunlaştırılması.

- Karma ekonomik komisyon toplantıları yapılarak mevcut sorunların giderilmesine çalışılması.

- Sınır boylarındaki ticaretin geliştirilmesi için Sınır Ticaret Merkezleri'nin kurulması.

Coğrafi yakınlığın dış ticarete sağladığı avantajlarla birlikte, ticari ilişkilerin siyasi ilişkileri de şekillendirdiği düşünüldüğünde Türkiye'nin komşu ülkeleriyle olan ticari ilişkilerinin artırılmasına yönelik bu uygulamaların önemi belirginleşmektedir.

Tablo 1: Türkiye'nin İhracat Yaptığı Başlıca Komşu Ülkeler

Ülkeler	2000		2001		2002		2003	
	Milyon Dolar	%	Milyon Dolar	%	Milyon Dolar	%	Milyon Dolar	%
Yunanistan	438	1,6	476	1,5	590	1,6	903	1,9
Romanya	326	1,2	392	1,3	566	1,6	871	1,9
Bulgaristan	253	0,9	299	1,0	380	1,1	619	1,3
Ukrayna	258	0,9	289	0,9	313	0,9	437	0,9
Rusya	644	2,3	924	2,9	1.172	3,3	1.363	2,9
Libya	96	0,3	67	0,2	165	0,5	254	0,5
Mısır	376	1,4	421	1,33	326	0,9	343	0,7
Suriye	184	0,7	281	0,9	267	0,7	408	0,9
Irak	-	-	-	-	-	-	779	1,7
İran	236	0,8	361	1,2	334	0,9	524	1,1
İsrail	650	2,3	805	2,6	861	2,4	1.067	2,3
Gürcistan	132	0,5	144	0,5	103	0,3	154	0,3
Azerbaycan	230	0,8	223	0,7	231	0,6	308	0,7

Kaynak: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Türkiye İstatistik Yıllığı 2001, ss.518-527 ve <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/227020407.gif> (Erişim Tarihi: 04.03.2004)'deki verilerden yararlanılarak düzenlenmiştir.

2000 yılından itibaren uygulanmaya başlanan "Komşu ve Çevre Ülkelerle Ticareti Geliştirme Stratejisi"ne rağmen Türkiye'nin komşu ülkelerle ticaretinin toplam ticareti içindeki oranı gelişmiş ülkelere göre daha düşük düzeyde kalmıştır.

2- TÜRKİYE'NİN İHRACAT VE İTHALAT YAPTIĞI BAŞLICA KOMŞU ÜLKELER

Tablo 1'de Türkiye'nin kara ya da deniz yolu ile ortak sınıra sahip olduğu komşu ülkelere yaptığı ihracat rakamları görülmektedir. Tablodaki 2003 yılı verilerine göre, Türkiye'nin en fazla mal ihraç ettiği sınır komşusu Rusya'dır. Rusya'yı İsrail, Yunanistan, Romanya, Irak, Bulgaristan, İran, Ukrayna, Suriye, Mısır, Azerbaycan ve Gürcistan izlemektedir. DİE verilerine göre, 2000-2002 yılları arasında Irak'a mal ve hizmet ihraç edilmemiş, 2003 yılında ise 779 milyon dolarlık ihracat yapılmıştır.

Tablo 2'de Türkiye'nin kara ya da deniz yolu ile ortak sınıra sahip olduğu komşu ülkelerden yaptığı ithalat rakamları görülmektedir. Tablodaki 2003 yılı verilerine göre, Türkiye'nin en fazla ithalat yaptığı sınır

komşusu Rusya'dır. Rusya'yı İran, Ukrayna, Libya, Romanya, Bulgaristan, İsrail, Yunanistan, Suriye ve Gürcistan izlemektedir. DİE verilerine göre, 2000-2003 yılları arasında Irak'tan mal ve hizmet ithal edilmediği görülmektedir.

3- TÜRKİYE'NİN RUSYA İLE DIŞ TİCARETİ

DİE verilerindeki 2003 yılı Aralık ayı sıralamasına göre⁽⁴⁾, Rusya Türkiye'nin ihracat yaptığı 9'uncu ülke konumunda iken Türkiye'nin ithalatında 3'üncü sırada yer almaktadır. Türkiye'nin toplam ihracatında yaklaşık % 3, toplam ithalatında ise % 8'e yakın bir payı olan Rusya, Türkiye'nin en fazla ihracat ve ithalat yaptığı 1'inci komşu ülke konumundadır. Tablo 3'de de görüldüğü gibi, Türkiye Rusya ile olan dış ticaretinde sürekli dış ticaret açığı vermekte ve ihracatın ithalatı karşılama oranı çok düşük düzeylerde seyretmektedir. 2000 yılında Türkiye'nin Rusya'ya yönelik ihracatı bu ülkeden olan ithalatının ancak % 17'sini karşılayabiliyor iken bu oran 2001 yılında % 27'ye, 2002 yılında % 30'a yükselmiş, 2003 yılında ise tekrar % 25'e düşmüştür.

Tablo 2: Türkiye'nin İthalat Yaptığı Başlıca Komşu Ülkeler

Ülkeler	2000		2001		2002		2003	
	Milyon Dolar	%	Milyon Dolar	%	Milyon Dolar	%	Milyon Dolar	%
Yunanistan	431	0,8	266	0,6	312	0,6	425	0,6
Romanya	674	1,2	481	1,2	662	1,3	942	1,4
Bulgaristan	465	0,9	394	1,0	508	1,0	684	1,0
Ukrayna	982	1,8	758	1,8	991	1,9	1.304	1,9
Rusya	3.887	7,1	3.436	8,3	3.892	7,5	5.420	7,9
Libya	786	1,4	848	2,0	754	1,5	1.071	1,6
Mısır	141	0,3	922	0,2	118	0,2	188	0,3
Suriye	545	1,0	463	1,1	506	1,0	413	0,6
Irak	-	-	-	-	-	-	-	-
İran	816	1,5	840	2,0	921	1,8	1.857	2,7
İsrail	505	0,9	529	1,3	544	1,1	459	0,7
Gürcistan	155	0,3	127	0,3	138	0,3	272	0,4

Kaynak: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Türkiye İstatistik Yıllığı 2001, ss.518-527 ve <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/227020408.gif> (Erişim Tarihi: 27.02.2004)'deki verilerden yararlanılarak düzenlenmiştir.

Tablo 3: Türkiye'nin Rusya ile Dış Ticareti

Yıllar	Türkiye'nin Rusya'ya İhracatı (Milyon Dolar)	Türkiye'nin Rusya'dan İthalatı (Milyon Dolar)	Dış Ticaret Dengesi (Milyon Dolar)	Dış Ticaret Hacmi (Milyon Dolar)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
2000	644	3.887	-3.243	4.531	17
2001	924	3.436	-2.512	4.360	27
2002	1.172	3.892	-2.720	5.064	30
2003	1.363	5.420	-4.057	6.783	25

Kaynak: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Türkiye İstatistik Yıllığı 2001, ss.518-527, <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/227020407.gif> (Erişim Tarihi: 13.02.2004) <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/227020408.gif> (Erişim Tarihi: 27.02.2004)

Türkiye'nin bu ülkeyle olan dış ticaret hacmi büyük ölçüde petrol ve doğal gaz ithali ile bunların fiyatlarındaki artışa bağlı olarak artış kaydetmektedir.

2000 yılında Türkiye'nin Rusya'ya ihracatı 644 milyon dolar iken 2001 yılında % 43,7 oranında artarak 924 milyon dolara, 2002 yılında % 26,8 oranında artarak 1.172 milyon dolara, 2003 yılında ise % 16,3 oranında artarak 1.363 milyon dolara yükselmiştir.

Türkiye'nin Rusya'ya ihraç ettiği başlıca mallar şunlardır⁽⁵⁾; Demir çelikten uzunlamasına borular, tekstil ve konfeksiyon ürünleri, deri giyim, plastik torba ve çantalar, binek otomobili, portakal, limon, domates, şeker-

leme mamulleri, tütün, ayakkabı, temizlik malzemeleri, inşaat malzemeleri.

2000 yılında Türkiye'nin Rusya'dan ithalatı 3.887 milyon dolar iken 2001 yılında % 11,6 oranında bir azalma ile 3.436 milyon dolara düşmüş, izleyen yıllarda ise sürekli artış kaydetmiştir. 2002 yılında % 13,3 oranında bir artışla 3.892 milyon dolara, 2003 yılında ise % 39,3 oranında bir artışla 5.420 milyon dolara yükselmiştir.

Türkiye'nin Rusya'dan ithal ettiği başlıca mallar şunlardır⁽⁶⁾; Doğalgaz, petrol ve yağları, demir çelik, döküntü ve hurdaları, gazete kağıdı, ayçiçek tohumu, bakır katodları, alaşımsız alüminyum.

Tablo 4: Türkiye'nin İsrail ile Dış Ticareti

Yıllar	Türkiye'nin İsrail'e İhracatı (Milyon Dolar)	Türkiye'nin İsrail'den İthalatı (Milyon Dolar)	Dış Ticaret Dengesi (Milyon Dolar)	Dış Ticaret Hacmi (Milyon Dolar)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
2000	650	505	145	1.155	128
2001	805	529	276	1.334	152
2002	861	544	317	1.405	158
2003	1.067	459	608	1.526	232

Kaynak: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Türkiye İstatistik Yıllığı 2001, ss.518-527, <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/227020407.gif> (Erişim Tarihi: 13.02.2004) <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/227020408.gif> (Erişim Tarihi: 27.02.2004)

4- TÜRKİYE'NİN İSRAİL İLE DIŞ TİCARETİ

DİE verilerindeki 2003 yılı aralık ayı sıralamasına göre⁽⁷⁾, İsrail Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkeler arasında 12'inci sırada, ithalat yaptığı ülkeler arasında ise 33'üncü sırada yer almaktadır. Yine aynı verilere göre, İsrail Türkiye'nin ihracat yaptığı komşu ülkeler sıralamasında 4'üncü sırada yer alırken, ithalat yaptığı 9'uncu komşu ülke konumundadır.

Tablo 4'de 2000 - 2003 dönemine ait rakamlarda görüldüğü gibi, Türkiye'nin İsrail ile olan dış ticaret hacmi genişlerken bu genişleme paralelinde dış ticaret fazlası da giderek artmaktadır.

2000 yılında Türkiye'nin İsrail'e olan ihracatı 650 milyon dolar iken, 2001 yılında % 23,8 oranında artarak 805 milyon dolara, 2002 yılında % 6,96 oranında artarak 861 milyon dolara, 2003 yılında ise % 23,9 oranında artarak 1.067 milyon dolara yükselmiştir.

Türkiye'nin İsrail'e ihraç ettiği başlıca mallar şunlardır⁽⁸⁾; Demir Çelik, otomotiv yan sanayi, kıymetli taşlar, metaller, örülmemiş giyim eşyası, kağıt karton, elektrikli makineler, demir çelik eşya, tuz, kükürt, çimento, kazanlar, makineler, örme giyim eşyası.

Türkiye'nin İsrail'den ithalatı 2000 yılında 505 milyon dolar iken 2001 yılında % 4,8 oranında artarak 529 milyon dolara, 2002 yılında % 2,8 oranında artarak 544 milyon dolara, 2003 yılında ise % 15,6 oranında azala-

rak 459 milyon dolara düşmüştür.

Türkiye'nin İsrail ile olan dış ticaretinde, ihracatın ithalatı karşılama oranı 2000 yılında % 128, 2001 yılında % 152, 2002 yılında % 158 gibi yüksek oranlarda seyrederken, 2003 yılında ihracattaki % 23,9 oranındaki artışa karşın, ithalattaki % 15,6 oranındaki azalmayla birlikte % 232'ye ulaşmıştır.

Türkiye'nin İsrail'den ithal ettiği başlıca mallar şunlardır⁽⁹⁾; Kazanlar, makineler, mineral yakıtlar, plastikler, organik kimyasallar, hava taşıtları, silahlar, elektrikli makineler, anorganik kimyasallar, pamuk.

5- TÜRKİYE'NİN YUNANİSTAN İLE DIŞ TİCARETİ

DİE verilerindeki 2003 yılı Aralık ayı sıralamasına göre⁽¹⁰⁾, Yunanistan, Türkiye'nin ihracat yaptığı 14'üncü ülke konumunda iken, Türkiye'nin ithalatında 29'uncu sırada yer almaktadır. Yunanistan Türkiye'nin ihracat yaptığı komşu ülkeler arasında 5'inci sırada yer alırken, ithalat yaptığı 8'inci komşu ülke konumundadır.

Türkiye'nin Yunanistan'a yönelik ihracatı istikrarlı bir artış trendi izlemektedir. Tablo 5'de de görüldüğü gibi 2000 yılında bu ülkeye yapılan ihracat 437 milyon dolar iken, 2001 yılında % 8,2 oranında artarak 473 milyon dolara, 2002 yılında % 24,7 oranında artarak 590 milyon dolara, 2003 yılında ise % 53 oranında artarak 903 milyon dolara yükselmiştir.

Tablo 5: Türkiye'nin Yunanistan ile Dış Ticareti

Yıllar	Türkiye'nin Yunanistan'a İhracatı (Milyon Dolar)	Türkiye'nin Yunanistan'dan İthalatı (Milyon Dolar)	Dış Ticaret Dengesi (Milyon Dolar)	Dış Ticaret Hacmi (Milyon Dolar)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
2000	437	431	6	868	101
2001	473	266	207	739	178
2002	590	312	278	902	189
2003	903	425	476	1.328	212

Kaynak: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Türkiye İstatistik Yıllığı 2001, ss.518-527, <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/227020407.gif> (Erişim Tarihi: 13.02.2004) <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/227020408.gif> (Erişim Tarihi: 27.02.2004)

Pasavatsız Türkiye'ye girip çıkan Yunan vatandaşlarının (özellikle Keşan ve Edirne dolaylarında) yaptıkları mal alımları Türkiye'nin bu ülkeye olan ihracatını artırıcı yönde etki yapmaktadır.

Türkiye'nin son yıllarda Yunanistan'a ihrac ettiği başlıca mallar şunlardır⁽¹¹⁾; demir çelik, kimyasal maddeler, pamuk, ham ve yarı mamul plastikler, balık ve deniz ürünleri, meyve ve sebzeler, kauçuk ürünleri, tekstil iplikleri, haberleşme ve ses cihazları, otomobil sanayi mamulleri, giyim ve eşya aksesuarı, ayakkabılar.

Tablo 5'deki verilere göre; 2000 yılında Türkiye'nin Yunanistan'dan yaptığı ithalat 431 milyon dolar iken, 2001 yılında % 38,3 oranında bir azalma ile 266 milyon dolara düşmüştür. 2002 yılında % 17,3 oranında bir artış ile 312 milyon dolara, 2003 yılında ise % 36,2 oranında bir artış ile 425 milyon dolara yükselmiştir.

Türkiye'nin Yunanistan'dan ithal ettiği başlıca mallar şunlardır⁽¹²⁾; pamuk, demir çelik, tütün, balık ve deniz ürünleri, ham deri ve kürk, petrol ve ürünleri, kimyasal ürünler, ham ve yarı mamul plastikler, kağıt karton mamulleri.

Tablo 5'de de görüldüğü gibi, Türkiye'nin Yunanistan ile olan dış ticaret hacmi istikrarlı bir artış gösterirken dış ticaret dengesi Türkiye lehine işlemektedir. Türkiye'nin Yunanistan'dan ithalatı bu ülkeye olan ihracatının oldukça gerisinde kalmıştır. Bu durum ihra-

cının ithalatı karşılama oranında görülmektedir. Bu oran 2000 yılında % 101 iken 2001 yılında % 178'e, 2002 yılında % 189'a, 2003 yılında ise % 212'ye yükselmiştir.

6- TÜRKİYE'NİN ROMANYA İLE DİŞ TİCARETİ

DİE verilerindeki 2003 yılı Aralık ayı sıralamasına göre⁽¹³⁾, Romanya Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkeler arasında 10'uncu sırada yer alırken, ithalat yaptığı ülkeler arasında 18'inci sırada yer almaktadır. Yine aynı verilere göre, Romanya Türkiye'nin ihracat yaptığı komşu ülkeler arasında 3'üncü sırada yer alırken, ithalat yaptığı 4'üncü komşu ülke konumundadır.

Tablo 6'da da görüldüğü gibi Türkiye Romanya ile olan ticari ilişkilerinde sürekli dış ticaret açığı vermekle birlikte, ihracatın ithalatı karşılama oranı yükselen bir seyir izlemektedir. 2000 yılında Türkiye'nin Romanya'ya yönelik ihracatı bu ülkeden olan ithalatının sadece % 48'ini karşılarken 2001 yılında bu oran % 81'e, 2002 yılında % 85'e, 2003 yılında % 92'ye ulaşmıştır.

2000 yılında Türkiye'nin Romanya'ya ihracatı 326 milyon dolar iken, 2001 yılında % 20,2 oranında artarak 392 milyon dolara, 2002 yılında % 44,4 oranında artarak 566 milyon dolara, 2003 yılında ise % 53,9 oranında artarak 871 milyon dolara yükselmiştir.

Türkiye'nin bu ülkeye ihraç ettiği başlıca mal grupları şunlardır⁽¹⁴⁾; Gıda sanayi ürün-

Tablo 6: Türkiye'nin Romanya ile Dış Ticareti

Yıllar	Türkiye'nin Romanya'ya İhracatı (Milyon Dolar)	Türkiye'nin Romanya'dan İthalatı (Milyon Dolar)	Dış Ticaret Dengesi (Milyon Dolar)	Dış Ticaret Hacmi (Milyon Dolar)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
2000	326	674	-348	1.000	48
2001	392	481	-89	873	81
2002	566	662	-96	1.228	85
2003	871	942	-71	1.813	92

Kaynak: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Türkiye İstatistik Yıllığı 2001, ss.518-527, <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/227020407.gif> (Erişim Tarihi: 13.02.2004) <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/227020408.gif> (Erişim Tarihi: 27.02.2004)

leri tekstil konfeksiyon ürünleri, kimya sanayi ürünleri, plastik sanayi ürünleri, plastik maddeler, tarım gıda ürünleri, elektrikli makine aletleri, meyveler.

2000 yılında Türkiye'nin Romanya'dan ithalatı 674 milyon dolar iken, 2001 yılında % 28,6 oranında azalarak 481 milyon dolara düşmüş, izleyen yıllarda ise sürekli artış sağlayarak, 2002 yılında % 37,6 oranında artarak 662 milyon dolara, 2003 yılında ise % 42,3 oranında artarak 942 milyon dolara yükselmiştir.

Türkiye'nin bu ülkeden ithal ettiği başlıca mal grupları şunlardır⁽¹⁵⁾; Demir ve çelik, kimya sanayi ürünleri, gıda sanayi ürünleri, tekstil ürünleri, işlenmiş petrol ürünleri, demir dışı metal sanayi ürünleri.

Türkiye'nin Romanya'dan ithal ettiği malların % 50'si demir çelik, mineral yakıtlar ve yağlardan oluşmaktadır.

7- TÜRKİYE'NİN BULGARİSTAN İLE DIŞ TİCARETİ

DİE verilerindeki 2003 yılı Aralık ayı sıralamasına göre⁽¹⁶⁾, Bulgaristan Türkiye'nin ithalat yaptığı 24'üncü ülke konumunda iken, ihracat yaptığı 16'ncı ülke durumundadır. Yine aynı sıralamaya göre, Bulgaristan Türkiye'nin komşuları arasında ihracat ve ithalat yaptığı ülkeler sıralamasında 7'inci ve 6'ncı sıralarda yer almaktadır.

Türkiye'nin Bulgaristan'a olan ihracatı 2000 yılında 253 milyon dolar iken, 2001 yı-

lında % 18,1 oranında artarak 299 milyon dolara, 2002 yılında ise % 27 oranında artarak 380 milyon dolara, 2003 yılında ise % 62,9 oranında artarak 619 milyon dolara ulaşmıştır.

Türkiye'nin Bulgaristan'a ihraç ettiği başlıca mallar şunlardır⁽¹⁷⁾; Diğer amaçlı elektrik iletkenleri, seramikten musluk taşı, lavabo ve ayakları, küvet, bide vb., tekstil ve konfeksiyon, metal cevherleri, araçlar, metal dışı mineraller, çeşitli mamul eşya, kağıt ürünleri, temizlik maddeleri, uçucu yağlar, sıhhi tesisat ürünleri, haberleşme cihazları.

Türkiye - Bulgaristan ticari ilişkileri açısından 2000'li yılların önemli gelişmelerinden biri de "Türkiye - Bulgaristan Serbest Ticaret Anlaşması"dır. 11 Temmuz 1998 tarihinde imzalanan 1 Ocak 1999 tarihinde yürürlüğe girmiş olan bu anlaşma, "Avrupa Birliği ile bütünleşme sürecine giren Bulgaristan'da Türk mallarının AB menşeli mallara karşı rekabet güçlerini kaybetmelerinin engellenmesi ve Türk menşeli ürünlere üçüncü ülke menşeli ürünlere göre rekabet avantajı kazanmalarını sağlamayı amaçlamaktadır.⁽¹⁸⁾" Bununla birlikte, Bulgaristan'da Türk ürünlerinin kalitesi konusundaki olumsuz düşünceler ve bavul ticaretinin yarattığı olumsuz imaj Türk mallarının ülke içindeki satışını azaltıcı etkiler yaratmaktadır. Bulgaristan iç pazarındaki gıda, tekstil ürünleri, cam ürünleri ve temizlik maddelerinin büyük bir kısmı bu ülkeye bavul ticareti ile girmektedir⁽¹⁹⁾.

Tablo 7: Türkiye'nin Bulgaristan ile Dış Ticareti

Yıllar	Türkiye'nin Bulgaristan'a İhracatı (Milyon Dolar)	Türkiye'nin Bulgaristan'dan İthalatı (Milyon Dolar)	Dış Ticaret Dengesi (Milyon Dolar)	Dış Ticaret Hacmi (Milyon Dolar)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
2000	253	465	-212	718	54
2001	299	394	-95	693	76
2002	380	508	-128	888	75
2003	619	684	-65	1.303	90

Kaynak: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Türkiye İstatistik Yıllığı 2001, ss.518-527, <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/227020407.gif> (Erişim Tarihi: 13.02.2004) <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/227020408.gif> (Erişim Tarihi: 27.02.2004)

Türkiye'nin Bulgaristan'dan yaptığı ithalat 2000 yılında 465 milyon dolar iken, 2001 yılında % 15,2 oranında azalarak 394 milyon dolara düşmüş, 2002 yılında % 28,4 oranındaki bir artışla 508 milyon dolara yükselmiş, 2003 yılında ise % 34,6 oranında artarak 684 milyon dolara ulaşmıştır. Tablo 7'de de görüldüğü gibi, Türkiye'nin Bulgaristan'dan ithalatı bu ülkeye yönelik ihracatının üzerinde seyretmektedir. Bu durum ihracatın ithalatı karşılama oranında da görülmektedir. 2000 yılında Türkiye Bulgaristan'a yaptığı ihracat ile bu ülkeden olan ithalatının % 54'ünü karşılarken, bu oran izleyen yıllarda Türkiye lehine gelişim göstererek 2001 yılında % 76, 2002 yılında % 75, 2003 yılında ise % 90 olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye'nin Bulgaristan ile olan ticaretinde dış ticaret açığı vermesi büyük ölçüde enerji ithalatından kaynaklanmaktadır. Örneğin DİE verilerine göre, 2002 yılı itibarıyla Türkiye'nin bu ülkeden olan elektrik enerjisi ithalatı 112 milyon dolardır. Diğer bir ifade ile bu ülkeden olan toplam ithalatının % 22'sini elektrik enerjisi ithalatı oluşturmaktadır.

Türkiye'nin Bulgaristan'dan ithal ettiği başlıca mallar şunlardır⁽²⁰⁾; Elektrik enerjisi, katotlar ve katot parçaları, susuz sodyum karbonat, benzin, marş motorlarına ait aksam ve parçalar, demir ya da alaşımsız çelikten yassı hadde ürünler, ayçiçeği tohumu, elektrolitik, rafine için bakır anotları, polipropilen.

8- TÜRKİYE'NİN İRAN İLE DİŞ TİCARETİ

DİE verilerindeki 2003 yılı Aralık ayı sıralamasına göre⁽²¹⁾, İran Türkiye'nin ihracat yaptığı 15'inci ülke konumunda iken, Türkiye'nin ithalatında 14'üncü sırada yer almaktadır. Türkiye'nin ithalatında yaklaşık % 2, ihracatında ise % 1 civarında paya sahip olan bu ülke, Türkiye'nin komşu ülkeleri arasında ihracatta Irak, Rusya, Romanya, İsrail ve Yunanistan'dan sonra 6'ıncı sırada yer alırken, ithalatta Rusya'dan sonra 2'inci sırada yer almaktadır.

Türkiye'nin İran ile olan dış ticaret hacmi büyük ölçüde petrol ithalatı ve petrol fiyatlarına bağlı olarak değişim göstermektedir.

2000 yılında Türkiye'nin İran'a olan ihracatı 236 milyon dolar iken, 2001 yılında % 52,9 oranında artarak 361 milyon dolara yükselirken, 2002 yılında % 7,5 oranında bir azalma kaydederek 334 milyon dolara düşmüş, 2003 yılında ise tekrar % 56,9 oranında artarak 524 milyon dolara yükselmiştir.

İran teokratik rejimden liberal rejime doğru geçtikçe, Türkiye'nin bu ülkeyle olan ticari ilişkilerinin artacağı düşünülmektedir.

Türkiye'nin İran'a ihraç ettiği başlıca mallar şunlardır⁽²²⁾; Kazanlar, makineler, demir ve çelik, tütün, elektrikli makine ve cihazlar, mensucat ve mamulleri, motorlu kara taşıtları, motosiklet, bisiklet, sentetik ve suni devamsız lifler, ağaç ve ağaçtan eşya, plastik ve

Tablo 8: Türkiye'nin İran ile Dış Ticareti

Yıllar	Türkiye'nin İran'a İhracatı (Milyon Dolar)	Türkiye'nin İran'dan İthalatı (Milyon Dolar)	Dış Ticaret Dengesi (Milyon Dolar)	Dış Ticaret Hacmi (Milyon Dolar)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
2000	236	816	-580	1.052	29
2001	361	840	-479	1.201	43
2002	334	921	-587	1.255	36
2003	524	1.857	-1.333	2.381	28

Kaynak: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Türkiye İstatistik Yıllığı 2001, ss.518-527, <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/227020407.gif> (Erişim Tarihi: 13.02.2004) <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/227020408.gif> (Erişim Tarihi: 27.02.2004)

plastik ürünleri, cam ve cam eşya, kağıt ve karton.

Türkiye'nin İran'dan ithalatı ihracatının çok üzerinde seyretmektedir. Türkiye'nin bu ülkeden ithalatı 2000 yılında 816 milyon dolar iken, 2001 yılında % 2,9 oranında artarak 840 milyon dolara, 2002 yılında % 9,6 oranında artarak 921 milyon dolara, 2003 yılında ise % 101,6 oranında artarak 1.857 milyon dolara yükselmiştir. Türkiye'nin İran'dan ithal ettiği başlıca mallar şunlardır⁽²³⁾; Mineral yakıtlar, mineral yağlar, bakır ve bakırdan eşya, ham postlar ve deriler.

Tablo 8'de de görüldüğü gibi, Türkiye'nin İran'dan olan ithalatı İran'a yönelik ihracatının çok üzerinde seyretmektedir. Bu yüzden dış ticaret dengesi açık vermekte, ihracatın ithalatı karşılama oranı ise çok düşük düzeylerde kalmaktadır. 2000 yılında İran'a yapılan ihracat bu ülkeden yapılan ithalatın sadece % 29'unu karşılarken, bu oran 2001 yılında % 43'e yükselmiş, 2002 yılında % 36'ya, 2003 yılında ise % 28'e düşmüştür.

Türkiye'nin İran ile olan dış ticaretinde görülen bu dış ticaret açıklarının temel nedeni bu ülkeden yapılan enerji ithalatıdır. Örneğin, Dış Ticaret Müsteşarlığı verilerine göre 2002 ve 2003 yılları itibarıyla, İran'dan yapılan ithalatın % 90'dan fazlasını mineral yakıtlar oluşturmaktadır.

9- TÜRKİYE'NİN UKRAYNA İLE DIŞ TİCARETİ

DİE verilerindeki 2003 yılı Aralık ayı sıra-

lamasına göre⁽²⁴⁾ Ukrayna Türkiye'nin ihracatında 18'inci ithalatında 15'inci sırada yer alırken, komşu ülkeleri arasındaki sıralamada ihracatta 8'inci, ithalatta ise 3'üncü sırada yer almaktadır.

Tablo 9'da da görüldüğü gibi, Türkiye Ukrayna'ya yönelik ihracatı ile bu ülkeden olan ithalatının ancak % 33'ünü karşılayabilmektedir.

Türkiye Ukrayna ile olan ticari ilişkilerinde sürekli dış ticaret açığı vermektedir. Bu dış ticaret açıklarının temel nedeni Ukrayna'nın ithalatta uyguladığı gümrük vergisi ve tüketim vergileridir. Bu vergiler Türk mallarının Ukrayna pazarındaki rekabet gücünü azaltmaktadır. 2000 yılında bu ülkenin bazı tekstil ve konfeksiyon ürünleri ile dokumaya elverişli maddelerden hazır eşyaların ithalatında uyguladığı gümrük vergilerini en az % 50 oranında azaltması, Türkiye'ye de uygulanan tavizli gümrük vergi oranları bazında genel koruma oranını % 15 düzeyine çekmesi Türkiye'nin bu ülkeye olan ihracatı üzerinde olumlu etkiler yaratmıştır⁽²⁵⁾.

2000 yılında Türkiye'nin Ukrayna'ya yönelik ihracatı 258 milyon dolar iken, 2001 yılında % 12 oranında artarak 289 milyon dolara, 2002 yılında % 8,3 oranında artarak 313 milyon dolara, 2003 yılında ise % 39,6 oranında artarak 437 milyon dolara yükselmiştir.

Türkiye'nin Ukrayna'ya ihraç ettiği başlıca mallar şunlardır⁽²⁶⁾; Temizlik malzemeleri,

Tablo 9: Türkiye'nin Ukrayna ile Dış Ticareti

Yıllar	Türkiye'nin Ukrayna'ya İhracatı (Milyon Dolar)	Türkiye'nin Ukrayna'dan İthalatı (Milyon Dolar)	Dış Ticaret Dengesi (Milyon Dolar)	Dış Ticaret Hacmi (Milyon Dolar)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
2000	258	982	-724	1.240	26
2001	289	758	-469	1.047	38
2002	313	991	-678	1.304	32
2003	437	1.304	-867	1.741	34

Kaynak: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Türkiye İstatistik Yıllığı 2001, ss.518-527, <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/227020407.gif> (Erişim Tarihi: 13.02.2004) <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/227020408.gif> (Erişim Tarihi: 27.02.2004)

plastikler, meyveler, mensucat, sebze ve meyve müstahzarları, tütün, dokunmuş hazır eşya.

2000 yılında Türkiye'nin Ukrayna'dan olan ithalatı 982 milyon dolar iken, 2001 yılında % 22,8 oranında azalarak 758 milyon dolara düşmüş, 2002 yılında % 30,7 oranında artarak 991 milyon dolara, 2003 yılında ise % 31,6 oranında artarak 1.304 milyon dolara yükselmiştir.

Türkiye Ukrayna'dan çoğunlukla girdi olarak kullanılan ham madde ve yarı mamul maddeler ithal etmektedir. Türkiye'nin bu ülkeden ithal ettiği başlıca mallar şunlardır⁽²⁷⁾; Demir çelik ürünleri (Örneğin 2000 yılında Türkiye'nin Ukrayna'dan ithal ettiği malların yaklaşık % 60'ı demir çelikten oluşmaktadır.) Saf amonyak, gübreler, anorganik kimyasallar, yağlı tohumlar, suni liflerden ipelikler.

10- TÜRKİYE'NİN SURİYE İLE DIŞ TİCARETİ

DİE verilerindeki 2003 yılı Aralık ayı sıralamasına göre⁽²⁸⁾ Suriye Türkiye'nin ihracat ve ithalat yaptığı ülkeler arasında 25'inci sıralarda yer almıştır. 2000 yılında, Türkiye Suriye'ye yönelik ihracatı ile bu ülkeden olan ithalatının ancak % 34'ünü karşılarken bu oran 2001 yılında % 61, 2002 yılında % 53, 2003 yılında ise % 99 olmuştur. Türkiye'nin bu ülke ile dış ticaret dengesi sürekli açık vermekle birlikte bu açık giderek kapanmaktadır.

Türkiye'nin Suriye ile olan ticari ilişkilerinde istatistiklere yansımaya sınırlı ve bavul ticareti de dikkate alındığında dış ticaret hacminin daha da geniş olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye bu ülkeye yönelik ihracatının tamamına yakın bir kısmını özel sektöre yapmaktadır. Suriye ithalatının % 40'ı devlet tarafından yapılmış olmakla birlikte, kamu sektörünün Türkiye'den ithalatı yok denecek kadar azdır⁽²⁹⁾.

Suriye'de, özel sektör yatırımcıları sermayeleri yetersiz olduğundan küçük ölçekli yatırımlara yönelmişlerdir. "Bu durum, kompiütize olmuş, büyük ölçekli gelişmiş ülkelerin yatırım mallarına göre Türk menşeli makine, ekipman, elektrikli cihazlar vb., yatırım mallarını avantajlı konuma getirmektedir". Ayrıca coğrafi yakınlığın sağladığı maliyet avantajlarından da yararlanmak isteyen Suriye'li firmalar teçhizat ve ara mallarında Türk mallarını tercih etmektedirler⁽³⁰⁾.

Türkiye'nin Suriye'ye olan ihracatı 2000 yılında 184 milyon dolar iken, 2001 yılında % 52,7 oranında artarak 281 milyon dolara yükselmiş, 2002 yılında % 5 oranında azalarak 267 milyon dolara düşmüş, 2003 yılında ise % 52,8 oranında artarak 408 milyon dolara yükselmiştir.

Türkiye'nin Suriye'ye ihraç ettiği başlıca mallar şunlardır⁽³¹⁾; Elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları, mineral yakıtlar, mineral yağlar, mumlar, sentetik ve suni devamsız lifler, makine ve cihazlar, aletler ve

Tablo 10: Türkiye'nin Suriye ile Dış Ticareti

Yıllar	Türkiye'nin Suriye'ye İhracatı (Milyon Dolar)	Türkiye'nin Suriye'den İthalatı (Milyon Dolar)	Dış Ticaret Dengesi (Milyon Dolar)	Dış Ticaret Hacmi (Milyon Dolar)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
2000	184	545	-361	729	34
2001	281	463	-182	744	61
2002	267	506	-239	773	53
2003	408	413	-5	821	99

Kaynak: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Türkiye İstatistik Yıllığı 2001, ss.518-527, <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/227020407.gif> (Erişim Tarihi: 13.02.2004) <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/227020408.gif> (Erişim Tarihi: 27.02.2004)

parçaları, hayvansal ve bitkisel yağlar ve bunların özleri, plastik ve plastikten mamul eşya, motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet motosiklet, demir veya çelikten eşya, tuz, kükürt, toprak ve taşlar, alçılar ve çimento, demir çelik.

Türkiye'nin Suriye'den ithalatı ise 2000'li yıllarda azalış eğilimi göstermektedir. Bu azalma eğilimi 2003 yılında dış ticaret açığını azaltıcı yönde etki yapmıştır ve ihracatın ithalatı karşılama oranı % 99'a ulaşmıştır. Türkiye'nin bu ülkeden olan ithalatı 2000 yılında 545 milyon dolar iken, 2001 yılında % 15 oranında azalarak 463 milyon dolara, 2002 yılında % 9,3 oranında artarak 506 milyon dolara yükselmiş, 2003 yılında ise tekrar % 18,4 oranında bir azalma ile 413 milyon dolara düşmüştür.

Türkiye'nin Suriye'den ithal ettiği başlıca mallar şunlardır⁽³²⁾ Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve özleri, mumlar, pamuk, yağlı tohum ve meyveler, sanayi bitkileri, saman, hayvan yemi, kağıt, karton ve bunlardan yapılan eşyalar, yenilebilen meyveler, kabuklu yemişler, turunçgil ve kavun kabuğu, motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğerleri, ham postlar, deriler ve köseleler, yenilebilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular.

11- TÜRKİYE'NİN AZERBAYCAN İLE DIŞ TİCARETİ

DTM 2003 yılı sıralamasına göre⁽³³⁾, Azer-

baycan Türkiye'nin ihracatında 29'uncu ülke konumunda iken, ithalatında ilk 40 ülke arasında yer almamaktadır. Azerbaycan Türkiye'nin en fazla mal ihraç ettiği 6'ncı komşu ülkesidir.

Tablo 11'de de görüldüğü gibi, Türkiye Azerbaycan ile olan ticari ilişkilerinde dış ticaret fazlası vermektedir. Türkiye'nin bu ülkeye olan ihracatı bu ülkeden olan ithalatının yaklaşık 2,5 katı kadar seyretmektedir.

2000 yılında Türkiye'nin Azerbaycan'a olan ihracatı 230 milyon dolar iken, 2001 yılında % 3 oranında azalarak 223 milyon dolara düşmüş, 2002 yılında da 2001 yılındaki 223 milyon dolarlık seviyesini korurken 2003 (Ocak-Ekim) yılının 10 aylık döneminde % 13,5 oranında bir artış sağlayarak 253 milyon dolara yükselmiştir.

Azerbaycan'ın Nahçıvan bölgesinde gerek Türk, gerekse Azeri vatandaşlardan pasavanla giriş çıkış yapanların mal alım satımları da bu iki ülke arasındaki dış ticarete olumlu katkılar yapmaktadır.

Türkiye'nin Azerbaycan'a ihraç ettiği başlıca mallar şunlardır⁽³⁴⁾; Kazanlar, makineler, elektrikli makineler, mineral yakıtlar, plastikler, şeker ve şeker ürünleri, kağıt karton, boya, demir çelik eşya, seramik mamulleri, mobilyalar.

2000 yılında Türkiye'nin Azerbaycan'dan ithalatı 96 milyon dolar iken, 2001 yılında % 18,8 oranında bir azalma ile 78 milyon dolara

Tablo 11: Türkiye'nin Azerbaycan ile Dış Ticareti

Yıllar	Türkiye'nin Azerbaycan'a İhracatı (Milyon Dolar)	Türkiye'nin Azerbaycan'dan İthalatı (Milyon Dolar)	Dış Ticaret Dengesi (Milyon Dolar)	Dış Ticaret Hacmi (Milyon Dolar)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
2000	230	96	134	326	240
2001	223	78	145	301	286
2002	223	58	122	238	310
2003 (Ocak- Ekim)	253	98	155	351	258

Kaynak: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Türkiye İstatistik Yıllığı 2001, ss.518-527 ve <http://www.deik.org.tr/ikili/2004116165649ikili%20iliskiler-azerbaycan-ocak04.doc>'deki verilerden yararlanılarak düzenlenmiştir.

ra, 2002 yılında % 25,6 oranında bir azalma ile 58 milyon dolara düşerken 2003 (Ocak-Ekim) yılının ilk 10 aylık döneminde % 69 oranında bir artışla 98 milyon dolara yükselmiştir.

Türkiye'nin Azerbaycan'dan ithal ettiği başlıca mallar şunlardır⁽³⁵⁾; Mineral yakıtlar, ham postlar, pamuk, plastikler, diğer hayvansal ürünler, organik kimyasallar, halılar, kazanlar, makineler, otomotiv ve yan sanayi, yenilen sebzeleler.

Türkiye'nin Azerbaycan'dan ithal ettiği malların yaklaşık % 47'si mineral yakıtlardan oluşmaktadır.

12- TÜRKİYE'NİN GÜRCİSTAN İLE DIŞ TİCARETİ

Türkiye ile Gürcistan arasındaki ticari ilişkiler 1990'lı yılların başlarında bavul ticareti şeklinde başlamıştır. Komünizm döneminin bitiminden sonra dünyaya açılan Gürcistan, öncelikle en yakınındaki pazar olan Türkiye'ye yönelmiştir. Türkiye bu ülkeye çoğunlukla sanayi malları satarken, ham madde ve kereste satın almaktadır.

Türkiye'nin Gürcistan ile olan ticaret hacmi düşük düzeylerde seyretmekle birlikte, bu ülke ile olan ticari ilişkilerinde dış ticaret dengesi Türkiye aleyhine işlemektedir.

Türkiye 2000 yılında bu ülkeye yaptığı ihracat ile ithalatının ancak % 85'ini karşılayabiliyor iken, 2001 yılında dış ticaret fazlası

vermiş ve ihracatın ithalatı karşılama oranı % 113'e yükselmiştir. İzleyen yıllarda ise dış ticaret dengesi tekrar Türkiye aleyhine dönmüş, ihracatın ithalatı karşılama oranı 2002 yılında % 75'e, 2003 yılında ise % 57'ye düşmüştür.

Türkiye'nin Gürcistan'a olan ihracatı 2000 yılında 132 milyon dolar iken, 2001 yılında % 9 oranında artarak 144 milyon dolara yükselmiş, 2002 yılında ise % 28,4 oranında bir azalma ile 103 milyon dolara düşmüştür. 2003 yılında ise bu ülkeye olan ihracat tekrar artış eğilimine girerek % 49,5 oranında bir yükselme ile 154 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye'nin Gürcistan'a ihraç ettiği başlıca mallar şunlardır⁽³⁶⁾; Kağıt karton, kazanlar, makineler, plastikler, elektrikli makineler, şeker, boya, demir çelik, seramik mamulleri, hayvansal ve bitkisel yağlar.

Türkiye'nin Gürcistan'dan olan ithalatı 2000 yılında 155 milyon dolar iken, 2001 yılında % 18 oranında azalarak 127 milyon dolara düşmüş, 2002 yılında % 8,7 oranında artarak 138 milyon dolara yükselmiş, 2003 yılında ise % 97,1 oranında artarak 272 milyon dolara yükselmiştir.

Türkiye'nin Gürcistan'dan ithal ettiği başlıca mallar şunlardır⁽³⁷⁾; Demir çelik, mineral yakıtlar, metal cevherleri, alüminyum ve alüminyum ürünleri, ağaç, ahşap eşya, bakır ve bakır ürünleri, gübreler, kazanlar, maki-

Tablo 12: Türkiye'nin Gürcistan ile Dış Ticareti

Yıllar	Türkiye'nin Gürcistan'a İhracatı (Milyon Dolar)	Türkiye'nin Gürcistan'dan İthalatı (Milyon Dolar)	Dış Ticaret Dengesi (Milyon Dolar)	Dış Ticaret Hacmi (Milyon Dolar)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
2000	132	155	-23	287	85
2001	144	127	17	271	113
2002	103	138	-35	241	75
2003	154	272	-118	426	57

Kaynak: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Türkiye İstatistik Yıllığı 2001, ss.518-527, <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/227020407.gif> (Erişim Tarihi: 13.02.2004) <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/227020408.gif> (Erişim Tarihi: 27.02.2004)

neler, ham postlar, örme giyim eşyası.

Demir çelik Türkiye'nin Gürcistan'dan olan ithalatının yaklaşık % 61'ini oluştururken mineral yakıt ve metal cevherleri de % 20'sini oluşturmaktadır.

13- ÖZET OLARAK

2000-2003 döneminde Türkiye'nin komşuları ile olan dış ticaret rakamları incelendiğinde, İsrail, Yunanistan ve Azerbaycan ile olan dış ticaretinde dış ticaret fazlası verirken diğer komşuları olan Rusya, Romanya, İran, Bulgaristan, Ukrayna, Suriye ve Gürcistan ile olan ticari ilişkilerinde dış ticaret açığı verdiği görülmektedir. Bu dış ticaret açığı büyük ölçüde enerji ithalatından kaynaklanmaktadır. Türkiye petrol, doğal-gaz, elektrik gibi enerji ihtiyacını çoğunlukla komşu ülkelerden ithal ettiğinden, bu ülkelerden olan ithalat rakamları büyük boyutlara ulaşmaktadır. Türkiye'nin komşuları ile olan dış ticaret hacminin ithal edilen petrol ve doğalgaz miktarı ile bu ürünlerin fiyatlarındaki yükseliş paralelinde arttığı söylenebilir. Türkiye'nin komşularına sattığı başlıca ihracat ürünleri ise, demir-çelik, tekstil, konfeksiyon ve pek çok geleneksel gıda ürünlerinden oluşmaktadır.

Türkiye'nin komşu ülkelere yaptığı ihracatın toplam ihracat içindeki payı çok düşük düzeylerde seyretmektedir.

2000-2003 döneminde Türkiye'nin en fazla mal ihrac ettiği komşu ülkesi Rusya olup,

Rusya'yı İsrail ve Yunanistan izlemektedir. DİE'ye göre 2000-2002 yılları arasında Türkiye'nin Irak'a hiç mal ihrac etmediği, 2003 yılında ise 779 milyon dolarlık ihracat yaptığı görülmektedir. Irak 2003 yılında Türkiye'nin ihracat yaptığı 5'inci komşu ülke konumuna gelmiştir.

Türkiye'nin toplam ithalatı içinde, komşu ülkelerden olan ithalatının payı çok düşük düzeylerde dir.

2000-2003 döneminde Türkiye'nin en fazla mal ithal ettiği ülke Rusya olup, Rusya'yı İran ve Ukrayna takip etmektedir. Yine DİE verilerine göre 2000-2003 döneminde Türkiye'nin Irak'tan mal ithal etmediği görülmektedir. Irak'ta yeniden yapılanma ve siyasi istikrar sağlandıktan sonra bu ülke ile olan dış ticaretin artacağı düşünülmektedir.

14- SONUÇ

Çalışmamızda da görüldüğü gibi Türkiye petrol, doğal gaz, elektrik vb. enerji ürünleri açısından komşularına bağımlı ülke durumundadır. Gerek bu bağımlılık gerekse optimal olmayan dış ticaret politikası Türkiye'nin pek çok komşusu ile olan ticari ilişkilerinde dış ticaret açığı vermesine neden olmaktadır. Bu anlamda Türkiye gerek dış ticaret politikasındaki tutarsızlıkları giderici tedbirleri almak ve gerekse de hem günümüz hem de gelecek açısından tutarlı ve istikrarlı enerji politikalarını geliştirip uygulamak zorundadır. Özellikle ham petrol, do-

ğal gaz, elektrik vb. ürünler için gerekli yatırımlara yüksek öncelik verilip bu alandaki çalışmalara ağırlık verilmelidir. Türkiye'nin kendi petrol ve diğer enerji ihtiyacını karşılayabilmesi hem ekonomik hem de stratejik açıdan önem arz etmektedir. Bu nedenle gereken yatırım ve Ar-Ge çalışmalarına zaman kaybedilmeden başlanılmalı, devam eden çalışmalar ise revize edilmelidir.

Türkiye sınırlarının az ötesinde dünyanın en zengin Ortadoğu ve Orta Asya petrol yataklarının bulunması Türkiye'de de benzer zenginliklerin varlığını düşündürmektedir. Bu düşünce ütopyik gibi gelse de ağırlıklı araştırmaların yapıldığını görme arzusu yaratmaktadır. Bu arzu sadece petrol konusunda değil, var olan diğer enerji ürünleri ile birlikte diğer alternatif enerji kaynaklarının da araştırılmasını içermektedir.

Petrol ve diğer enerji ürünlerini arama bulma vb. işlemlerinin gerek sermaye ve teknoloji gerek zaman ve gerekse de yetişmiş eleman maliyetlerinin çok fazla olduğu bilinmektedir. Bu maliyetlerin şu an Türkiye ekonomisi için ağır yükler getireceği de kesindir. Ancak bugün petrol ve diğer enerji ithalatının milli gelirden meydana getirdiği sızıntının büyüklüğü ve ayrıca gelecek için stratejik açıdan taşıdığı önem düşünüldüğünde bu maliyetlerin kaçınılmaz olduğu görülmektedir.

Türkiye'nin bu alanda yapacağı yatırım ve Ar-Ge harcamaları hem istihdam açısından hem de bölgenin kalkınmasına etkisi açısından da ayrıca önem taşımaktadır.

Çalışmamızda dikkati çeken bir diğer konu da; Türkiye'nin dış ticaretinde komşuları ile olan ticaretinin çok düşük düzeylerde kaldığıdır.

Gelişmiş ülkelerin komşu ülkeleri ile olan ithalat ve ihracatlarının toplam ithalat ve ihracatlarındaki oranı Türkiye'ye göre oldukça yüksek düzeydedir. Türkiye dış ticarete mesafeden kaynaklanan maliyet avantajlarını yeterince kullanmadığı gibi ithal etmek

zorunda olduğu malların karşılığında rahatlıkla üretebildiği malları ihraç edecek etkin ve istikrarlı bir dış ticaret politikası da izleyememektedir.

Türkiye'nin komşuları ile olan ithalat ve ihracatının toplam ithalat ve ihracat içindeki payının düşük olması, gelişmiş ülkeler ile dış ticaretinin fazla olması, yüksek kalitede mal gruplarını ithal ve ihraç etmesi ise ayrıca üzerinde durulması gereken olumsuz durumlar ortaya çıkartmaktadır. Gelişmiş ülke standartlarına uygun ya da gelişmiş ülkelerle rekabet edebilecek yüksek kalitede mal ihraç edilmesi; Türkiye 'de üretim yapan firmaların gerek sermaye gerek iş gücü ve gerekse de teknoloji açısından çok güçlü olmalarını gerektirmektedir. Bu ise özellikle KOBİ ve küçük esnaf üzerinde olumsuz sonuçlar doğurmakta zaten gerek sermaye ve gerekse diğer konularda zorluklar içinde bulunan bu üretim birimlerini rekabet edemez hale getirmektedir. Bu durum beraberinde işsizlik, istihdam, sosyal güvenlik vb. sorunları körüklemektedir. Bu nedenle gerek söz konusu üretim birimlerinin varlığını korumak gerek ülke içindeki diğer iç dinamikleri dengelemek ve gerekse dış ticarete Türkiye'nin özellikle mukayeseli olarak üstün olduğu alanlarda komşuları ile olan dış ticaretini arttırmak gerekmektedir.

Dipnotlar

1- Levent Ağaoğlu, "Küreselleşme, Bölgeselleşme ve Türkiye", Dış Ticaret Dergisi. Made in Turkey, Yıl. 2, Sayı. 8, Mart-Nisan 2003, s. 81.

2- Adnan Başağa, "Komşu Ülkelerle Ticaretimiz", Uluslararası Ekonomik Sorunlar, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayını, Sayı. 9, Mayıs. 2003, s. 21.

3- Ağaoğlu, s. 82.

4- <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/227020407.gif> (Erişim Tarihi: 13.02.2004) <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/227020408.gif> (Erişim Tarihi: 27.02.2004)

5- Atilla İmrahor İlyas, Şebnem Haskınacı, Rusya Ülke Etüdü, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayını, 2003, ss. 39-40.

- 6- İlyas, Haskınacı, ss. 42-43.
- 7- <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIS T/DISTICIST/227020407.gif> (Erişim Tarihi: 13.02.2004) <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIS T/DISTICIST/227020408.gif> (Erişim Tarihi: 27.02.2004)
- 8- <http://www.deik.org.tr/ikili/20034291438 50ISRAIL.doc> (Erişim Tarihi: 07.03.2004)
- 9- <http://www.deik.org.tr/ikili/20034291438 50ISRAIL.doc> (Erişim Tarihi: 07.03.2004)
- 10- <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIS T/DISTICIST/227020407.gif> (Erişim Tarihi: 13.02.2004) <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIS T/DISTICIST/227020408.gif> (Erişim Tarihi: 27.02.2004)
- 11- Tuğrul Somuncuoğlu, Yunanistan, Balkan Ülke Raporları serisi İGEME yayını, Ekim 2002, s.20.
- 12- Somuncuoğlu, s.19.
- 13- <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIS T/DISTICIST/227020407.gif> (Erişim Tarihi: 13.02.2004) <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIS T/DISTICIST/227020408.gif> (Erişim Tarihi: 27.02.2004)
- 14- Ebru Gülsoy, Romanya. Balkan Ülke Raporları Serisi, İGEME Yayını, Haziran 2002, s. 13.
- 15- Gülsoy, s. 14.
- 16- <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIS T/DISTICIST/227020407.gif> (Erişim Tarihi: 13.02.2004) <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIS T/DISTICIST/227020408.gif> (Erişim Tarihi: 27.02.2004)
- 17- İstanbul Ticaret Odası. Dış Ticaret Araştırma Servisi, Bulgaristan Ülke Raporu, 4 Haziran 2003, s. 9.
- 18- İpek Demircioğlu, Bulgaristan Ülke Etüdü ve Türk Yatırımcıları, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayını, 2003, s. 21.
- 19- Konya Ticaret Odası, Bulgaristan, 2003, s. 47.
- 20- İstanbul Ticaret Odası. Dış Ticaret Araştırma Servisi, Bulgaristan Ülke Raporu, 4 Haziran 2003, s.9.
- 21- <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIS T/DISTICIST/227020407.gif> (Erişim Tarihi: 13.02.2004) <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIS T/DISTICIST/227020408.gif> (Erişim Tarihi: 27.02.2004)
- 22- http://ias.igeme.gov.tr/pls/portal/web.ulkeprofil_pr?p_ulkekod=616&p_baslikkod=4 (Erişim Tarihi: 29.09.2004)
- 23- http://ias.igeme.gov.tr/pls/portal/web.ulkeprofil_pr?p_ulkekod=616&p_baslikkod=4 (Erişim Tarihi: 29.09.2004)
- 24- <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIS T/DISTICIST/227020407.gif> (Erişim Tarihi: 13.02.2004) <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIS T/DISTICIST/227020408.gif> (Erişim Tarihi: 27.02.2004)
- 25- DEİK, Ukrayna Ekonomisi ve Türkiye ile İlişkileri, 2001, s. 19.
- 26- DEİK, Ukrayna Ekonomisi ve Türkiye ile İlişkileri, 2001, s.19.
- 27- DEİK, Ukrayna Ekonomisi ve Türkiye ile İlişkileri, 2001, s.19.
- 28- <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIS T/DISTICIST/227020407.gif> (Erişim Tarihi: 13.02.2004) <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIS T/DISTICIST/227020408.gif> (Erişim Tarihi: 27.02.2004)
- 29- Hayrettin Yücel, Suriye Ülke Raporu, Ankara: İGEME Yayını, Temmuz 2001, s.11.
- 30- Yücel, s. 11.
- 31- http://ias.igeme.gov.tr/pls/portal/web.ulkeprofil_pr?p_ulkekod=608&p_baslikkod=4 (Erişim Tarihi: 29.09.2004)
- 32- http://ias.igeme.gov.tr/pls/portal/web.ulkeprofil_pr?p_ulkekod=608&p_baslikkod=4 (Erişim Tarihi: 29.09.2004)
- 33- <http://www.dtm.gov.tr/ead/ekolar1/eko8.xls>
- 34- <http://www.deik.org.tr/ikili/2004116165 649ikili%20iliskiler-azerbeycan-ocak04.doc>
- 35- <http://www.deik.org.tr/ikili/2004116165 649ikili%20iliskiler-azerbeycan-ocak04.doc>
- 36- <http://www.deik.org.tr/ikili/2004126178 21ikili%20iliskiler-ocak2004-gurcistan.doc>
- 37- <http://www.deik.org.tr/ikili/2004126178 21ikili%20iliskiler-ocak2004-gurcistan.doc>

Bir Görüş

YRD. DOÇ. DR. OĞUZ YILDIRIM

Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Öğretim Üyesi

AB Rekabet Politikasına Genel Bakış: (Teori ve Uygulamalar)

Rekabet, piyasa ekonomisinin arz ve talebi içeren temel mekanizmasıdır. Serbest piyasada yaşanan rekabet, ürün ve hizmetlerin kalitesi ve fiyatı açısından tüketicilere mükemmellik düzeyini garanti eder, aynı zamanda firmaları rekabet edebilirlik ve ekonomik etkinlik için çaba göstermeye zorlar.

Serbest ve adil bir ekonomik yaşamı hedefleyen AB için "rekabet politikası", birliğin oluşumunda temel unsurlardan birisi olmuş ve önemli bir rol üstlenmiştir. AB Antlaşması ilkelerinde, AB üyesi ülkelerin "serbest rekabetin olduğu açık piyasa ekonomisi ilkesine uygun olarak yürütülen" bir ekonomik politika benimseyecekleri belirtilmiştir. Bu bağlamda birliğin rekabet politikası, ortak pazarda etkin rekabeti savunmak, rekabetin mümkün olan en ileri düzeyde oluşturulması, korunması ve geliştirilmesini sağlamak şeklinde ifade edilir. AB rekabet politikası, esas olarak birliğin AT Antlaşması'nda yer alan yasal çerçeveye dayanmaktadır.

Bu çalışmada AB'nin rekabet politikası genel olarak incelenmiş, teorik açıklamalar örnek uygulamalar ile pekiştirilmiştir. Sonuç olarak, AB'de uygulanan rekabet politikasının AB'nin şekillenmesinde ve gelişmesinde günümüze kadar önemli bir rol oynadığı, bundan sonra da bu rolün artarak devam edeceği görülmektedir. Dolayısıyla bundan sonraki dönemlerde AB'nin ekonomik entegrasyon sürecinin sağlıklı işleyebilmesi için, "Rekabet Politikası"nın varlığı temel şarttır.

1- Amaç ve Hedefler

AB rekabet politikasının temel amacı, rekabeti bozduğu kabul edilen eylemleri engelleyerek, piyasa güçlerinin hakim olduğu, iyi işleyen bir Avrupa Tek Pazarı'nın oluşmasını sağlamaktır. (Uyanusta, 2003, 4-5; Verhellen ve Köksal, 2002, 9) Bu çerçevede rekabet politikasının diğer amaçları ise şunlardır:

(i) Tüketicinin dolaylı olarak faydalanabileceği piyasa ekonomisi mekanizmalarının daha sağlıklı işlemesini sağlayarak onların menfaatlerini korumak.

(ii) Şirketler arası özel anlaşmalar, hakim durumun kötüye kullanılması ve sübvansiy-

yonlar yoluyla ticari engeller yaratılmasını önlemek.

(iii) Tek Pazar açısından büyük önem taşıyan eşit rekabetçi ortamı muhafaza etmek.

(iv) Etkinlik, yenilik, dinamizm, teknik ilerleme ve düşen fiyatlar ile ifade edilen bir ekonomik yapıyı özendirme ve ekonomik verimliliği arttırmak.

AB'nin ekonomik entegrasyon sürecinin nihai hedefi ise; tüm üye devletlerdeki şirketlerin eşit koşullar altında rekabet edebileceği bir iç pazar oluşturmaktır. Bu çerçevede rekabet politikasının diğer hedefleri ise şunlardır: (Verhellen ve Köksal, 2002, 10-11)

a) Avrupa'daki firmaların globalleşmiş ve birbirine bağımlı yeni rekabet durumuna uyum sağlamalarına yardımcı olmak.

b) Bilgiye dayalı bir ekonomiye aşamalı geçişle bağlantılı rekabet avantajlarından yararlanmak.

c) Sanayinin sürdürülebilir gelişimini teşvik etmek.

d) Arzdaki değişikliğin hızı ve talepte buna uygun uyarlamalar arasındaki zaman farkını azaltmak.

Sonuç olarak bu amaçları gerçekleştirmek ve hedeflere ulaşmak için, ortak rekabet politikasının varlığı şarttır.

2- Yasal Çerçeve

AB rekabet politikası, piyasa ekonomisi mekanizmalarının sağlıklı işlemesi için rekabetin hukuka aykırı biçimde sınırlandırılmasına yönelik bir sistemi kuran ve koruyan kurallara dayanmaktadır. (Uyanusta, 2003, 5) Dolayısıyla, piyasa içinde gerçekleşen herhangi bir ekonomik faaliyetin ortak pazarla bağdaşır olması, AB rekabet politikasının esas çerçevesini oluşturmaktadır.

AB rekabet politikası, esas olarak Topluğun AT Antlaşmasında (81'den 90'a kadar olan maddeler) yer alan yasal çerçevesine dayanmaktadır. (AB Rekabet Politikası, 2000, 2)

Bu çerçevede yer alan maddeler, iki bölüme ayrılmıştır. (Uyanusta, 2003, 6) Birinci bölüm, şirketlere ilişkin kuralları içermektedir. Bu bölüm altında, rekabeti sınırlayan anlaşmalar ve hakim durumun kötüye kullanılması yasaklanmıştır. İkinci bölüm ise, üye devletler tarafından yapılan devlet yardımlarını içermektedir. Sonuç olarak anlaşma ile ortaya konulan hükümler ve bu hükümleri güçlendiren söz konusu düzenlemeler, AB rekabet politikasının yasal dayanaklarını oluşturmaktadır.

3- Yaptırım ve Cezalar

Topluluk hukuku, ortak pazarı savunmaya ve çok büyük bir ekonomik alanda rekabeti uyardırmaya çaba gösterir. Çeşitli uygulamalı düzenlemelerde katı bir usul öngörülmüştür. Bu usul uyarınca Komisyon izleme ve denetim faaliyetlerinin kararlarla ve cezalarla desteklenmesi, Komisyon politikasının etkinliğini sağlamaktadır.

En ciddi uygulamalardan bazıları, fiilen tekel oluşturan firmaların haksız davranışları veya fiyat kartelleridir. Örneğin, serbest piyasa ekonomisinde bir fiyat tespit anlaşması geçerli olduğunda, nihai tüketiciler ürün ve hizmetler için daha fazla para öderler, tercih hakları kısıtlanır ve teknik veya ekonomik gelişmeden yararlanamazlar. Az sayıda firmanın rekabeti önleyen davranışı böylelikle tüm işletmecilere zarar verir ve yetkililerin müdahalesini haklı kılar.

Bu şekilde 81. madde ihlal edildiğinde, Komisyon ihlalin sona erdirilmesi talimatı verebilir. Ayrıca, anti-tröst faaliyetler alanında Komisyon yalnızca anlaşmaları yasaklama veya sınırlayıcı bir uygulamanın durdurulmasını emretme yetkisine değil, ancak aynı zamanda rekabeti önleyen davranıştan suçlu bulunan firmalara para cezası verme yetkisine de sahiptir. Bu para cezalarının tutarı ihlalin ağırlığına ve süresine göre hesaplanmaktadır. Komisyon para cezasının tutarını belirlerken cezayı ağırlatıcı koşulları veya hafifletici koşulları dikkate alır. Firmanın

dünya çapındaki cirosunun % 10'una kadar para cezası verebilir. Komisyon kararları Avrupa Topluluğu Adalet Divanı veya Asliye Mahkemesi'nde temyiz edilebilir.

4- Temel İlkeler

AB rekabet politikası, Topluluğun AT Antlaşmasında yer alan beş temel ilke üzerine kurulmuştur. (AB Rekabet Politikası, 2000, 2; Uyanusta, 2003, 5; Verhellen ve Köksal, 2002, 9-10) Bunlar:

(i) Rekabeti sınırlayan anlaşmaların engellenmesi.

(ii) Egemen durumun haksız kullanımının ortadan kaldırılması.

(iii) Firmalar arasında birleşmelerin denetimi ve kontrol edilmesi.

(iv) Tekelci ekonomik sektörlerin liberalleştirilmesi ve

(v) Devlet yardımının izlenmesi şeklindedir.

4-1. Rekabeti Engelleyici Anlaşmalar

AB Antlaşmasının 81 (1). maddesi, firmalar arasında yapılan ve "üye devletler arasındaki ticareti etkileyen ve amacı veya etkisi ortak pazardaki rekabeti önlemek, kısıtlamak veya bozmak olan anlaşmalar ve uyumlu eylemleri yasaklar".

İşletmeler arasındaki bazı anlaşmalar rekabeti bozmaktadır. Anlaşmaların en yaygın olanı, fiyatların tüketicilerin rekabetçi fiyatlar elde edebilmek için satıcılar arasındaki rekabetten yararlanmalarını engelleyecek şekilde, fiyat düzeylerini ortak belirledikleri fiyat anlaşmalarıdır. (Uyanusta, 2003, 4) Bunun nihai tüketici açısından yaratacağı sonuç, piyasa fiyatlarının artmasıdır.

Rekabeti bozmaları ve piyasadaki çeşitli işletmeciler için zararlı olmaları nedeniyle, AB Antlaşmasının 81. maddesi bu tip anlaşmaları yasaklamıştır. Bu yasaklama hem yatay anlaşmalar hem de dikey anlaşmalar için geçerlidir. Yatay anlaşmalar rakipler arasın-

da, dikey anlaşmalar ise üretici ile dağıtıcı vb. arasında olmaktadır. AB Antlaşmasına göre yasaklanan ve rekabeti sınırlayan anlaşmalar şu şekilde sıralanabilir. (Türkkan, 2003, 223; Verhellen ve Köksal, 2002, 15)

a) Alış ve satış fiyatları ile diğer ticaret koşullarını doğrudan ya da dolaylı olarak belirleyen yatay ve dikey anlaşmalar yapmak.

b) Üretimi, pazarları, teknik gelişmeyi ya da yatırımları sınırlamak veya kontrol altına almak.

c) Pazarları ve hammadde kaynaklarını paylaşmak.

d) Taraflar arasında ayrımcılık yapmak.

e) Taraflardan birine sözleşme ile ilgili olmayan ek koşullar yüklemek.

Diğer yandan her işbirliği ve anlaşma, ortak Avrupa piyasası yaratma amacına aykırı değildir. Bu nedenle malların üretimi ve dağıtımını iyileştirmeye veya teknik ya da ekonomik ilerlemeyi teşvik eden anlaşmalara izin verilebilmektedir. Piyasası açısından olumlu sonuçlar yaratacağı düşünülen işbirliği türleri ise şunlardır:

(i) Münhasırlık anlaşmaları.

(ii) Teknoloji transferiyle ilgili lisans anlaşmaları.

(iii) Uzmanlaşma ve Araştırma-Geliştirme anlaşmaları,

(iv) Franchise anlaşmaları.

(v) Sigorta sektöründeki anlaşmalar.

4-1.1. Örnek Uygulama

OPEN, İngiltere'de dijital TV ve telekomünikasyon alanında faaliyet gösteren dört büyük şirket tarafından ticari bir anlaşma çerçevesinde oluşturulmuş ortak bir girişimdir. Bu girişim TV aracılığı ile interaktif hizmet sunmakta ve bu yayınlara özel bir decoder (kod çözücü) ile ulaşılmaktadır. Tüketiciler açısından önemli avantajlarına rağmen, Komisyon bu anlaşmaya ilk aşamada

karşı çıkmıştır. Çünkü, piyasada OPEN'in faaliyet göstereceği alanlarda önemli bir konumu olan ve aynı zamanda bu girişim içerisinde yer alan BskyB ve British Telecom adlı şirketler, olası rakipler olarak bir süre sonra etkinliklerini kaybedecekler ve bunun sonucunda da, İngiliz piyasasında interaktif dijital TV alanında rekabetin önemli ölçüde ortadan kaldırılması riski söz konusu olabilecektir. Komisyon daha sonraki aşamada anlaşmaya izin vermeden önce, OPEN girişiminin kurulmasından sonra, piyasada rekabetin süreceği konusunda kesin olarak emin olmak istemiştir. Ancak o zaman gerekli izinler verilmiştir. Komisyon bu durumda piyasada rekabetin sürmesini sağlarken, aynı zamanda yeni dijital interaktif TV hizmetlerinin geliştirilmesini kolaylaştırmaya çaba göstermiştir. Böylece İngiliz tüketiciler bu durumdan önemli ölçüde fayda sağlamışlardır. (AB Rekabet Politikası, 2000, 5)

4-2. Egemen Durumun Haksız Kullanımı

Egemen durum, temel olarak AB Antlaşmasınının 82. maddesi ile tanımlanmaktadır. Bu maddeye göre, "bir ya da daha çok teşebbüsün, Ortak Pazar'da veya onun önemli bir bölümündeki egemen durumun kötüye kullanılması, üye devletler arasındaki ticaret bundan etkilendiği ölçüde Ortak Pazar ile bağdaşmaz ve yasaktır". (Verhellen ve Köksal, 2002, 20) Yani egemen durum, bir firmanın elinde bulundurduğu ve onun ilgili pazarda etkili rekabeti engellemesine imkan veren ekonomik güçtür.

Egemen durumda bulunmak, kendi içinde yanlış değildir. Ancak firma gücünü rekabeti bastırmak için kötüye kullandığında, bu rekabeti engelleyen bir uygulama halini alır ve egemen durumun haksız kullanılması anlamına gelir. Bu nedenle yanlış olan egemen durumun haksız kullanımıdır. (AB Rekabet Politikası, 2000, 5-6 ; Uyanusta, 2003, 10)

Egemen durumda bulunan bir işletme bu koşullarda, gelirini arttırmak, rakiplerini zayıflatarak veya eleyerek ve yeni girenlere,

piyasaya girme hakkı vermeyerek piyasadaki nüfuzunu pekiştirmek için bu konumunu kötüye kullanmayı deneyebilir. Bu uygulamalar rekabeti engeller. Egemen durumun haksız kullanımı aşağıdaki durumlarda meydana gelmektedir (Uyanusta, 2003, 11; Verhellen ve Köksal, 2002, 20)

* Doğrudan veya dolaylı olarak adil olmayan fiyatlar ya da adil olmayan diğer ticari koşullar empoze etmek.

* Üretimi, piyasaları veya teknolojik gelişmeleri tüketicilere zarar verecek şekilde kısıtlamak.

* Diğer ticari taraflara benzer ticari işlemler için benzer olmayan koşullar uygulamak.

* Sözleşme yapılmasını, bu sözleşmelerin konusuyla bağlantısı olmayan ek yükümlülüklerin diğer taraflarca kabul edilmesini sağlamak.

Egemen durumun haksız kullanılmasında, rekabeti sınırlayan anlaşmalardan farklı olarak, herhangi bir muafiyet uygulanmaz. Komisyon, bu uygulamalara karşı önlem alabilir ve bu uygulamaları gerçekleştirenlere ağır para cezaları verebilir.

4-2.1. Örnek Uygulama

Komisyon, 1999 Temmuz ayında hava taşımacılığı piyasasında hizmet veren British Airways'in egemen durumu haksız kullandığını tespit etmiştir. Haksız kullanım markaya bağlılık sistemi kurulmasını içermekte olup, seyahat acenteleri tarafından sunulan hava taşımacılık hizmetlerinde piyasanın British Airways'in rakiplerine kapatılması anlamına gelmektedir. British Airways bir önceki yıldaki sattıklarına eşit veya daha fazla miktarda British Airways bileti satmaları durumunda bazı İngiliz seyahat acentelerine ekstra komisyon önermiştir. Bu sistemin yarattığı etki, acentelerin British Airways'e karşı markaya bağlılıklarını pekiştirmek ve diğer hava yollarının hizmetlerini sunmaktan vazgeçmeleri olmuştur. British Airways, egemen durumda olduğu için, bu sistem rakip

havayolu şirketlerinin piyasaya erişimi önünde gerçek bir engel oluşturmuştur. Bu nedenle Komisyon, seyahat acenteleri tarafından sunulan hava taşımacılık hizmetlerinde piyasayı etkilemiş olan bu uygulamayı egemen durumun haksız kullanımı olarak kabul etmiştir. (AB Rekabet Politikası, 2000, 14)

4-3. Firmalar Arası Birleşmelerin Denetimi

Rekabet kapsamında, bir rakibi devralarak egemen durum yaratılması veya bu durumun güçlendirilmesi olarak tanımlanan ve bu nedenle 82. madde kapsamında "yapısal bir kötüye kullanım" olarak düşünülebilen "birleşmeler", birleşmeyi kontrol tüzüğü ile düzenlenmiştir. Bu tüzüğe göre; "sonucunda, ortak Pazar veya onun önemli bir bölümünde etkili rekabetin önemli ölçüde engellendiği bir durum yaratan veya güçlendiren, Topluluk boyutuna sahip bir yoğunlaşmanın ortak pazarla bağdaşmaz ilan edilmesi gerekmektedir". (Verhellen ve Köksal, 2002, 20)

Firmaların birleşme veya devralma yoluyla veya ortak girişim oluşturarak birleşmeleri genellikle piyasalar üzerinde olumlu etki yaratır. Firmalar böylelikle piyasada daha etkin hale gelebilirler. Rekabet yoğunlaşır ve nihai tüketici daha yüksek kaliteli mallardan daha adil fiyatlarla yararlanır. Bu nedenle, son yıllarda AB'de birleşme eğilimi hız kazanmıştır. Ancak, egemen durum yaratan veya egemen durumu güçlendiren birleşmeler, bu birleşme sonucunda haksız kullanımı engelleyebilmek amacıyla Anlaşma ile yasaklanmıştır. (AB Rekabet Politikası, 2000, 7)

Birleşme veya "yoğunlaşma"; İki firmanın birleşerek yeni bir firma oluşturması. Bir firmanın başka bir firmanın kontrolünü ele geçirmesi veya bir firmanın başka firmalarla ortak olarak kontrol ettiği bir firmanın kontrolünü tek başına ele geçirmesi. Birkaç firmanın yeni bir firmanın kontrolünü ele geçirmesi veya yeni bir firma yaratması halinde ortaya çıkabilmektedir. (Verhellen ve Köksal,

2002, 28; Türkkkan, 2003, 226)

Komisyonun birleşmelerin denetimi alanındaki amacının büyümenin ve buna bağlı olarak uygun işlerin teminatı olarak gördüğü, piyasalarda etkin rekabet durumunu korumak olduğu unutulmamalıdır. (AB Rekabet Politikası, 2000, 8)

4-3.1. Örnek Uygulama

Fransız petrol ürünleri sektörünün başlıca iki firmasının faaliyetlerini birleştirmeleri bazı piyasalarda egemen bir durum yaratacaktı. Birleşmeden sonra, TotalFina ve Elf Fransa'da lojistik ağı büyük bir bölümünü kontrol edebilecekler ve Fransız piyasasında önemli bir rol oynayan bağımsız dağıtımcıların ve özellikle süper marketlerin satış maliyetlerini arttırabileceklerdi. Ayrıca Fransız otoyollarında TotalFina ve Elf servis istasyonlarının birleşmesi, yeni gruba pazarda yaklaşık % 60 oranında bir pay sağlayacaktı. Komisyon, bu düzeyde bir Pazar gücünün fiyatların zaten yüksek olduğu bir pazarda fiyatların daha da artmasına neden olacağını düşündü. Komisyon'un TotalFina ve Elf davasında almış olduğu önlem Fransız vatandaşlarına ve Fransa'da seyahat edenlere çok şey kazandırmıştır. Komisyon böylelikle Fransız yakıt piyasasının rekabet gücünü korumasını ve tüketicilerin petrol ürünlerinin adil fiyatlarla arzından yararlanmalarını sağlamıştır. (AB Rekabet Politikası, 2000, 8)

4-4. Piyasanın Liberalleştirilmesi

Komisyonun serbestleştirme politikası, bu belirli alan için üye devletlere uygun direktif veya kararlar yöneltmesine imkan veren 86. maddeye dayanmaktadır. (Verhellen ve Köksal, 2002, 55-56) AB antlaşmasının 86. maddesi, kamu işletmelerine ve üye devletlerin özel veya münhasır haklar vermiş olduğu işletmelere ilişkin olarak, üye devletlerin Antlaşmada yer alan kurallara ve özellikle rekabet kurallarına aykırı her türlü tedbiri yasaklamasını veya yürürlükte bırakmasını yasaklamaktadır.

Bu özel haklar genellikle işletmelere emanet edilen kamu hizmetinin teminiyle ilgili sorumluluklara karşılık gelir. Ancak, özel haklar bu hizmetin temini için gerekli olanın ötesine geçmemelidir. Aksi takdirde, Topluluk hukuku açısından rekabeti kısıtlayan durumlar yaratılmış olur.

İşletmelere verilen tekel hakları, genel ekonomik çıkarı ilgilendiren bir hizmetle haklı kılınmadığında, çoğu durumda fiyatların yükselmesine, hizmet kalitesinin düşmesine, yenilik ve yatırımlar açısından gerilemeye yol açar. Bu nedenle Komisyon, hizmet kalitesini arttırmak ve fiyat düzeyini aşağıya çekmek için, Antlaşma kuralları bağlamında tekeli sanayilerde rekabet ortamı gerektiğini düşünür. (AB Rekabet Politikası, 2000, 9)

Kamu hizmet yükümlülüğü kapsamında bir üye devletin topraklarının tümüne veya bir kısmına temel hizmet götüren ağlardan yararlanan tekellerden kaçınmak amacıyla, Komisyon şu konularda serbestleştirme politikası izlemektedir: (Verhellen ve Köksal, 2002, 56) Gaz ve elektrik üretimi ve dağıtımı, telekomünikasyon, posta hizmetleri ulaştırma.

Kural olarak ve ilgili sektörler dikkate alındığında, bu sektörlerin rekabete açılması, aracı kullanıcılar ve daha düşük fiyatlardan ve daha etkin hizmetlerden yararlanan nihai tüketiciler üzerinde olumlu bir etki yaratır ve ekonominin rekabet gücünün genel olarak iyileşmesine katkıda bulunur. (AB Rekabet Politikası, 2000, 10)

4-4.1. Örnek Uygulama

Komisyon 1996 yılı sonunda, İspanya'da ikinci mobil telefon operatörü olan Airtel Movil'den İspanyol pazarında işletme hakkı için yaklaşık 510 milyon Euro'nun geri ödemesi istenirken, Devlet operatörü olan Telefonica'nın herhangi bir ücret ödmeden mobil telefon hizmetleri sunmasına izin verildiğini belirlemiştir. Bu durum Telefonica'nın mobil telefon piyasasındaki egemen durumunu güçlendirmesine olanak sağlayarak,

kendisine yeni rakibi karşısında rekabet avantajı sağlamaktaydı. Komisyon bu nedenle İspanyol Hükümeti'nden Airtel Movil'e 510 milyon Euro'nun geri ödemesi veya eşdeğer düzeltici önlemler önermesini talep etmiştir. Komisyon, Telefonica ile Airtel Movil arasındaki dengeyi onarmaya çalışırken, İspanya'da yeni hizmetlerden ve fiyat düşüşünden yararlanacak mobil telefon kullanıcıları yararına rekabeti arttırmaya çaba göstermiştir. (AB Rekabet Politikası, 2000, 11)

4-5. Devlet Yardımları

Topluluk içinde rekabeti bozan "devlet yardımı" Antlaşma ile yasaklanmıştır. Antlaşmanın 87. maddesinde belirtildiği üzere, "hangi şekilde olursa olsun bir üye devlet tarafından veya devlet kaynakları aracılığıyla verilen ve belirli teşebbüsleri veya belirli malların üretimini kayırarak rekabeti bozan veya bozmayı tehdit edenler yardım, üye devletler arasındaki ticareti etkilediği ölçüde ortak Pazar ile bağdaşmaz." (Verhellen ve Köksal, 2002, 38)

Yasak, doğrudan veya dolaylı olsun, her tür yardım tedbirini etkiler. Yardımın şekli ve amacı ile verilmiş nedeni gerçekte konu dışıdır; önemli olan tek şey, bunun rekabet üzerindeki etkisidir. Bu nedenle, sadece sübvansiyon gibi olumlu katkılar değil, bir firma üzerindeki mali yükü azaltan diğer herhangi bir tedbirde yardım olarak kabul edilebilir.

Diğer firma veya ürünlerin zararına belirli firma veya ürünleri kayıran muamele normal rekabet güçlerini ciddi ölçüde bozmaktadır. Aşağıdaki durumlarda devlet tarafından veya devlet kaynaklarıyla sağlanan herhangi bir avantaj devlet yardımı olarak değerlendirilmektedir; (Verhellen ve Köksal, 2002, 39)

* Yardımı alana ekonomik fayda sağladığı.

* Belirli firmaların veya belirli malların üretiminin seçilerek desteklediği.

* Rekabeti bozma ihtimali bulunan.

* Üye devletler arasındaki ticareti etkile-

yebilecek olduğu durumlar.

Ancak AB Komisyonu belli koşullarda Antlaşma ile izin verilen istisnalar uygular ve Birliğin genel şartları açısından yardım programının yararlı etkisini dikkate alır. Örneğin, bölgesel kalkınma veya ortak çıkarları ilgilendiren politikaların desteklenmesi, çevrenin korunması, araştırma ve geliştirme, eğitim vb. gibi gerekçelerle haklı kılındığında yardıma izin verilir. (AB Rekabet Politikası, 2000, 12)

Kamu makamlarınca verilen yardım genellikle gelişmesini desteklemek veya karşılaştığı güçlükleri hafifletmek için bir firmayı, ekonomik faaliyeti veya bir bölgeyi desteklemek amacıyla yöneliktir. İlk bakışta özellikle yardım alan açısından devlet yardımı yararlı görünebilir. Ancak olaya daha geniş açıdan ve özellikle yardım almaksızın faaliyette bulunan firmalar açısından bakıldığında devlet yardımı daha çok, haksız bir tür ayrımcılığa benzemektedir. Devlet yardımının Komisyon tarafından izlenmesi yaşamı önemli ölçüde etkilemekte olup, belli başlı üç yararlı etki yaratmaktadır. Bunlar; (AB Rekabet Politikası, 2000, 13)

(i) Yardım programlarını kesinlikle gerekli olanlarla sınırlı tutmakta ve böylelikle kamu fonlarının israfını önlemektedir.

(ii) Topluluk içinde rekabetin bozulmasını ve bu nedenle tek pazarın zarar görmesini önleyerek, Birlik içinde ekonomik büyümeyi artırır ve bunun sonucunda istihdamı teşvik eder.

(iii) Yalnızca, -örneğin geri kalmış bölgelerin kalkınması, küçük ölçekli işletmelerin teşvik edilmesi, araştırma-geliştirme, eğitim veya yeterli düzeyde dikkatle izlenerek yardım yapılması durumunda, tek pazarda oynanacak bir rolü olacak ve tekrar refah ve istihdam kaynağı olacak geçici zorluklarla karşı karşıya olan firmalara yardım gibi- amacı gerçekten ortak çıkarlara hizmet etmek olan yardım programlarına izin vererek yaşam standartlarının ve yaşam kalitesinin yüksel-

mesine katkıda bulunur.

4-5.1. Örnek Uygulama

Komisyon 1997 yılında, Alitalia'ya 1400 milyon Euro yardım ödenmesine koşullu olarak izin vermiştir. Komisyonun değerlendirilmesinde, diğer hususların yanı sıra yeniden yapılanma planının yaşama kabiliyeti ve İtalyan makamlarının Alitalia lehine kesinlikle ayrımcılık yapılmaması ve fiyatlar üzerinde egemen bir nüfuzun olmaması esas alınmıştır. Komisyon, yardımın üye devletler arasındaki ticareti ortak çıkarlara aykırı olacak ölçüde olumsuz yönde etkilemeden, Avrupa'da hava taşımacılığının gelişmesine yardımcı olacağını düşünmüştür. Komisyon, rekabeti tehlikeye atmadan, hava taşımacılığı pazarında yaşama kabiliyetini yeniden kazanma sürecindeki şirketi korumak şeklinde ifade edilen iki yönlü bir kaygıyla ve tüketicilerin hem Alitalia'nın hem de rakiplerinin hizmetlerinden yararlanacakları düşüncesiyle hareket etmiştir. (AB Rekabet Politikası, 2000, 14)

Sonuç

Ülke ekonomilerinde adil bir rekabet ortamının var olması, ekonomide etkinliğin gerçekleşmesini sağlamakta ve buna bağlı olarak da sosyal ve siyasal faydalar ortaya çıkarmaktadır. Günümüz ekonomilerinin gelişimi incelendiğinde, serbest ve adil rekabetin toplumların refah düzeyi ve ekonomik gelişmesi üzerindeki olumlu etkileri daha iyi anlaşılır. AB'ni oluşturan ülkelerin ekonomilerinin gelişmesinde de rekabet ve rekabet politikaları önemli bir role sahip olmuştur.

Avrupa ülkelerinin iç pazarı oluşturmak için başlattıkları ekonomik bütünleşme girişimi sonucunda giderek daha fazla ülke AB'ye katılmakta ve genişleme süreci devam etmektedir. Bütünleşmiş ve hemen hemen eşit koşullarda gelişen bir Avrupa yaratmak için de rekabet politikasının varlığı temel şarttır. Bu bağlamda, AB'de uygulanan rekabet politikasında güdülen temel amaç; rekabeti bozduğu kabul edilen her türlü eylemi engelle-

yerek, piyasa güçlerinin hakim olduğu, piyasa ekonomisi mekanizmalarının daha sağlıklı işlediği Avrupa Tek Pazarı'nın oluşmasını sağlamaktır.

Sonuç olarak, AB rekabet politikası firmaların koruyucu anlaşmalar yoluyla pazarı paylaşmalarını önleyerek iç pazarın teklifini garanti etmeli ve belirli piyasaların tekelleşmesine engel olmalıdır. Eğer, rekabet olmaz ise, piyasalar kısıtlayıcı anlaşmalar veya şirket birleşmeleri sonucunda tekel hale gelebilmekte, bu ise toplum refahını olumsuz yönde etkilemektedir.

REFERANSLAR

- AB Rekabet Politikası "Serbest ve Adil Bir Ekonomi İçin", (2000), Avrupa Birliği Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, Ankara.

- AB Rekabet Hukukunda Son Gelişmeler ve Türk Rekabet Hukukuna Muhtemel Yansımaları, (2000), Rekabet Kurumu (RK) Yayınları, Yayın No. 0078, Ankara, Kasım.

- ALLIX, Dominique. (1998), Abuse de Position Dominante, Theme 8 La Libre Concurrence, Joly Communautaire, Paris.

- AT Rekabet Politikasında Dikey Sınırlamalar Hakkında Yeşil Kitap, (1999), Rekabet Kurumu (RK) Yayınları, Yayın No. 35, Ankara.

- Competition Policy in Europe and Citizen, (2000), European Communities, Belgium: Printed in Belgium, (<http://europa.eu.int/comm/competition/publications/>).

- Competition Policy of EU, (<http://europa.eu.int/scadplus/leg/en/lvb/126055.html>).

- EROL, Kemal, (2000), Rekabet Kurallarının Ülke Dışı Uygulamaları, Rekabet Kuru-

mu (RK), Yayın No. 0048, Ankara, Eylül.

- European Competition Policy, (http://europa.eu.int/comm/competition/index_en.html)

- GÜLERGÜN, E.C. (2003), Topluluk Rekabet Hukuku Işığında Birleşme-Daralmalarda Yan Sınırlamalar, Rekabet Kurumu (RK), (Uzmanlık Tezleri), Serisi No. 1, Ankara.

- KARAKEÇİLİ, Feridun. (1997), Avrupa Topluluğunda Piyasalarda Yoğunlaşmanın Denetimi (Birleşmeler, Devralmalar, Ortak Girişimler-Joint Ventures), İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV) Yayınları, No.143, İstanbul, Şubat.

- ÖZ, Gamze. (1997), Avrupa Birliği ve Türk Rekabet Hukuku Çerçevesinde Pazarda Hakim Durumun Kötüye Kullanılması, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.

- SÖĞÜT, Mehmet Atilla. (2000), Avrupa Birliğinde Devlet Yardımları ve İmalat Sana-yinde Uygulamalar, KOSGEB, Ankara, Eylül.

- TEKİNALP, Ünal. (1998), Rekabet Kuralları ve Mali Sektör, Rekabet Politikası ve Türkiye, Intermedia Yayınları, İstanbul.

- TÜRKKAN, Erdal. (2001), Rekabet Teorisi ve Endüstri İktisadı, Turhan Kitabevi, Ankara.

- UYANUSTA, Esra. (2003), Avrupa Birliği'nin Rekabet Politikası, İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV) Yayınları, No. 1, İstanbul, Ağustos.

- VERHELLEN, Gert ve KÖKSAL, Tunay. (2002), Avrupa Birliği'nin Rekabet Politikası ve Türkiye'nin Uyumu, Kitap 12, İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV) Yayınları, İstanbul, Nisan.

Görüşler

YRD. DOÇ. DR. MUHSİN KAR

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü Öğretim Üyesi

ENVER GÜNAY

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü Öğretim Görevlisi

Finansal İstikrarın Temel Koşulları

Son zamanlarda gelişmekte olan ülkelerde ekonomik krizlerin sıklığı görülmekte ve bu ekonomik krizlerin oluşumuna finansal sektörün katkıda bulunduğu veya krizin derinleşmesine neden olduğu iktisatçılar tarafından tartışılmaktadır. Finansal sektör, doğası gereği "ekonominin kalbini" ve "merkezi sinir sistemini" oluşturmaktadır. Özellikle finansal sektörün bir ekonomideki fonksiyonları düşünüldüğünde, bu sektördeki bir krizin ekonominin geneli için neler ifade edebileceğini anlamak daha kolay olabilecektir.

Bu makalenin amacı, ekonomik istikrar için zorunlu olan finansal istikrarın sağlanabilmesi için gerekli temel koşulları ortaya koymaktır. Bu bağlamda, öncelikle finansal sektörün bir ekonomideki fonksiyonlarının neler olduğu tartışılacaktır. Bu fonksiyonlar aracılığı ile bu sektördeki bir krizin, ekonominin geneline ne kadar hızlı ve etkin bir şekilde yayılabileceğini görmek olanaklıdır. Diğer taraftan, özellikle gelişmekte olan ülkelerde IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kurumların desteğiyle uygulanan istikrar programlarının önemli bir parçası olarak uygulanan liberalizasyon politikalarını, bu ülkelerin yaşadığı ekonomik krizlerden ayrı düşünmek oldukça zordur. Bu nedenle, gelişmekte olan ülkelerde finansal serbestleşme ve sermaye hareketlerinin liberalizasyonu şeklinde uygulanan politikaların teorik boyutlarının ve bu politikaların uygulanmasıyla oluşan ekonomik çevrenin de ele alınması gerekmektedir. Son olarak, finansal sektörün istikrarı için gerekli olan temel (ön) koşullar ayrıntılı olarak tartışılacaktır. Finansal istikrarın temel koşulları; makroekonomik istikrar, finansal sektördeki alt yapı yetersizliklerinin giderilmesi, finansal sektörde etkin düzenleme ve denetleme sisteminin oluşturulması ve piyasa disiplininin sağlanması ana başlıkları altında irdelenecektir.

1- Finansal Sistemin Fonksiyonları

Finansal sektörün iktisadi kalkınma sürecindeki yerinin belirlenmesi iktisat yazınında uzun tartışmalara neden olmuştur. Bu tartışmaların yapılmış olması bile finansal siste-

min önemini ve fonksiyonlarını anlamaya olan ihtiyacı ortaya koymaktadır. Finansal sektörün ekonomik hayattaki rolü üzerine yapılan teorik tartışmalar, finansal sektörde

uygulanan politikalarındaki değişim ile yakından ilintilidir. Günümüzde finansal sektörün iktisadi kalkınma sürecinde kabul edilen fonksiyonlarını şu şekilde sıralamak olanaklıdır (Sak, 1995; Levine, 1997; Kar ve Tuncer, 1999; Emek, 2000).

Birinci olarak, finansal sektör temel fonksiyonu, farklı ekonomik birimlerden toplanan atıl fonların, bunlara ihtiyacı olanlara akışını sağlamaktadır. Finansal kurumlar, bu fonları birbirinden farklı tasarruf sahiplerinden toplamakta ve diğer taraftan fon sahiplerini tanımayan fakat bunları talep eden girişimcilere dağıtmaktadır. Bunu yaparken ölçek ekonomilerinden yararlanarak fon toplama maliyetini azaltabilmektedir (Levine, 1997: 699).

İkinci olarak, finansal sektör, kaynakların yatırım projeleri arasında getirisi en yüksek olana tahsis edilmesine aracılık ederek kaynak dağılımında etkinliği sağlamaktadır. Ekonomik büyümenin en önemli belirleyicilerinden birisinin sermaye birikimi olduğu düşünülürse bu fonksiyonun önemi daha iyi anlaşılabilir. Tasarruf sahipleri bireysel olarak yatırımları, yöneticileri ve ekonomik durumu yakından değerlendirme olanağından zaman ve kapasite olarak yoksundurlar. Diğer bir ifade ile tasarruf sahipleri yatırımları değerlendirirken bilgi eksikliğiyle karşı karşıya bulunmaktadırlar. Dolayısıyla yüksek bilgi toplama maliyeti, sermayenin getirisinin en yüksek olan yere dağılımını engelleyebilir (Levine, 1997: 695). Finansal araçlar ise gerek bilgi toplamadaki üstünlükleri ve gerekse riskli, fakat getirisi yüksek yatırımları finanse etme fonksiyonları ile sermayenin ortalama verimliliğini artırmaktadır. Finansal araçlar kanalıyla sermaye ne kadar etkin dağıtılabilirse, sermayenin üretkenliği ve dolayısıyla ekonomik büyüme oranı o kadar yüksek olacaktır.

Üçüncü olarak, finansal sistem, yatırımcılara risklerini dağıtma olanağını sağlamaktadır. Özellikle yatırım ve likidite riskini azaltmalarına olanak vermektedir. Bazı yatırımların

projelerinin uzun bir süre finanse edilmesi gerekmektedir. Oysa bireysel fon sahipleri tasarruflarına daha kısa bir süre içinde çeşitli nedenlerle tekrar kavuşmak isteyebilmektedir. Finansal kurumlar birbirlerinden habersiz çok sayıda tasarruf sahiplerinin kaynaklarını toplaması özelliğiyle yatırımların finansmanında kullanılan fonların yatırım tamamlanmadan önce çekilme riskini azaltmaktadır.

Dolayısıyla uzun dönemli projelerin gerçekleştirilmesine katkı yapabilmektedir. Ayrıca fon sahiplerinin olası bir fon isteklerini de karşılayabilmektedir. Diğer taraftan, finansal sektör, risk dağıtımı ve risk paylaşımı hizmetleri sunarak projelerin yatırım riskini azaltabilir. Kısacası, finansal kurumlar riskli, fakat getirisi yüksek projelerle ilgili çok çeşitli portföylere sahip olmalarından dolayı yatırımcılara risklerini dağıtma olanağı sunmaktadır (Levine, 1997: 692).

Dördüncü olarak, finansal sektördeki gelişmenin finansal aracılığın maliyetini düşürmesi beklenmektedir. Bu maliyet düşüklüğü finansal sektördeki verimliliğin artmasına anlamına gelmektedir. Finansal sektördeki gelişme sonucunda, finansal kurumlar tarafından sunulan hizmetler bağlamında bir rekabetin oluşması beklenmektedir. Bu rekabet ortamı borç alma ve borç verme faiz oranları arasındaki farkı azaltarak maliyetin düşmesine katkı sağlar. Bir finansal sistem, aracılığın maliyetini ne kadar azaltabiliyorsa, tasarrufların daha büyük bir kısmının getirisi yüksek yatırımlara tahsis edilmesine olanak verdiğinden, o kadar verimlidir (Llewellyn, 1997: 9).

Beşinci olarak, finansal sistem, mal ve hizmetlerin değişimine olanak vermektedir. Hızla gelişen ekonomilerin ihtiyaçlarına cevap verebilecek yeni yatırım araçları ve piyasalarıyla bu değişim işlemlerini kolaylaştırmaktadır. Teknolojik gelişmelerin bir sonucu olarak sermayenin küreselleşmesine olanak tanımaktadır.

Altıncı olarak, finansal sistem, işletme yö-

neticilerini izleme (monitör) ve değerlendirme maliyetlerini düşürmektedir. Örneğin; yöneticiler, işletme içinde her gün bulunmaları sebebiyle elinde bu şirketin hisse senedi gibi değerli kağıtlarını bulduranlara karşı bilgi üstünlüğüne sahiptirler. Finansal kurumlar, yöneticileri izleyerek sahip oldukları bilgi üstünlüğünü azaltabilirler. Alınan kredilerin yerli yerinde kullanılıp kullanılmadığını bu şekilde takip edebilmektedir. Finansal sektör, bu yönüyle de sermaye birikimine ve dolayısıyla ekonomik büyümeye katkıda bulunabilmektedir (Levine, 1997: 696).

Son olarak, finansal sistem, ekonomik büyümeye tasarruf oranı ile katkı sağlayabilmektedir. Özellikle 1980'lerin ikinci yarısında neo-klasik büyüme modellerine reaksiyon olarak ortaya çıkan ve kamu politikalarının ekonomik büyüme oranını etkileyebileceğini gösteren yeni (içsel) büyüme modelleri, tasarruf oranının ekonomik büyüme oranında devamlı bir artışa neden olabileceğini göstermektedir (Pagano, 1993; Kar ve Tuncer, 1999, Mihçı, 1999).

2- Ekonomik Liberalizasyon

Uzun yıllar gelişmekte olan bir çok ülke ekonominin hemen her alanında kısıtlayıcı unsurların bulunduğu veya devletin aktif olarak yer aldığı ekonomik politikalar uygulamışlardır. Uygulanan bu ekonomik politikaların olumsuz makroekonomik sonuçlarının olduğu ve bu uygulamalardan vazgeçilerek ekonominin her alanında serbestleşmenin sağlanması Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası kurumlar tarafından dile getirilmiş ve bir çok ülkede uygulama olanağı bulmuştur. Bu bağlamda, ekonomik liberalizasyon, piyasadaki miktar ve fiyat kontrollerinin azaltılması veya kaldırılmasını önermektedir (Uygur, 1993). Literatürde, liberal politika uygulamalarını iç liberalizasyon (finansal serbestleşme) ve dış liberalizasyon (sermaye hareketlerinin serbestleşmesi) şeklinde sınıflandırmak gelenek haline gelmiştir.

2-1. Finansal Baskı, Finansal Liberalizasyon ve Eleştirisi

Gelişmekte olan ülkelerin büyük bir kısmında, hükümetler finansal sektör üzerinde doğrudan kontrole sahip olduklarından bir çok kısıtlamalar ve kontrol mekanizmaları geliştirmişlerdir. Gelişmekte olan ülkelere uygulanan iktisat politikalarının ortak yönlerinden birini de finansal marketlere müdahale oluşturmaktadır (Galbis, 1977). Bu politikaların uygulanmasının hem politik hem de ekonomik nedenleri bulunmaktadır. Bunlardan en açık şekilde destek bulan ve Keynesyen görüş diye kabul edilen teoriye göre düşük faiz politikaları yatırımları artıracaktır. Bu sebeple bir çok gelişmekte olan ülke sermaye birikimini uyarmak için düşük, reel olarak negatif faiz politikalarını sürdürdüler. Yine aynı şekilde seçici kredi politikaları ve sübvansiyonlar genel olarak uygulanan diğer bazı kısıtlayıcı politikaları oluşturmaktadır (Kar ve Tuncer, 1999; Emek, 2000). Geniş anlamda ekonomide uygulanan her türlü kısıt, özeldense negatif reel faiz politikalarını, McKinnon (1973) ve Shaw (1973)'ü takiben, "finansal baskı" olarak adlandırmak literatürde bir gelenek olmuştur.

McKinnon ve Mathieson (1981), gelişmekte olan bir çok ülkede uygulanan finansal baskı politikalarının temel karakteristiklerini şöyle sıralamaktadır:

(i) Ödemeler dengesindeki sermaye hareketlerini kontrol için kullanılan döviz kurları yurtiçi finansal sektörü dışlar.

(ii) Borsa işlemleri önemli bir yer tutmaz ve finansal kurumların gerçek fonksiyonları ön plana çıkmaz.

(iii) Uygulanan negatif reel faiz politikası sayesinde krediler tercihli müşteriye öncelikli alanlara yatırım yaptığı için verilir. Yeterli kaynak bulunmaması durumunda görünen veya görünmeyen bütçe açıklarını kapatmak için kullanılan politikalar enflasyonu etkiler. Diğer bir ifade ile finansal baskının uygulandığı bir ekonomide; mevduat ve kredi faizle-

ri genellikle reel olarak negatiftir. Krediler rasyonel kriterlere göre verilmez. Yani finansal aletlerin geliştirilmesine izin verilmez ve finansal sektöre giriş oldukça kısıtlanmıştır.

Finansal baskı politikaları McKinnon (1973) ve Shaw (1973) tarafından ciddi olarak eleştirilmiştir. Bu yazarlar Neo-Klasiklerin serbest piyasa mekanizmasını kaynak tahsisi için en iyi yöntem olarak kabul ederek, finansal baskı politikalarının finansal kalkınmayı engellediğini ve dolayısıyla ekonomik büyümeyi olumsuz olarak etkilediğini ileri sürmüşlerdir. Finansal serbestleşme taraftarları finansal sektörde radikal bir biçimde finansal liberalizasyon politikalarının benimsenmesini tavsiye etmektedirler. Bu politikaların temel varsayımında finansal sektördeki kalkınmanın ekonomik büyümeye öncülük edeceği anlayışının hakim olduğu açıktır. 1970 ve 1980'li yıllarda özellikle uluslararası kurumlarda bu politika değişikliği önerisi geniş yankı uyandırmıştır. Bu bağlamda son yıllarda IMF ekonomik problem yaşayan az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere istikrar paketlerinin ayrılmaz bir parçası olarak finansal sektörde liberalizasyonu önermektedir.

Finansal liberalizasyon yaklaşımının temel özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür:

- 1- Yurt içi finansal piyasaların rekabete hazır hale getirilmesi.
- 2- Yeni kurumların finansal sisteme girişini engelleyen kısıtlamaların kaldırılması.
- 3- Mevduat faizi ve kredi tavanları ile öncelikli sektörler kredi verilmesi uygulamasının yürürlükten kaldırılması.
- 4- Dövizle ödemelere getirilen yasakların sona erdirilmesi.

Finansal liberalizasyon taraftarları gelişmekte olan ülkelerin temel problemlerinin yatırımlar değil, tasarruf yetersizliği olduğuna inandıkları için ekonomi politikaları tasarruf artışlarına dönük politikalar olarak ken-

dini göstermektedir. Yine gelişmekte olan ülkelerde uygulanan faiz politikalarının bir sonucu olarak bankalarda tutulan mevduatın getirisi enflasyonun gerisinde kalmaktadır. Bu yüzden kaynaklar, bankacılık sektöründen değerli madenlere, gayri menkullere ya da dövizle dönerek israf edilmiş olmaktadır. Bunun önüne geçmenin en önemli yolu bankacılık sektörüne işlerlik kazandırmaktır. Faizler reel olarak pozitif hale getirilmeli ve kaynaklar bankacılık sektörüne yönlendirilmelidir. Böylece bankacılık sektörüne kayan bu yeni kaynaklar yatırımcılar tarafından kullanıma açık hale gelecektir. Finansal liberalizasyon politikaları Türkiye dahil bir çok gelişmekte olan ülkede, IMF ve Dünya Bankası destekli istikrar programlarının ayrılmaz bir parçası olarak uygulanmış ve teoriyi destekleyen örnekler kadar, reddeden örneklerine de rastlanmıştır.

Finansal liberalizasyon politikalarının uygulanmasıyla elde edilen bulgular ile bu teorinin öngörülleri arasında görülen uyumsuzluk, iktisatçıların liberalizasyon teorisini eleştirmelerine neden olmuştur (Öniş, 1987; E-sen, 1998; Kar, 2001). En önemli teorik eleştiri ise yapısalci okuldan gelmiştir. Yapısalci literatürde finansal serbestleşmenin ekonomik büyümeyi engelleyen sonuçları üç noktada özetlenebilir. Birincisi, finansal serbestleşme ile kredi faizleri hem formel hem de informal finansal sektörde artacaktır. Firmaların işletme sermayesi ihtiyacını büyük oranda borç finansmanı ile sağladığı bir ortamda kredi faiz giderleri toplam üretim maliyeti içinde önemli bir paya sahiptir. Bu durumda faiz oranlarındaki önemli bir artış arz şoku niteliğinde olup fiyatları yukarı doğru itecektir. İkincisi, neo-klasik yaklaşıma göre finansal serbestleşmenin başarılı olması tasarrufların üretken olmayan aktiflerden banka mevduatlarına yönelmesine bağlıdır. Yapısalcılar riskten kaçınan yatırımcıların söz konusu portföy değişimini gerçekleştirmemeleri durumunda finansal serbestleşmenin başarısız olacağını ve büyümeyi sağlayamayacağını

kabul etmektedir (Emek, 2000:66). Üçüncüsü ise, gelişmekte olan ülkelerin geri kalmasının temel sebebi bu ülkelerdeki piyasaların verimli bir şekilde çalışmamasıdır. Bu ülkelerdeki bir çok piyasada ağırlıklı olarak uygulanan fiyatların piyasa dışı kuvvetlerce belirlenmiş olması kısa dönemde bu piyasaların etkin çalışmadığının göstergesi olarak kabul edilebilir. McKinnon ve taraftarları, yapısalci okulun eleştirilerini ve finansal liberalizasyon uygulamalarını dikkate alarak görüşlerinde bazı değişiklikler yapmışlar ve aşamalı bir şekilde finansal liberalizasyonun gerçekleştirilmesini tavsiye etmektedirler. Özel olarak da finansal liberalizasyonun başarılı olabilmesi için gerekli koşulların, alt yapının oluşturulması ve istikrar politikalarıyla uyumlu bir şekilde uygulanması gerektiği açıktır (Sak, 1995: 40-44; Esen, 1998: 25).

2-2. Sermaye Hareketlerinin Liberalizasyonu

Finansal liberalizasyon, ekonominin iç piyasalarda serbest piyasa koşullarına göre çalışan bir ekonomik çevre oluşturmaya çalışırken, dış liberalizasyon ise geniş anlamda ulusal ekonominin, özelde ise ulusal finansal piyasaların, dış dünya ile entegrasyonunu amaçlamaktadır (Taşkın ve Muradoğlu, 2001).

Diğer taraftan, McKinnon (1993) ekonomik liberalizasyonun başarılı olabilmesi için sıralamanın önemini, "Ekonomik Liberalizasyonun Sıralaması (The order of Economic Liberalization)" adlı eserinde gündeme getirmiştir. Liberalizasyon sıralamasının ülkeden ülkeye değişebileceğini ve başlangıçtaki ekonomik yapının ve makroekonomik değişkenlerin bu konuda etkili olduğunu vurgulamıştır (McKinnon, 1993: 4-10). Genel olarak kabul edilen görüşe göre, sermaye hareketlerinin liberalizasyonu, dış ticaret, finansal piyasalar ve mal piyasalarındaki serbestleşmeden sonra gerçekleştirilmelidir. Sermaye hareketlerinin liberalizasyonu sonucu döviz kurlarının değerlendirilmesi, dış ticaretin serbestleştirilmesinden beklenen etkilerin ortaya çıkmasını engellediği için, istenmemek-

tedir. Ayrıca dış ticaretin ve sermaye hareketlerinin liberalize edilmesinden önce bütçe açıklarının da ortadan kaldırılması ve mali sisteme ilişkin makroekonomik istikrarın gerçekleştirilmiş olması gerekmektedir (Önder ve diğerleri, 1993; Eichengreen, 2000). Krueger'e göre, serbestleşmenin sıralaması dış ticaretle başlamalı, tarımsal fiyatların, işgücü piyasasının, yurtiçi sermaye piyasalarının serbestleştirilmesi ile devam edilmeli ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi en sona bırakılmalıdır (Uygur, 1993: 2). Bazı iktisatçılar, politikaların güvenilirliğinin ekonomik liberalizasyonun sıralamasından daha önemli olduğunu ve liberalizasyonun başarısını etkilediğini vurgulamaktadırlar (Uygur, 1993: 2).

3- Ekonomik Liberalizasyon, Makroekonomik Çevre ve Finansal İstikrarın Gerekliliği

Literatürdeki gelişmelere paralel olarak uygulanan ekonomik politikalarda da değişiklikler gözlenmiştir. Bu bağlamda, ulusal ve uluslararası finansal piyasalar 1970'li yıllarda başlayan ve 1980'li yıllarda hız kazanarak devam eden bir değişim ve serbestleşme yaşamıştır. Bu değişim ve serbestleşme finansal piyasalarla ilgili pek çok kısıtlamaları ortadan kaldırırken, bu sınırlamaların kaldırılması ile artan uluslararası sermaye hareketleri finansal piyasalarla ilgili ulusal mevzuatın daha da serbestleşmesi yönünde baskı oluşturmuştur. Sonuçta liberalizasyon yönünde atılan ek adımlar, sermaye hareketlerinin daha da artmasına yol açmış ve ülkeler arası finansal aktiflerin getirileri arasındaki farkın azalması yönünde baskı oluşturmuştur. Bir yandan bu piyasalarda gerek ulusal gerekse uluslararası rekabet artmış ve finansal piyasalar entegre olarak adeta tek bir piyasaymış gibi çalışmaya başlamışlardır. Diğer yandan teknoloji ve iletişim alanlarında yaşanan gelişmeler, liberalizasyon ve sermaye hareketlerindeki artışı hızlandıran etkenler olarak ortaya çıkmıştır. Bütün bu gelişmeler finansal işlemler arasındaki fiziki

mesafeleri ortadan kaldırırken, yapılan işlemlerin maliyetini de azaltmıştır (Alp, 2000: 169).

1990'lı yıllarda gelişmekte olan ülkelerde yaşanan finansal krizlerin oluşumunda ve gelişmesinde artan kısa vadeli fon giriş ve çıkışlarındaki ani ve hızlı hareketlenmelerin önemli katkısı olmuştur. Genellikle, yabancı fon girişleriyle ulusal paraları değerlenen bu ülkelerde ihracatın azalıp ithalatın artmasıyla birlikte cari işlemler açığının artması, yabancı yatırımcılarda güven bunalımı ve devalüasyon beklentilerine yol açmış ve bu ülkelerden yabancı yatırımcılar hızla kaçmaya başlamışlardır. Bu kaçış ise yerli paranın değer kaybetmesine, bilançoların kötüleşmesine, güvensizliğin yaygınlaşmasına ve üretimin finanse edilememesine yol açmıştır. Bu gelişmeler, finansal liberalizasyon teorisinin gelişmekte olan ülkeler için uygunluğu konusunun ciddi olarak sorgulanmasına neden olmuştur (Diaz-Alejandro, 1985; Önder ve diğerleri, 1993; Güloğlu ve Altunoğlu, 2002).

Özetlemek gerekirse, sıralaması nasıl olursa olsun dış ticaretin, finansal sektörün ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi gelişmekte olan ülkelerin uygun olmayan makroekonomik ortamlarında uygulanmış ve beklenen etkilerin tam anlamıyla ortaya çıkmadığı görülmüştür. Özellikle mali sistemin kontrol altına alınmaması ve tutarsız iktisat politikalarının uygulanmış olması ekonomik liberalizasyonun beklenmeyen etkilerinin ortaya çıkmasına ve istikrarsızlığa neden olmuştur (Öniş, 1999; Stiglitz, 2000). Diğer taraftan ekonomik politikalar değişime uğrarken, bu politikaların uygulandığı ortama ilişkin hukuki düzenlemeler zamanında yapılmamış, denetim ve gözetim kurumlarının geliştirilmesi şeklindeki yapısal reformlar geciktirilmiştir. Bu gelişmeler zaten kırılgan ve yeni gelişmekte olan finansal sektör üzerinde olumsuz etkilere neden olmuş ve bu sektörün asıl fonksiyonlarını yerine getirmesini engellemiştir.

Finansal sistemin yapısına ve derinliğine

bağlı olarak finansal istikrarsızlığın etkileri farklılık göstermekte, ekonomik çerçevenin de dışına çıkarak sosyal ve siyasal boyutlara ulaşmaktadır. Nitekim Uzakdoğu ve Güney Amerika krizlerinde geniş halk kitlelerinin sokak gösterileri ve şiddet hareketleri hükümetleri zor duruma düşürmüştür. Hatta artan toplumsal gerginliğe bağlı olarak hükümetlerin çekilmesi gibi siyasal bedel ödenmiştir. Finansal istikrarsızlığın en önemli sonucu ekonomiktir.

Finansal krizin ekonomik sonuçlarını sıralamak gerekirse, bir finansal kriz: (i) Yüksek enflasyona. (ii) Devletin borçlanma ihtiyacı nedeniyle kamu bankaları üzerinde baskıların ve kamu bankaları kaynaklı fon talebinin artması nedeniyle faizlerin yükselmesine. (iii) Ödemeler dengesindeki açığın büyümesi ve borçların çevrilemez duruma gelmesine, devalüasyon beklentisine ve yerli paradan kaçışa. (iv) Mali piyasalarda kilitleme, kredi hacminin daralmasına, diğer yandan mevcut kredilerin yüksek faiz oranlarıyla çağrılmasına. (v) Döviz cinsinden borçların artmasına, özel sektör firmalarının borçlarını ödeyemez duruma düşmesine, firmaların işletme sermayelerini kaybetmelerine ve işletmelerin kapanma noktasına gelmesine. (vi) Bankaların faiz ve kur riskleri nedeniyle ağır zarara düşmesine. (vii) Dış borçlanma imkanlarının daralmasına, hızla yükselen faizler ve borçların çevrilebilme kabiliyetinin düşmesine ve dış borçlanma ihtiyacının artmasına neden olmaktadır.

Bütün bunlar finansal krizlerin neden istenilmeyen bir durum olduğunu, olanaklı ise önceden kestirilerek engellenmenin, olumsuz etkilerinin en aza indirilmenin gerekliliğini ve kamunun bu alana müdahalede bulunmasının rasyonelitesini ortaya koymaktadır (Crockett, 1997; Altıntaş, 1999).

4- Güçlü ve İstikrarlı Bir Finansal Sistemin Ön Koşulları

Günümüzde parasal ve finansal istikrar konusunda bir ayırım yapılmaktadır. Parasal

istikrar, fiyatlar genel seviyesinin, finansal istikrar ise, finansal sistemi oluşturan temel kurum ve piyasaların istikrarı şeklinde anlaşılmaktadır (Crockett, 1997: 9). Daha önceki bölümlerde sık sık vurgulandığı gibi finansal sektörün kendisinden beklenen yararı üretmesi için başka bir ifadeyle finansal gelişmenin ekonomik kalkınmaya katkıda bulunabilmesi için finansal yapının sağlam olması ve ekonominin dışından ve içinden gelebilecek şoklara karşı krizi derinleştiren bir özelliğinin olmaması gerekmektedir. Bu konu sağlam olmayan bir finansal yapının makro ekonomik yapıyı bozabileceği olasılığından dolayı önemlidir. Özellikle banka ve finansal krizlerin ekonomiye getirdiği maliyetler hatırlanırken konunun önemi artmaktadır.

Finansal sektörün merkezi ve anahtar rolünden dolayı, istikrarlı olmayan bir finansal sektör, reel sektörde yıkıma neden olabilmektedir. Çünkü normal şartlarda rasyonel bir yatırım projesinin finansmanında karşılaşılan güçlükler, kamunun ve ekonominin genelinde bir istikrarsızlık yaratarak onu bir sorun olarak büyütebilmektedir. Diğer taraftan, finansal istikrarsızlık ve banka krizleri sermaye akışları üzerinde negatif etki yaratabilmektedir. Sermaye girişlerini kuruturken sermaye kaçışlarını hızlandırabilmektedir. Bunun tipik örneği olarak, Meksika ve Latin Amerika ülkeleri önümüzde durmaktadır.

Meksika mali krizinde cari işlemler açığına müdahale edilmemiştir. Bu açıklar sıcak para ile finanse edilirken, bu tür sermaye girişlerine devlet doğrudan veya dolaylı bir şekilde garanti vermiş ve krizle birlikte hızlı yabancı sermaye çıkışı yaşanmıştır (Dereli, 1996: 58).

Krizlerin nedeni ne olursa olsun finansal krizlere müdahale zorunluluk arz etmektedir. Merkezi otorite, bankacılık ve diğer finansal kurumların fonksiyonlarını yerine getirememesine duyarsız kalamamaktadır. Bunun nedeni ise, finans sistemindeki bir krizin ekonomik ve toplumsal maliyetinin yüksek

olmasından kaynaklanmaktadır. Burada tartışılması gereken asıl konuyu, bir ekonomide olası bir krizin, özellikle finansal sistem kaynaklı bir krizin, oluşmasını engellemek veya engellenememiş ise etkisini en aza indirmek için alınması gereken önlemler oluşturmaktadır.

Bir ekonomide finansal sistemin sağlamlığı, genel anlamda finansal sistemin olumsuz piyasa şartları ve şokları altında dahi istikrarlı kalabilme özelliğiyle ölçülmektedir. Finansal sistem tüm şartlar altında ve değişen piyasa koşullarında işlerliğini devam ettirecek tarzda esnek bir yapıya sahip olması oldukça önemlidir. Beklenmedik bir şok karşısında, sistem kendine bir çıkış yolu bulabilmelidir. Diğer bir ifadeyle, güçlü bir finansal sistem, dış şoklarla karşı karşıya kaldığında bile temel fonksiyonlarını yerine getirebilmelidir.

Finansal sistemin esneklik ve hızlı iyileşme özellikleri yanında sağlam bir finansal sistemin temel koşulları şu şekilde sıralanabilir (Camdessus, 1996; Llewellyn, 1997; Mishkin, 2000): (i) Makro ekonomik istikrar. (ii) Finansal sistemin alt yapısı. (iii) Finansal sistemde düzenleme ve denetlemenin kalitesi. (iv) Piyasa disiplini.

4-1. Makro Ekonomik İstikrar

Her şeyden önce etkin ve verimli bir finansal yapı, makro ekonomik istikrara bağlıdır. Uygulanan para ve maliye politikaları birbiriyle tutarlı olmalı ve belirsizlik yaratmamalıdır. Bu durum gelişmekte olan ülkeler için ayrı bir önem ifade etmektedir. Gelişmiş ülkelerde "ince ayarlarla" yapılan düzenlemeler sonucu makro ekonomik istikrar korunurken, gelişmekte olan ülkelerde yapısal sorunlardan kaynaklanan nedenler yüzünden uygulanan bir politika beklenmeyen etkiler oluşturabilmektedir. Örneğin, 1997 Asya krizi ve 1998 Rusya krizinin yabancı sermaye üzerinde oluşturduğu tedirginlik devam ederken, Türkiye için hazırlanan vergi yasası ülkedeki yabancı sermayenin yurtdışına çıkışını hızlandırmıştır. Bu bağlamda,

Devlet tahvilleri ve faiz gelirlerinin vergilendirilmesi faiz oranlarını artırmıştır. Paranın kaynağının, hesabının sorulması ve devletten gelen rantın vergilendirilmesi panik havası yaratmıştır. Bu da ekonomiyi durgunluğa götürmüştür. Çoğu finansal krizler makro ekonomideki şiddetli dalgalanmalar sonucu oluşmuştur (Mishkin, 2000). Fakat bu demek değildir ki, finansal istikrarsızlık ve banka krizlerinden tamamen makro ekonomik istikrarsızlık sorumludur. Çünkü makro istikrarsızlık banka krizlerinin nedeni olabileceği gibi, zayıf bir finansal sistem de makro istikrarsızlığın nedeni olabilmektedir (Llewellyn, 1997: 21).

Makro ekonomik istikrarsızlık veya ekonomideki yapısal zayıflık finansal problemlerin çıkmasına neden olabilmektedir. Bu problemler, ekonomideki gelişmelere paralel olarak gerçekleştirilmesi gereken yapısal reformların yapılamamasından kaynaklanabileceği gibi, yanlış veya tutarsız politika uygulamalarından da kaynaklanabilmektedir. Bütün bu sorunların yarattığı ekonomik istikrarsızlık, finansal sistemin zayıflıklarının gün yüzüne çıkarmakta, sektördeki problemleri daha da sorunlu hale getirmekte ve sonunda banka krizlerinin meydana gelmesine neden olmaktadır.

Bu konuyla ilgili sanayileşmiş ve sanayileşmekte olan bütün ülkelerde bir çok örnekler görmek olanaklıdır. Finansal istikrarsızlığa neden olan makro ekonomik sorunlar şöylece sıralanabilir (Llewellyn, 1997: 24; Mishkin, 2000): (i) Para ve maliye politikaları uygulamalarında istikrarsızlık ve önceden görememe. (ii) Karar verme sürecini olumsuz etkileyen enflasyon oranındaki yüksek dalgalanma ve belirsizlikte artma. (iii) Faiz oranlarındaki artma. (iv) Finansal sektörde yatırım araçlarının vergilendirilmesi sonucu kamunun borçlanma maliyetlerinde yükselme ve özellikle kısa vadeli yabancı sermaye de görülen hızlı hareketlenme. (v) Yabancılarla olan borçlarda yığılma ve döviz kurunda istikrarsız dalgalanmalar.

Yukarıda sayılan makro ekonomik nedenlerle birlikte ciddi bankacılık problemleri yaşayan ülkelerin ortak problemi "beklentilerde tutarsızlık ve varlık fiyatlarında aşırı ve sert yükselişler" olarak görülmektedir. Varlık fiyatlarındaki yükselişler aşırı iyimser hava yaratırken, bankaların kredi verme isteklerini artırabilmektedir. Varlık fiyatlarında artış olduğunda ödünç verilebilir fonlara olan talep artmaktadır. Oluşan bu iyimserlik ortamında, spekülatif amaçlı varlık talebi ödünç alınanla finanse edilebilmektedir. Diğer taraftan borç alanlar, borç-gelir oranındaki artıştan dolayı rahatlamakta ve bankaların kredi açma arzuları artmaktadır. Kredi değeri beklentileri genişlemekte ve finansal varlıkların değerinin artması borçluların daha çok borçlanmalarına neden olmaktadır.

Bu gelişme, bankaların kredi verdikleri borçlularına kredi miktarını artırmaları anlamına gelmektedir. Varlık fiyatlarında artış bankaların riskten daha az kaçmalarına, borçluların borçlarını ödemedi onlara daha fazla güven duymalarına ve gösterilen teminatlara daha çok güven duyarak riski göz ardı etmelerine neden olmaktadır. Durum böyleyken problem varlık fiyatlarındaki düşüşten sonra çıkmaktadır. Varlık fiyatlarındaki düşüşten bankalar daha çok zarar görmekte ve güvenilirlikleri azalmaktadır (Llewellyn, 1997: 25).

Kriz genel ekonomik daralma olarak görünürken, problemin tohumları kriz öncesi iniş-çıkışlar ve kredilendirme disiplininin olmamasıyla atılmaktadır. Makro ekonomik dalgalanmaların minimize edilmesi veya kabul edilebilir bir aralıkta tutulması gerekmektedir. Unutmamak gerekir ki, zayıf bir makro ekonomik sistem finansal sistemin istikrarını bozmada tek başına yeterli olabilmektedir (Llewellyn, 1997: 25). Kısacası, finansal sektörün etkinliği, sağlamlığı ve istikrarlılığı, faaliyette bulunduğu ekonominin makro dengeleriyle yakından ilintilidir. Yapılan çalışmalar, finansal sistemin karar alma mekanizmalarının makro ekonomideki ge-

lişmeleri yakından takip ettiklerini ortaya koymaktadır (Ersel, 2002)

4- 2. Finansal Altyapı

Finansal altyapı, kredi kültürü, kurumlaşma, özel mülkiyet haklarının tanımlanması, alacak takibiyle ilgili yasal düzenlemeler, şeffaflık gibi bir çok unsuru içine almaktadır. Ancak burada finansal altyapı dar anlamda Şeffaflık ve Sorumluluk, Kıyı Bankacılığı ve Mevduat Sigortası uygulaması şeklinde ele alınacaktır.

4- 2.1. Şeffaflık ve Sorumluluk

Şeffaflık ve sorumluluk iyi planlanmış ekonomik ve mali politikaların en önemli iki özelliğidir. Her iki özellik, hem özel sektörde hem de kamu sektöründe doğru ve yerinde kararların alınmasını sağlamakta ve dolayısıyla kaynak dağılımında etkinliğe, makro ekonomik istikrara, ekonomik büyüme ve refah artışına katkıda bulunmaktadır (Folkerts-Landau ve Lindgren, 1998).

Şeffaflık ve sorumluluk, ekonomi politikası ve karar verme süreciyle ilgilidir. Her ikisi de gelecekteki krizlerin sıklığını ve şiddetini azaltmaya yaramaktadır. Makro ekonomik açıdan şeffaflığın ve sorumluluğun artırılması politika ayarlamalarının zamanında başlamasını teşvik etmektedir. Ayrıca belirsizliği azaltarak krizlerin çözümüne yardımcı olmaktadır. Özel sektör açısından da kurumların hem kendilerinin hem de ortaklarının faaliyetlerinin içerikleri hakkında bilgi sahibi olmalarına olanak sağlamaktadır (TBB, 1999b: 11).

Bilginin toplanması ve paylaşılması bir maliyet içermektedir. Bu nedenle daha fazla şeffaflık önerilerinin faydasının ve maliyetinin incelenmesi gerekmektedir. Daha fazla bilginin her zaman daha iyi olması gerekmez. Nitekim hem kamu hem de özel sektörün bazı bilgileri saklaması yasal haklarıdır. Bilginin paylaşılması ekonomik etkinliği artırıyorsa özel sektör ve kamu sektörü bilginin ne kadar paylaşılacağına karar vermek durumundadır. Bilhassa az gelişmiş ülkeler-

de bilginin devletleştigi gerçeği göz önüne alınırsa, eğer ekonomik etkinlik artacaksa özel sektörün bu bilgilerden faydalanmasına izin verilmelidir. Asya krizinde mali piyasalarla ilgili krize ilişkin ön bilgilerin olduğu ve bazı mali piyasa iştirakçilerinin bu bilgilerden yararlanmadığı gözlemlenmiştir. Daha fazla şeffaflık rejimi birçok geleneksel konuyu da gündeme getirmektedir. Otoriteler, bilgilendirme ve sorumluluğu artırmak için gerekli sistemleri kurarken lojistik konulara yer vermektedir. Daha fazla şeffaflık ekonomik problemlerin çözümünüyle ilgili politik inisiyatiflerle birleşmelidir. IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar ülkelerin bir tür geleneksel konuların üstesinden gelmeleri hususunda önemli rol oynamaktadır (TBB, 1999b: 12).

Şeffaflık ve sorumluluk bu çalışmada birlikte ele alınmış olsa da, sorumluluk farklılık gösteren bir olgudur. Çünkü sorumluluk daha çok ilkelerin politik ve kurumsal koşullarına bağlı olmakta ve çok çeşitli olabilmektedir. Sorumluluk daha çok kamu ve özel sektörde politika üretenler ile seçmenler arasındaki ilişkidir. Bir finansal krizde seçmenler bundan azami derecede etkilendiği zaman bir politik baskı gelişmekte, sorumluluk kamu ve özel sektörde artırılmaktadır. Bu yüzden sorumluluk seçmen ve temsil ilişkisine göre değişiklik gösterebilmektedir.

Şeffaflık ise bilginin global mali piyasalar dahil geniş bir kitleye yayılmasıdır ve standart sayılabilir. Uluslararası mali sistem çerçevesinde üç grup katılımcının şeffaflık ve sorumluluğu arasında ayırım yapmak gerekmektedir: Özel sektör, ulusal otoriteler ve uluslararası mali kurumlar. Mali sistemin istikrarı bu üç grubun bilgilendirmesi ve gizliliği konusunda tam bir dengenin kurulmasına bağlıdır. Bu dengenin nasıl kurulacağına geçmeden önce finansal krizlerde şeffaflığın rolüne bakmak gerekmektedir.

4- 2.1.1. Finansal Krizlerde Şeffaflığın Rolü

Finansal piyasalardaki dalgalanmalar, ka-

ra paranın aklanması gibi konularda, şeffaflığın etkili olabileceği düşünülmeyle birlikte, şeffaflığın artırılmasına duyulan ihtiyaç bu konuların çok daha ötesindedir. Globalleşen piyasalarda sayısı hızla artan yatırımcılar çeşitli ülkelerde yatırımların niteliğini ve taşıdıkları riskleri değerlendirmenin yollarını aramaktadırlar. Finansal piyasaların etkin olarak işlemesi için bilgiye olan ihtiyaç diğerlerine göre çok fazladır. Çünkü yatırımcılar kendi sermayelerinin en verimli şekilde kimin tarafından kullanılacağını bilmek istemekte ve bu nedenle bir ayırım yapma gereği duymaktadırlar. Böyle bir ayırım yapılmasına yönelik mekanizmalar ise kişisel güven, ün/şöhret, hileli işlemlere karşı etkin yasal sistemlerin var olduğunun bilinmesi ya da yatırımcıların yanlış kararlarından kaynaklanan kayıplarının en azından bir bölümünü telafi eden sigorta sisteminin varlığı olarak sıralanabilir. Ancak sigorta sistemlerinden kaynaklanan ahlaki yozlaşma ya da yasal sistemlerin ulusal sınırlar aşıldığında yeterli uygulama alanının olmaması gibi nedenler düşünülecek olursa söz konusu sistemlerin hızla globalleşen finansal piyasalarda her zaman etkin olarak çalışmadığı görülmektedir (Alparslan, 2002: 1).

Şeffaflığın artmasının finansal krizlerin tekrarlanma oranını azaltabileceği düşünülmektedir. Örneğin bankaların rücu işlemleri (borçlunun hatası ya da anlaşmadan doğan yükümlülüklerini yerine getirmemesi durumunda bankanın satmış olduğu aktiflere dair ödeme sorumluluğunu taşıdığı işlemler) hakkında kamuoyunu bilgilendirmesi ahlaki tehlike riskini düşürecektir. Kamuoyu bilgilendirmeleri rücu düzenlemelerinin vadeleri, satılan aktiflerin miktarı ve beklenen zararlara ilişkin bilgiyi de içermektedir (TBB, 1999b: 10).

Son dönemde şeffaflık finansal krizlerle yakından ilişkilendirilmektedir. Özellikle 1990'lı yılların sonlarında Asya'da yaşanan finansal krizlerde, şeffaflık ilkesinin ihlal edilmesinin payının büyük olduğu kabul edil-

mektedir. Daha fazla bilgi, hükümetlerin, yatırımcıların ve finansal kuruluşların risk değerlendirmelerinin güvenilirliğini artıracaktır. Bilgi yetersizliğinin tek başına finansal krizlerin nedeni olarak algılanması doğru olmayacaktır. Örneğin İskandinavya ülkeleri en şeffaf sistemlere örnek gösterilirken bu durum onları finansal krizlerden korumaya yetmemiştir. Hatta bazı durumlarda şeffaflığın zararları bile olabileceği; örneğin zamanla kendini düzeltme imkanı bulabilecek bazı zayıf finansal kuruluşların kapatılmasına yol açacağı öne sürülmektedir. Ne var ki, şeffaflığın ekonomik etkinliği artıracığı ve önemli maliyetlerin yaratılmasına yol açabilecek negatif bilginin etkisini azaltabileceği tartışmasız bir gerçektir (Alparslan, 2002: 13).

4- 2.1.2. Özel Sektörün Şeffaflığı ve Sorumluluğu

Özel sektördeki şeffaflık ve sorumluluk eksikliğinin ağır sonuçları Asya krizinde görülmüştür. Çoğu Asya ülkesinde konsolide bilançoların olmayışı, zayıf muhasebe uygulamaları ekonomideki zayıflıkların görülmesini engellemiş ve kaynakların yanlış dağıtılmasına neden olmuştur. Özel sektörün şeffaflığı kaynakların etkin dağılımı için önemlidir. Tam zamanında ve doğru bilgilendirmenin olmaması durumunda piyasa katılımcıları farklı firmaların mali durumlarını karşılaştırmada güçlüklerle karşılaşmakta, yatırım kararlarını eksik bilgilerden yaptığı çıkarımlara göre vermektedirler. Zayıf bilgilendirme sonucu, piyasa katılımcıları rakip firmaları tanıyamamakta, bu durum yanlış yatırım kararı verilmesine ve piyasada istikrarsızlığa neden olmaktadır (Vishwanath ve Kaufmann, 2001).

Uluslararası Muhasebe Standartları Komitesi (*International Accounting Standards Committee-IASC*) ve Uluslararası Menkul Kıymetler Komisyonları Örgütü (*International Organization of Securities Commissions-IOSCO*) gibi uluslararası örgütler tarafından geliştirilen standartlar uluslararası çevrede özel sektör bilgilendirmelerinin unsurları ve amaçları

konusunda bir görüş birliği oluşturmuştur. Firmalar, mali aktörlere mali tablolar ve diğer konularla ilgili bilgi sağlamalıdır. Bu kapsamda firmanın mali durumu, performansı ve mali pozisyonu ile gelecekteki projeler hakkındaki bilgi, ekonomik birimlerle paylaşılmalıdır (Kothari, 2000). Özel sektör bilgilendirmelerinin anlamlı ve anlaşılabilir olması için beş unsur gereklidir (TBB,1999b: 7):

- **Zamanlama:** Maddi önemi olan bilgi yüksek kalitede uluslararası kabul görmüş muhasebe standartlarına göre periyodik olarak (en az bir yıllık ve tercihen geçici bazda) ve zamanında yayımlanmalıdır. Finansal riske maruz kalma durumu, mali pozisyonu ve performansı hakkında daha sık aralıklarla bilgilendirme yapılmalıdır.

- **Bütünlük:** Mali tablolar, bilanço ve bilanço dışı bütün ilgili işlemleri kapsamlı ve değerlendirilmiş aktifleri, yükümlülükleri, gelir ve harcamaları göstermelidir.

- **Tutarlılık:** Muhasebe politikaları ve yöntemleri tutarlı olarak uygulanmalıdır. Firmalar kullandıkları muhasebe politika ve yöntemleri hakkında bilgilendirme yapmalı, bu yöntemde yapılan değişiklikler ve etkileri konusunda da bilgi vermelidir.

- **Risk Yönetimi:** Firmalar karşılaştıkları riskler hakkında iç değerlendirmelerini yapmalı ve bu riskleri yönetmek için kullandıkları stratejiler hakkında bilgilendirme yapılmalıdır. Mali kurumlar sorunlu aktifleri ve diğer sorunlu olabilecek kredileri tahmin etmeli ve bu konuda bilgilendirme yapılmalıdır.

- **Denetim ve Kontrol Süreci:** Firmalar iç kontrolü etkin bir şekilde kullanmalı ve mali tablolar bağımsız denetçiler tarafından yıllık olarak yeniden gözden geçirilmelidir.

4- 2.1.3. Ulusal Otoritelerin Şeffaflık ve Sorumluluğu

Ulusal otoritelerin başlıca sorumluluklarından birisi makro-ekonomik istikrarın korunmasıdır. Ulusal otoriteler, sorumluluk ve

şeffaflığı sağlama görevini; makro ekonomik istatistikler için veri yayınlama standartlarını evrensel standartlara yaklaştırarak, döviz rezervleri ya da dış borçlar gibi göstergeleri yine uluslararası kabul görmüş standartlara bağlı kalarak kamuoyuna açıkladıklarında, para ve maliye politikası uygulamalarında şeffaf olabildikleri takdirde yerine getirebilmektedir (Folkerts-Landau ve Lindgren, 1998). IMF, ulusal otoritelere doğru bilgi akışını sağlama konusunda uluslararası veri yayınlama standartlarını kendi web sayfasından yayınlamaya yol göstermektedir (TBB, 1999b: 8).

- **Makro Ekonomik İstatistikler:** IMF, Dünya Bankası ve diğer uluslararası kuruluşlar, ülkelere makro-ekonomik istatistikleri yanlış yorumlamamaları konusunda yöntemler sunmaktadır. IMF Ülkeler için Özel Veri Yayınlama Standardı (SDDS) Eylül 1996'da kurmuş ve web sayfasında yayınlamıştır. Ayrıca, IMF bütün ülkeler için geçerli olan Genel Veri yayınlama Sistemini (GDDS) kurarak, ülkelerin ulusal istatistiklerini elde ederken kullanacağı yöntemleri belirlemiştir (TBB, 1999b: 16).

- **Döviz Rezervleri:** IMF, SDDS'de döviz rezervleri konusunda bir aylık sürelerle bilgilendirme yapılmasını önermektedir. Örneğin, Tayland ve Kore ulusal para otoriteleri, 1997 krizinde yabancı para likidite pozisyonu hakkında doğru ve kapsamlı bilgi vermemiştir. Tayland veya Kore otoritelerince yabancı para likidite pozisyonu hakkında zamanında, doğru ve kapsamlı bilgi sağlamaları krizin önlenmesine veya krizin derinleşmemesine katkıda bulunması olasıydı. Ama böyle bir bilgi, döviz kurunda bir erken müdahaleyi ve otoritelerin politikalarını muhtemel bir krize göre ayarlamaları gündeme getirebilecekti. Döviz rezervleri konusunda, zamanında ve sık yapılan bilgilendirmeler, döviz piyasasına karşı kötü niyetli müdahaleleri kısıtlayacaktır. Bu çerçevede, IMF ile birlikte diğer para otoriteleri, özel sektörün bilgilendirilmesi bakımından doğru bilgile-

rin nasıl hazırlanacağını göstermektedir (TBB, 1999b: 18).

- **Dış Borç:** Ülkelerin yabancı para likidite riskine maruz kalması son mali krizlerin meydana gelmesinde önemli bir faktör olmuştur. Bazı Asya ülkelerinde mali sektörler, büyük miktarda kısa dönemli yabancı para cinsinden borç tutmaktaydı. Kriz meydana geldiğinde yabancı para cinsinden borcu geri ödeme çabaları kur üzerinde aşağı doğru bir baskı yapmıştır. Bir ülkenin uluslararası yatırım pozisyonu, yükümlülükleri, dış pozisyonu hakkında bilgilerin SDDS'ye üye olan ülkelere 6 aydan fazla gecikme olmadan yayınlanması esasa bağlanmıştır (TBB, 1999b: 19).

- **Maliye Politikası ve Para Politikası:** Finansal serbestleşme ile aktif fiyatların beklentilere göre oluşması, mali piyasaları ani politika değişikliğine karşı kırılğan hale getirmektedir. Ani politika değişikliklerinin etkisini kırabilmek açısından IMF, maliye ve para politikası "en iyi uygulamalar" kurallarını web sayfasında (www.imf.org) yayınlamıştır.

4-2.1.4. Uluslararası Kurumların Şeffaflık Sorumluluğu

Uluslararası mali kurumların çalışmaları, şeffaflığın geliştirilmesinde önemli katkı sağlamaktadır. Başka bir ifadeyle, uluslararası kurumlar şeffaflık ve sorumlulukla ilgili ilkeleri belirlerken kendi iç bünyelerinde de şeffaflığa önem vermekte, yetkili kurullarda yapılan tartışmalar rapor halinde kamu oyuna sunulmaktadır. Uluslararası mali kurumların sorumluluğu dolaylı bir sorumluluktur. Uluslararası mali kurumların sorumluluklarının olmadığı yönündeki tartışma yersiz olmakla birlikte, birinci derecede bir sorumluluktan da söz edilememektedir. Uluslararası mali kurumlar da hissedarı olan üye ülke hükümetlerine karşı sorumludur. Üye hükümetler, yönetim kurulu tartışmalarında yer alarak uluslararası mali kurumların faaliyetlerini ve alınan kararlar üzerindeki etkilerini

izleyebilmektedir. Buna karşılık üye hükümetler de seçmenlerine karşı uluslararası mali kurumların faaliyetlerinden sorumludur. Uluslararası mali kurumlar, bu sorumluluklarını şeffaflığı daha da artırarak yerine getirebilmektedirler.

1 Nisan 1978 Jamaika oturumunda alınan bir kararla IMF'in statüsü farklılaşmıştır. Bu kararla bundan böyle, döviz kurları yönetiminde, özel çekme hakkının kullanılmasında ve ödemeler bilançosundaki dengesizliklerin giderilmesinde IMF'in hareket alanı ve sorumluluğu genişletilmiştir (Akdiş, 2000: 111). IMF, ülkelere bir reform programı izlemeleri koşulu ile mali yardım sağlamaktadır. Diğer taraftan uygulanması kabul edilen bir programdan sapan ülkelere sağlanan kredi imkanları kısıtlanmaktadır. Burada şeffaflık önem kazanmaktadır. Çünkü IMF belirli bir programı takip eden ülkelere daha fazla krediye daha fazla şeffaf olmaları karşılığında vermektedir. IMF bu tutumuyla uluslararası mali sistemi şeffaflığa zorlamakta, mali sistemin istikrarını sağlama konusundaki gücünü bu yönde kullanmaktadır. IMF dışında uluslararası çapta çalışma yapan iki kuruluş daha vardır. Bunlardan biri, Basel komitesi ve diğeri ise, Uluslararası Sermaye Kurumları Teşkilatı'dır. Bu kurumlardan biri para piyasası, diğeri sermaye piyasası ile ilgili temel prensipler üzerinde çalışmaktadır.

- **Basel Komitesi:** Bu komite 1974 yılında, girdiği döviz krizi nedeniyle iflas eden Bankhaus Herstatt'ın çöküş nedenlerini incelemek, bu çöküşün ulusal ve uluslararası piyasalarda meydana getirebileceği olası etkileri araştırmak üzere Dünya Bankası tarafından G-10 ülkelerinin (bu ülkelere ilave olarak Lüksemburg ve İsviçre'nin) Merkez Bankaları ya da bankalarla ilgili gözetim işlevini yerine getiren kuruluşların temsilcilerinin katılımı ile oluşturulmuştur. Bu komisyon uluslararası faaliyet gösteren bankaların ve genel olarak bankacılık sisteminin doğurabileceği riskleri minimize etmek için gerekli düzenlemeleri ve düzenlemelerin izlenmesini

yapan bir komisyondur. Komisyon işlevini yerine getirirken, üye ülkeler arasında bilgi alışverişinde bulunmakta, ulusal düzenleyici otoriteler arsında işbirliğini geliştirmekte ve bankalarla ilgili olarak belirlenen minimum standartları üye ülkelerin düzenleyici otoritelerine tavsiye etmektedir. Basel komitesi son yıllarda bankaların piyasa koşulları ve bilanço dışı işlemlere ilişkin olarak karşılaşılabilecekleri risklerin minimize edilmesi konusundaki esasları belirlemeye çalışmaktadır. Komisyon, bankalarla ilgili düzenleme ve gözetim konularında standartlar belirleyip bunların uygulanıp uygulanmadığını izlemektedir. Fakat komisyon toplantılarında alınmış olan kararlar, hem sınırlı sayıda ülke tarafından alınmış olup hem de anlaşmayı imzalamış olan ülkeler tarafından aynı kararlılıkla uygulanmamaktadır. Bununla birlikte son yirmi yıl içerisinde G-10 ülkelerince düzenlemeler, gözetim ve sermaye standartları açısından önemli adımlar da atılmıştır. Zaman içinde bu konularda ülkeler arasındaki yakınlaşmalar, faaliyet gösteren kurumlar açısından şartları eşit hale getirecek ve bu kurumların gözetimi daha etkin hale gelebilecektir (Alp, 2000: 306).

- **Uluslararası Sermaye Piyasası Kurumları Teşkilatı'nın (IOSCO) Çalışmaları :** Uluslararası Sermaye Piyasası Kurumları Teşkilatı (The International Organization of Securities Commissions-IOSCO), üye ülkelerin menkul kıymetlerle ilgili olarak düzenleme ve gözetim işlevini yerine getiren kurumları arasında, sermaye piyasaları konusunda uluslararası düzeyde işbirliği ve koordinasyon sağlamak amacıyla 1984 yılında kurulmuştur. Komisyonun kuruluş yılı olan 1984'de yapılan yıllık genel kurul toplantısında kurumsal bir yapıya kavuşturulmasına, komisyonun merkezinin Montreal (Kanada) olmasına karar verilmiş ve teşkilat 1986 yılında Montreal'de faaliyetlerine fiilen başlamıştır. IOSCO, Basel Komitesinin aksine, çok üyeli bir yapıya sahip olup, 50'den fazla üyesi vardır. Oldukça yüksek bir katılıma sahip o-

lan kuruluş, çalışmalarını aşağıda belirtilen dört genel amaç etrafında yoğunlaştırmaktadır (Alp, 2000: 308):

1- Gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde piyasaların düzgün ve etkin işleyişini sağlamak için, rasyonel düzenleme sisteminin oluşturulması konusunda işbirliği.

2- Ülkelerin mali piyasalarının geliştirilmesi konusunda üyeler arasında karşılıklı işbirliği, bilgi ve tecrübelerin değişiminin sağlanması.

3- Uluslararası menkul kıymet işlemleriyle ilgili standartların belirlenmesi ve etkin bir gözetim sisteminin oluşturulması konusundaki çabaların birleştirilmesi.

4- Piyasaların uluslararası düzeyde güven ve istikrar içinde çalışması için belirlenmiş olan standartların uygulanması ve uygulama sonuçlarının takibi konusunda taraflar arasında koordinasyonun sağlanması.

Bankalar açısından belirli bir düzeyde de olsa Basel komitesinin çalışmalarıyla birlikte belli adımlar atılmış olmakla beraber, sermaye piyasası ve özellikle sigorta şirketleri açısından uluslararası düzeyde yapılacak daha çok iş bulunmaktadır. Bankalar konusunda Basel komitesi tarafından alınan kararlara paralel düzenlemelere, sermaye piyasaları kurumları açısından da gidilebilmesi için Basel Komitesi ile IOSCO arasında ortak çalışmalar başlamıştır. Bununla beraber, IOSCO'nun menkul kıymet şirketleri ile ilgili olarak belirlemeye çalıştığı sermaye standartları henüz karar aşamasına gelmemiş bulunmaktadır. Sermaye piyasalarının ve sermaye piyasası şirketlerinin mali piyasalarda giderek ağırlık kazanması, bu konuda gerekli düzenleme ve gözetim çalışmalarının bir an önce hayata geçirilmesini gerektirmektedir (Alp, 2000: 309).

4- 2.2. Sınır Ötesi Bankacılık

Kıyı bankacılığı denen olgu 1960'lı yıllardan itibaren vergi cennetleri denen ülkelerde oluşmaya başlamıştır. Kıyı bankacılığının

(off-shore banking) oluşumuna ve gelişimine destek veren, uluslararası kıyı ötesi mali merkezler olarak adlandırılan ülkeler ve adacıklar bulunmaktadır. Bu merkezler sundukları çeşitli avantajlarla önemli miktarlarda fonun kendilerinde toplanmasını sağlayabilmektedirler (Arslan, 1999: 48). Bu ülkeler sağladıkları vergi avantajları ve denetimsizlik ile fon yatırımları ve finansal hizmetler bakımından merkezi durumundadır. Vergi cennetleri; gelir ve sermayeden vergi alınmaması banka ve ticari sırların korunması, aktif bir banka sektörü altyapısı buldurması, iyi bir iletişim ağı ve teknolojisine sahip olunması, istikrarlı bir politik ve ekonomik görünümü sergilemesi, yabancı sermayeye lütufkar davranması gibi özelliklere sahiptir.

Off-shore bankalar denilince akla hemen, Bermuda, Jamaika, Panama, İsviçre, Lüksembourg, Bahreyn gibi ülkeler gelmektedir (Kızılot, 1999b: 47). Ayrıca son yıllarda bazı büyük devletlerde vergi cennetleri listesinde yer almaktadır. Bu ülkelerden biri olan Amerika Birleşik Devletleri çok özel bir vergi cenneti ve finansal merkezdir. Dünyada 60'dan fazla vergi cenneti bulunduğu ve bunların çoğunun büyük ve yüksek oranlı vergi uygulayan ülkelerin yakınında buldukları da bilinmektedir (Kızılot, 1999a: 175).

Genel olarak off-shore sistemi ve vergi cennetlerinin bankalar ve yatırımcılara sağladığı avantaj şunlardır (Advan, 1999: 42-43):

1- Yatırımcılar mevduatları karşılığında, Merkez Bankasına sıfır faizle karşılık yatırmaktan kurtulurlar.

2- Tasarruf mevduatı sigorta fonuna prim ödemezler.

3- Bu tür bankalar daha yüksek faiz vaat ettikleri için mevduat çekerler.

4- Hesaplar yurt dışında gösterildiğinden, resmi olarak denetimlerden kaçarlar ancak parayı ülke içinde kullanabilirler.

5- Yükümlülükleri az olduğu için de bilanço kârlarını arttırmaları.

Bankaların yanında yatırımcılarda vergi cenneti ve kıyı bankalarından yaptıkları yatırımlar için çeşitli avantajlar sağlarlar. Bankalarda tutulan nakdi fonlar için elde edilen avantajların en önde geleni ise elde edilen faiz gelirlerine stopaj ve fon kesintisi uygulanmamasıdır (Akdış, 2000: 44).

Off-shore merkezleri de denilen bu bölgelerde toplanan fonların global mali sistem içindeki serbest hareketleri ise uluslararası sorunlara kaynaklık edebilecek bir güce sahiptir. Milli devletler kıyı bankalarına yatırılan fonlardan dolayı büyük kayıplarla karşılaşmaktadırlar. Bu kayıpları şu şekilde sıralamak mümkündür (Seyidoğlu, 1993: 245):

1- Ülke vergi kaybı ile karşılaşılıyor. Faiz ülke dışında elde edilmiş görüldüğü için, faiz geliri beyan edilmeyebiliyor.

2- Merkez Bankası kanuni karşılık toplamıyor, tasarruf mevduatı sigorta fonuna prim olamıyor, bunun sonucunda da para politikası araçları etkisizleşiyor.

3- Merkez Bankası otoritesini ve güvenini, denetim organları denetim imkanlarını Hazine'de tam rekabeti sağlayamadığı, piyasa etkinliğini kaybediyor.

Görüldüğü gibi bu bölgelerde toplanan fonların global mali sistem içinde hareket etmesi uluslararası mali sorunlara ve milli devletlerde ekonomik kayıplara yol açmaktadır.

Tabi ki, fayda ve zararın büyüklüğünü buralarda toplanan fonların büyüklüğü belirlemektedir. Sınır ötesi bankacılık faaliyetlerinin ortaya çıkaracağı uluslararası sorunların önüne geçebilmek için Basel Komitesi sınır ötesi faaliyet gösteren bankaların gözetim ve denetimine ilişkin olarak ev sahibi ülke ile banka merkez ofisinin bulunduğu ülkeye ait sorumlulukları tespit etmiştir. Bu konuda hazırlanan belgelerin en yenisi "Sınır Ötesi Bankacılıkta Gözetim (the supervision of cross-border banking)" dokümanıdır. Basel Komitesi tarafından hazırlanan bu dokümanlar, 130 ülke tarafından onaylanmıştır.

4- 2.3. Mevduat Sigorta Fonu Sistemi

Mali sistem içinde tasarrufları etkin biçimde kullanarak ekonomik faaliyetlerin finansmanında rol üstlenen bankalar, likidite ve ödeyememe riskiyle karşı karşıya kalabilmektedir. Diğer yandan bankacılık sektöründeki yayılma etkisi bir bankada çıkan bir problemi diğer bankalara yayarak tüm sistem için genel bir problem oluşturabilmektedir. Bu nedenle birçok ülke, banka mevduatlarına güvence sağlamaktadır. Uygulamada güvenceler çeşitli biçimlerde olabilmektedir (Tülay, Alparslan ve Erdönmez, 1999: 2):

1- Mevduatın korunmasının reddedilmesi.

2- İflas etmiş bir bankanın tasfiyesi esnasında o bankada mevduatı olanlara öncelik tanınması.

3- Garantinin kapsamı hakkında belirsizlik sorununun niteliğine göre garantinin çablaşması.

4- Gizli garanti.

5- Açık ancak sınırlı garanti.

6- Tam açık garantidir.

Her ülke Mevduat Sigorta Sistemini (MSS) kurarken bir takım hedeflere ulaşmayı amaçlamaktadır. Bu hedeflerin bazıları gerçekçi olmaktan uzaktır. Örneğin, gerçekleşmesi muhtemel bir krizin önlenmesi veya halen sürmekte olan bir krizin çözümlenmesi gibi hedeflere ulaşabilmek için mevduata tam güvence verilmektedir ki, bu durum uzun dönemde bankacılık sisteminin sağlamlığı için gereken teşvik unsurlarıyla tam bir zıtlık göstermektedir. Çünkü mevduata verilen tam güvence piyasa dengesini bozabilir ve piyasanın olası ters gelişmelere karşı tedbir almakta zayıf kalmasına neden olarak, özel sektörün borçlularını ve kreditorlerini yüksek miktarda borç alma yönünde davranmaya itebilmektedir (TBB, 1999a: 29). Bankacılık sektörünün çökmemesi için mevduata verilen tam güvencenin ekonomik ve toplumsal boyutları yaşanan ekonomik krizlerde açığa çıkmaktadır.

4- 3. Denetleme ve Düzenlemenin Rolü

Finansal sistemin istikrarı ve sağlamlığı için banka ve finansal kurumların tanzim edilmesi ve denetlenmesi bir zorunluluktur (Walkers, 2000; Ersel, 2000; de Krivoy, 2000). Denetleme ve düzenlemenin önemine rağmen pratikte hangi tür düzenlemenin başarılı olacağı konusunda kuşku devam etmektedir (Barth ve diğerleri, 2003). Denetleme ve düzenlemenin gerekliliği zorunluluk olsa da daha önemlisi finansal kurumların yöneticilerinin omuzları üzerindeki risk yönetimi sorumluluğudur. Yöneticilere sorumluluk yüklenerek yöneticilerin denetleme ve düzenleme kurumlarının arkasına saklanmasına izin verilmemelidir. Aynı sorumluluk banka sahipleri için de genişletilmelidir.

Dışsal denetleme ve bu denetiminin empoze ettiği kurallar etkisiz kalabilmektedir. Dışsal düzenleme için problem genel kuralların uygulanmasıyla ortaya çıkan karmaşa ve bürokrasidir. Finansal kurumlar kendi içsel risk analizi ve kontrol sistemlerine sahip olmalı, bu bir yükümlülük değil kurumsal bir kültür olarak kabul edilmelidir. Bu uygulamada risk kontrolörlerinin öncelikli sorumluluğu, denetleme yapılan firmaların yöneticilerinin, sahiplerinin ve kontrolörlerinin üzerinde olmalıdır. Dışsal denetim içsel denetimin daraltılmasına neden olmamalıdır. Dışsal denetim şekil ve yoğunluğu farklılık gösterebilir. Denk olmayan kurumlar denkmiş gibi muamele görebilir. Bu durumda dışsal denetim tatmin edici olmaz. Bu açıdan bakıldığında eşitlik kurumların risk özellikleriyle ilişkilendirilmelidir. Risk karakterleri ve risk yönetimi farklı iki banka farklı muamele görebilir.

Fakat bu doğal farklılığı dış denetim tam olarak fark edip ayarlayamayabilir. İçsel denetim modelinin öne çıkarılmasının nedenlerinden biri de budur. Farklı firmaların farklı denetime tabi tutulmasının gerekliliğidir. İçsel denetim bu fırsatı sunabilir. Gelişmekte olan ülkelerde düzenleme ihtiyacı büyüktür

ve denetleme işlerinin yerine getirilmesi açısından denetleyici ve düzenleyici otoriteye ihtiyaç duyulmaktadır (Baştürk, 1999). Fakat düzenlemenin mantığı gereği gelişmiş ülkeler açısından katı bir ayırım yapmak yersizdir. Yani gelişmiş ülkeler bakımından da düzenleme ve denetleme gereklidir. Bilhassa gelişmiş ülkelerde finansal sistem çok dinamik, sürekli dönüşüm içindedir. Bu değişim düzenleme açısından geleneksel uygulamaları ortadan kaldırmaktadır. Özellikle küreselleşme finansal yenilikler ve yeni finansal araçların ortaya çıkması, finansal firmalar ve banka işlemlerinde karmaşıklığı arttırmaktadır.

Düzenleme ve denetleme otoriteleri siyasi baskılardan bağımsız olmalıdır (de Krivoy, 2000: 114). Ayrıca güçleri ya da parasal kaynaklarının amaçları gerçekleştirmek için elverişli olmalıdır. Düzenleme ve denetleme otoriteleri yaptırım gücüne, kuralları uygulama gücüne sahip olmalıdır. Yasalar düzenlemenin sınırlarını kesin bir şekilde çizmeli ve düzenlemenin amaçları açıklıkla tanımlanmalıdır. Düzenlemenin amaçları piyasa eksikliklerini ve hatalarını düzeltmeye yönelik olmalıdır.

Düzenleme rekabeti engellememeli, teşvik etmelidir ve asimetrik bilgiyi kullanarak piyasa yapısı içinde rekabeti etkili kılmalıdır.

Tarihsel sürece bakıldığında zaman, düzenlemeler rekabeti engellemiş olsa da düzenlemelerde bu amaçlanmamaktadır. Düzenlemenin esas amacı piyasada müşterilerin açıkça faydasının maksimize edilmesidir. Rekabet de müşterilerin açıkça faydasına olduğundan dolayı düzenlemeyle rekabet çatışma içinde olmamalıdır. Düzenleyici otoriteler piyasada disiplini sağlarken, piyasa yerine geçmemelidir.

Düzenleyici otoriteler kaliteli insan istihdam etmeli ücret politikasıyla kaliteye insanları teşvik etmelidir. Mevduat sigortası sınırlandırılmalıdır. Ahlakî çöküntü % 100 mevduat sigortasıyla engellenememektedir.

İster gelişmiş isterse gelişmekte olan bir ülke olsun, bankacılık denetleme ve gözetiminin uluslararası temel ilkelere uyması gerekir. Çünkü bir ülkede bankacılık sisteminin zayıf oluşu, hem o ülkenin mali sisteminin, hem de uluslararası mali piyasaların istikrarına karşı önemli bir tehdit oluşturmaktadır. Mali sistemlerin güçlendirilmesi konusundaki ihtiyaç, bu alandaki uluslararası girişimleri arttırmıştır. Basel Bankacılık Gözetim Komitesi uzun bir süredir bu alandaki çalışmalarını kendi bünyesinde ve ulusal gözetim ve denetim otoriteleri ile yaptığı temaslar aracılığıyla yürütmektedir. Son yıllarda hem kendisine üye ülkeler hem de üye olmayan ülkelere sürdürmekte olduğu çalışmaları yoğunlaştırarak, ihtiyati denetimin tüm ülkelere güçlendirilmesine yönelik gayret ve girişimleri arttırmıştır. Basel Komitesi bu doğrultuda iki ayrı doküman hazırlamıştır (TBB, 2000: 2):

(i) Bankacılıkta Etkin Gözetim ve Denetime İlişkin Temel Prensipler (The Principle For Effective Banking Supervision).

(ii) Periyodik olarak güncelleştirilen ve Basel Komitesinin bankaların etkin denetimine ilişkin tasfiye kararları ve oluşturduğu standartları kapsayan rapor.

Bu belgelerde yer alan prensiplerin geliştirilmesi için Basel Komitesi, Şili, Çin, Çek Cumhuriyeti, Hong Kong, Meksika, Rusya ve Tayland'ın temsilcilerinden oluşan gruplarla çalışmıştır. Arjantin, Brezilya, Macaristan, Hindistan, Endonezya, Malezya, Kore, Polonya ve Singapur'dan oluşan diğer dokuz ülkede çalışmalara yakından katılmışlardır. Bankacılıkta gözetim ve denetime ilişkin prensiplerin hazırlık çalışmalarında birçok ulusal gözetim ve denetim otoritesinin temsilcileri ile görüş alışverişinde bulunulmuştur (Basle Komite, 1996: 52).

Özellikle gelişmekte olan ülkelere görülen bankacılık krizlerinde, finansal liberalizasyon politikası uygulamalarına, denetim ve gözetim reformlarının sıralanmasına dikkat

çekilmektedir (Brownbridge ve Kirkpatrick, 2000). Yapılan çalışmalar, finansal serbestleşmeden önce bankacılık denetleme ve gözetim mekanizmasının oluşturulması gerektiğini sıkça vurgulanmakta ve denetim ve gözetim mekanizmasının etkin olduğu ülkelerde finansal krizlerin ve istikrarsızlıkların daha az görüldüğü veya kriz anında da olumsuz etkilerinin minimize edildiğini göstermektedir (Walkers, 2000).

4- 4. Piyasa Disiplini

Banka krizleri, genellikle ekonomik politika değişikliği sonrası finansal kurum ve piyasaların davranışlarını yeni ortama uyduramamalarının veya yeni politikalara uygun altyapının oluşturulamaması sonucu gözlenmektedir. Örneğin, Türkiye’de 24 Ocak 1980 kararlarının uygulanmaya başlanmasından sonra, finansal sektörün buna “Centilmenlik anlaşması” ile karşılık vermesi sonucu 1982 Bankerler krizi oluşmuştur. Uygulanmaya çalışılan liberal ortama finansal sektörün tepkisi arzulanan bir şekilde gerçekleşmiştir. Yine yakın dönemde görülen banka krizlerinin oluşumunda gerekli yapısal reformların ve düzenlemelerin zamanında yapılmamasının katkısı oldukça büyük olmuştur.

Bankalar piyasadaki pay kapmak için rekabete giriştiklerinde risk sınırlarını düşürmekte ve piyasa payından daha çok faydalanmak için risklerin fiyatını indirmektedirler. Bilançolarındaki büyüme dönemlerinde kontrol sistemi zayıflamaktadır. Diğer taraftan büyüme kendiliğinden haklı olmayan bir iyimserlik havası yaratabilmektedir. Yeni ödünç verme imkanları sınırlı bir sektörde yoğunlaşırsa portföylerin dengeli dağılımı kaybolmaktadır. Büyüme stratejileri ve arzuları aynı anda bütün bankalarda meydana gelirse bankalara borçlu olanlar (kredi kullananlar) daha çok borçlanmakta ve daha çok riskli hale gelmektedirler.

Banka krizleri sık sık meydana geldiğinden dolayı özellikle finansal sistemin denetle-

yicileri, banka yöneticileri, banka sahipleri ve piyasanın tüm katılımcıları için bankacılık sektörünün disipline edilmesi için taraflara yükümlülükler düşmektedir (Litan, Pomerleano ve Sundararajan, 2002). Ekonomik birimlere düşen yükümlülükler kısaca şöyle sıralanabilir.

Banka Sahipleri İçin Öneriler: Banka sahipleri için en uygun teşvik, bankaların yeterli öz sermayeye sahip olmalarıdır. Yeterli öz sermaye sistemde önemli rol oynamaktadır. Banka sahiplerinin en önemli riski işletmeye verdikleri sermaye taahhüdüdür. Öz sermaye bir içsel sigorta fonu gibidir. Bankaların batık veya kötü yönetiminden dolayı iflasını engelleyici unsurdur. Genelde yüksek öz sermaye oranı banka sahiplerinin daha çok para kaybedecekleri anlamına geldiğinden banka sahipleri para kaybetmemek için yöneticilerini ve onların davranışlarını kontrol etmektedir. Düşük sermaye oranında ise banka sahiplerinin kaybı yüksek olmadığı için daha yüksek riskli yatırımları finanse ederek adeta kumar oynayabilmektedirler. İşletme yönetimi öyle bir şekilde tanzim edilmeli ki, banka sahipleri ve yöneticileri aktif bir şekilde denetlemelidir. Bankaların kötü yönetiminde denetleyiciler, banka sahipleri ve ortaklarını hataların esas sahipleri olarak görmelidir. Latin Amerika ülkelerinde başarısız bankaları kurtarma operasyonlarında kamu otoriteleri hataların esas sorumlusu olarak banka sahiplerini sorumlu tutmuşlardır (TBB, 1999d: 30).

Yöneticiler İçin Öneriler: Düzenleyici kurumlar, bütün finansal kurumlara etkili bir “içsel yönetim ve risk kontrolü” için hem ısrarlı olmalı hem de yaptırım uygulamalıdır (Folkerts-Landau ve Lindgren, 1998). Bu finansal kurumlarda görevi kötüye kullanmayı ve bağlantılı kredi vermeleri önleyebilir (TBB, 2000: 9). Yöneticiler de banka başarısızlıklarından sorumlu tutulmalıdır. Bunun içinde banka yöneticiliğinde profesyoneller olmalıdır. Daha iyi yönetici standardı yakalamak için piyasaları rekabete açmak yararlı

olabilir. Bunu başarmak için iş aktivitelerinde sınırlamaları yabancı bankalara girişleri engelleyen unsurları, kartel ve anti rekabetçi unsurları kaldırmak gerekmektedir.

Düzenleyiciler İçin Öneriler: Düzenleme ve denetleme otoriteleri, finansal kurumların emniyetini sağlanmasından ve bu kurumların sistematik hatalardan korunmasından sorumlu tutulmaktadır. Mali piyasaların başarısız olduğu durumlarda, kamu otoritesinin istikrarı sağlamak için devreye girmesi gerekmektedir. Böylesi müdahaleler, finansal kurumların gelecekteki davranışlarının kötü etkilerini ortadan kaldırılabılır. Tedbirler, çok önceden banka kurma aşamasında alınabilir. Ayrıca düzenleyici ve denetleyicilerin diğer sorumlulukları da şu şekilde sıralanabilir (TBB; 2000a: 10):

- Düzenleme ve denetleme otoritelerine finansal problemler daha kritik bir düzeye gelmeden, düzenleyici önlem alma yetkisi tanınmalıdır.
- Ayakta kalamayacak kurumların kapatılması gerektiğinde, düzenleyici otoriteler bu yetkiye sahip olmalıdır.
- Düzenleme ve denetleme otoritesi finansal problemlerin çözümünde ortaya çıkan maliyet ya da finansal iflasların üstesinden gelebilecek bir mali güce sahip olmalıdır.
- Küçük mudileri korumak amacıyla uygulanan mevduat sigortasına sınırlama getirme yetkisi tanınmalıdır. Sınırsız mevduat sigortasının getireceği risklerden böylece kaçınmak mümkün olabilecektir.

Düzenleme ve denetleme otoritelerinin kamuoyunda güvenilirliği sağlanmalı ve bu güvenilirliği zedeleyici ve şeffaf olmayan işlemlerden kaçınılmalıdır. Piyasalara dönük bir açıklamanın ertesi gün tersi bir uygulama yapılmamalıdır. Denetleme otoritelerinin saygınlığı bakımından politik baskılara direnme gücü önemli olduğundan her açıdan bağımsız olmaları oldukça önemlidir.

5- Sonuç

Son yıllarda gelişmiş ve gelişmekte olan bir çok ülke finansal sistemden, bu sektördeki istikrarsızlıklar ve sorunlardan kaynaklanan ekonomik kriz ya da durgunlukla karşı karşıya kalmıştır. Finansal sektör doğası ve yerine getirdiği fonksiyonları bakımından bir ekonomide “merkezi sinir sistemi” görevini yerine getirmektedir. Gerek bu sektörden kaynaklanan gerekse makro ekonomik istikrarsızlıklar sonucu oluşan krizler, bu sektörün fonksiyonlarını yerine getirmesini engellemektedir. Bu ise kaynakların dağılımını bozmakta, etkinliğini azaltmakta ve piyasa ekonomisine olan güvenin kaybolmasına neden olmaktadır.

Bu makalede ilk olarak, son 10 yılda, finansal serbestleşme ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi başta olmak üzere, uygulanan liberal iktisat politikalarının yarattığı ortamın ekonomik ve finansal krizler için bir atmosfer oluşturduğu tartışılmıştır. Özellikle tutarsız makro ekonomik politikaların uygulandığı, yüksek enflasyonun görüldüğü, dış ticaret ve cari işlemler sorunlarının olduğu, ve bütçe açıklarının var olduğu ortamlarda uygulanan liberal politikalar, ekonomik krizlerin habercisi niteliğinde olduğu vurgulanmıştır. Bu olumsuzluklara ek olarak, finansal sektöre ilişkin yapısal reformların yapılmadığı, değişen piyasa koşullarına uygun legal düzenlemelerin yapılmadığı ve gözetim ilkelerinin yapılmadığı ortamlar finansal krizleri ve istikrarsızlığı kaçınılmaz hale getirmiştir.

İkinci olarak, bir ekonomide finansal istikrar için gerekli olan koşullar tartışılmıştır. Bu bağlamda finansal istikrar için, makro ekonomik istikrarın olması, finansal sistemin alt yapısının geliştirilmesi, finansal sistemde düzenleme ve denetlemenin kalitesinin artırılması, ve piyasa disiplininin sağlanmasının gerekliliği tartışılmıştır.

Kaynakça

- Advan, S., 1999, “Uluslararası Bankacılık”, Fi-

nans Topluluğu, Ekim - Aralık, 34-46.

- Akdiş, M., 2000, Global Finansal Sistem, Finansal Krizler ve Türkiye, İstanbul: Beta.

- Alp, A., 2000, Finansın Uluslararasılaşması: Finansal Krizler, Çözüm Önerileri ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Alparlan, M., 2002, "Şeffaflığın Önemi Üzerine Bir Değerlendirme", TBB Bankacılık Araştırma Grubu, www.tbb.org.tr/turkce/arastirmalar/Transparency.doc, (27.11.2002).

- Altıntaş, H., 1999, "Global Ekonomilerde Finansal İstikrarsızlığın Ekonomik Analizi: Güneydoğu Asya Krizinin Ekonomik Yansımaları", İktisat, İşletme ve Finans, 14 (163), 37-54.

- Arslan, C., M., 1999, "Off Shore Bankacılık ve Türkiye Uygulamasının Değerlendirilmesi", Finans Topluluğu, (Ekim - Aralık 1999), 46-52.

- Barth, J. ve Diğerleri, 2003, "A Cross-Country Analysis of the Bank Supervisory Framework and Bank Performance", Financial Markets, Institutions and Instruments, 12 (2), 67-120.

- Basle Komite, 1996, "Bankacılık Etkin Gözetim ve Denetimine İlişkin Temel Prensipler", www.tbb.org.tr/turkce/calismalar.htm, (19.8.2001).

- Baştürk, H., 1999, Finansal Piyasalarda Düzenleyici Otoritelerin Yapılanmaları, Yeterlilik Etüdü, No: XIV-9/75-4, Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu.

- Brownbridge, M., and Kirkpatrick, C., 2000, "Financial Regulation in Developing Countries", Journal of Development Studies, 37 (1), 1-24.

- Camdessus, M., 1996, "Promoting Safe and Sound Banking System: An IMF Perspective", Inter-American Development Bank tarafından düzenlenen "Safe and Sound Financial System: What Works for Latin America" konulu konferans tebliği, 28 Eylül.

- Crockett, A., 1997, "Why is Financial Stability a Goal for Public Policy?", Federal Reserve Bank of Kansas City'nin organize ettiği "Maintaining Financial Stability in a Global Economy" sempozyumu tebliği, 28-30 Ağustos, Wyoming, USA.

- De Krivoy, R., 2000, "Reforming Bank Supervision in Developing Countries", içinde E.S. Rosengren ve J.S. Jordan (editörler), Building an Infrastructure for Financial Stability, Conference Series No.44, Boston: Federal Reserve Bank of Boston.

- Dereli, D., 1996, "Meksika Mali Krizinden Türkiye'nin Alacağı Dersler", Banka ve Ekonomik Yo-

rumlar, 33 (7), 53-63.

- Diaz-Alejandro, C., 1985, "Good-Bye Financial Repression, Hello Financial Crash", Journal of Development Economics, 19, September-October, 1-24.

- Eichengreen, B., 2000, "Taming Capital Flows", World Development, 28(6), 1105-1116.

- Emek, U., 2000, "Finansal Serbestleşmenin, İktisadi Büyüme Üzerindeki Etkileri", Rekabet Dergisi, 1 (3), 58-85.

- Ersel, H., 2000, "Managing Financial Liberalization in Turkey: Consistent Banking Regulation", TESEV and World Bank Institute tarafından organize edilen "Financing Development Workshop" tebliği, 6 Mart, World Bank.

- Ersel, H., 2002, "Macroeconomic Information and the Role of Banks in Its Transmission", Emerging Markets Finance and Trade, 38(4), 9-23.

- Esen, O., 1998, "Gelişmekte Olan Ülkelerde Uygulanan Finansal Serbestleşme Programına Eleştirel Bir Yaklaşım", İktisat İşletme ve Finans Dergisi, Nisan, 23-31.

- Folkerts-Landau, D. ve Lindgren, C., 1998, Toward a Framework for Financial Stability, World Economic and Financial Surveys, Washington, D.C.: IMF.

- Galbis, V., 1977, "Financial Intermediation and Economic Growth in Less Developed Countries: A Theoretical Approach" Journal of Development Studies, 13 (2), 58-72.

- Güloğlu, B. ve Altunoğlu, A.E., 2002, "Finansal Serbestleşme Politikaları ve Finansal Krizler: Latin Amerika, Meksika, Asya ve Türkiye Krizleri", İ.Ü SBF Dergisi, No.27, Ekim.

- Kar, M., 2001, "A Critical Review of The Theory of Financial Liberalization", Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, 15(3-4), 81-96.

- Kar, M., ve Tuncer, M., 1999 "Finansal Kalkınma ve Ekonomik Büyüme", Uludağ Ün. İİBF Dergisi, 17 (3).

- Kızılot, Ş., 1999a, "Vergi Cenneti ve Avantajları", Yaklaşım Dergisi, Mart, 173-181.

- Kızılot, Ş., 1999b, "Off-Shore Bankalardaki Mevduat Hesaplarının Beyanı", Yaklaşım Dergisi, 7(75), Mart, 43-49.

- Kothari, S.P., 2000, "The Role of Financial Reporting in Reducing Financial Risks in the Market", içinde E.S. Rosengren ve J.S. Jordan (editörler), Building an Infrastructure for Financial Stability, Con-

ference Series No.44, Boston: Federal Reserve Bank of Boston.

- Levine, R., 1997, "Financial Development and Economic Growth: Views and Agenda", Journal of Economic Literature, 35, 688-726.

Litan, R., Pomerleano, M. ve Sundararajan, V., 2002, Strengthening Financial Sector Governance in Emerging Markets, http://www.worldbank.org/wbi/banking/finsecpolicy/financeforum2002/pdf/litan_pomerleano.pdf (23.05.2003).

- Llewellyn, D., T., 1997, "The Financial System and Economic Development: Efficiency and Stability", Report Prepared For The XXII World Congress Of The International Union For Housing Finance, 27 October, Bangkok.

- Mihçı, S., 1999, "Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme: Endojen Büyüme Modelleri", İktisat İşletme ve Finans, 14 (159).

- Mishkin, F., 2000, Financial Policies and the Prevention of Financial Policies in Emerging Market Countries, NBER Working Papers No:????.

- McKinnon, R.I., 1973, Money and Capital in Economic Development, Washington, D.C.: The Brookings Institution.

- McKinnon, R.I., 1993, The Order of Economic Liberalization, London: Johns Hopkins University Pres.

- Mckinnon, R.I. and D.J. Mathieson, 1981, "How To Manage a Repressed Economy", Princeton Essays in International Finance, 145, December.

- Önder, İ., Türel, O., Ekinçi, N., ve Somel, C., 1993, Türkiye'de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar, Türkiye Araştırmaları 2, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları

- Öniş, Z., 1987, "Theoretical Foundations of Financial Liberalization: A Critique of McKinnon-Shaw Hypothesis", Yapı Kredi Economic Review, 1 (4), 53-64.

- Öniş, Z., 1999, "Globalization and Financial Blow-Ups in the Semi-Periphery: Turkey's Financial Crisis of 1994 in Retrospect", içinde Z. Öniş (ed), State and Market, İstanbul: Boğaziçi University Pres.

- Pagano, M., 1993, "Financial Markets and Growth: An Overview", European Economic Review, 37, 613-622.

- Sak, G., 1995, Public Policies Towards Financial

Liberalization: A General Framework and an Evaluation of the Turkish Experience in the 1980's, Publication No:22, Ankara:Capital Markets Board.

- Seyidoğlu, H., 1993, Uluslararası İktisat, İstanbul: Gizem Yayınları.

- Shaw, E.S., 1973, Financial Deepening in Economic Development, New York: Oxford University Press.

- Stiglitz, J.E., 2000, "Capital Market Liberalization, Economic Growth and Instability", World Development, 28(6), 1075-1086.

- Taşkın, F. ve Muradoğlu, G., 2001, Domestic Versus International Integration in the Process of Financial Liberalisation, City University Business School, Faculty of Finance Working Papers No: 04, October.

- TBB (Türk Bankalar Birliği), 1999a, Bankacılık Araştırma Grubu, Uluslararası Mali Krizler Çalışma Grubu Raporu, İstanbul: TBB Yayınları.

- TBB, 1999b, Bankacılık Araştırma Grubu, Şeffaflık ve Sorumluluk Çalışma Grubu Raporu, İstanbul: TBB Yayınları.

- TBB, 1999c, Bankacılık Araştırma Grubu, Bankacılıkta Mali Bünye Sorunları ve Yeniden Yapılandırma Ülke Uygulamaları Raporu 1999, İstanbul: TBB Yayınları.

- TBB, 2000, Finansal İstikrar Forumu Raporu: Etkin ve Sağlıklı Çalışan Finansal Sistemlere İlişkin Temel Standartlar, www.tbb.org.tr/turkce/calismalar.htm (23.8.2002).

- Tülay, B., ve Diğerleri, 1999, Mevduat Sigorta Sisteminin Çeşitli Ülkelerde ve Türkiye'de Uygulaması, www.tbb.org.tr/turkce/arastirmalar (15.7.2001).

- Uygur, E., 1993, Liberalization and Economic Performance in Turkey, UNCTAD Discussion Paper No.65, Geneva: UNCTAD.

- Vishwanath, T ve Kaufmann, D, 2001, "Toward Transparency: New Approaches and Their Application to Financial Markets", World Bank Research Observer, 16(1), 41-57.

- Walkers, J.L., 2000, "Building the Legal and Regulatory Framework", içinde E.S. Rosengren ve J.S. Jordan (editörler), Building an Infrastructure for Financial Stability, Conference Series No.44, Boston: Federal Reserve Bank of Boston.

İnceleme

YRD. DOÇ. DR. HÜSEYİN ŞEN

Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F., Maliye Bölümü Öğretim Üyesi

YRD. DOÇ. DR. ERDAL DEMİRHAN

Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü Öğretim Üyesi

Arjantin Gerçeği: Mucizeden Felakete Sürükleniş

1950'lere kadar gıpta ile bakılan Arjantin ekonomisi bu tarihten sonraki yıllarda sürekli kan kaybetti. Özellikle 1980 sonrasında kendisini, ekonomik istikrarsızlık ve bu istikrarsızlıkları giderme amacına yönelik olarak uygulanan istikrar programları içinde buldu. Bu istikrar programlarının en uzun süreli hayatta kalanı, Konvertibilite Planı idi. Arjantin 1990'ların başında Konvertibilite Planı ile para kurulu sistemini benimsedi. Para kurulu uygulaması altında Arjantin kısa sürede enflasyonu % 3000'lerden tek haneli rakamlara çekmeyi başardı. Ancak Arjantin ekonomisinde özellikle 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren makro ekonomik dengelerde görülen bozulmalarla birlikte kriz sürecine girildi. Bu çalışma, yalnızca Arjantin ekonomisindeki istikrar arayışlarını değil; para kurulu çerçevesinde ortaya çıkan mucizevi gelişmeler ile sonrasında ortaya çıkan gelişmeleri de ele almaktadır.

I- Giriş

Arjantin Birinci Dünya Savaşı öncesinde birçok ülkenin gıpta ile baktığı bir ülkedydi. Özellikle 1982 yılında başlayan Fankland Savaşı ve Meksika Borç Krizi ile birlikte Arjantin ekonomisinde istikrarsızlıklar baş göstermiş ve hiper enflasyon adeta bu ülkenin kaderi olmuştur. Enflasyonun 1980'li yılların sonunda % 3000'lere yükseldiği ve ekonomik dengelerin tamamen alt üst olduğu bir ortamda, ekonomik istikrarı sağlayıcı çarelerin aranmasına paralel olarak IMF'nin de onayı alınarak bir istikrar programı uygulanmıştır. Bu istikrar programı 1990'lı yılların ikinci yarısına kadar enflas-

yonu düşürmede başarılı olmuş, ancak daha sonraki yıllarda bu başarı, yerini başarısızlığa bırakmıştır. Aralık 2001 tarihinden itibaren ülke, önemli derecede ekonomik ve sosyal yıkımla karşı karşıya kalmıştır. Böylece Arjantin, mucize olarak adlandırılabilirken önemli bir ekonomik iyileşmeden sonra, bir anda kriz ortamına girmiş ve felakete sürüklenmiştir.

Arjantin'in mucizeden felakete sürüklenişinde rol oynayan faktörlerin ortaya konması, Arjantin örneğine benzer politika uygulamalarına girişecek ülkelerin politika başarı-

ları için alınacak önlemler açısından büyük önem taşımaktadır. Bu çerçevede Arjantin ekonomisinde 1990'lı yılların başında ekonomik anlamda elde edilen başarıların daha sonraki yıllarda nasıl tersine döndüğünün sorgulanması gerekmektedir. Çalışma bu sorgulamanın yapılmasına yönelik olarak hazırlanmıştır.

Yedi bölümden oluşan çalışmanın ikinci bölümünde 1970 ve sonrası süreçte, Arjantin ekonomisindeki istikrar arayışları ele alınmaktadır. Üçüncü ve dördüncü bölümlerde ise sırasıyla 1990'ların başlarında uygulamaya konulan ve 2001'in sonlarında çöken Konvertibilite Planı ile Arjantin mucizesi üzerinde durulmaktadır. Arjantin'i krize sürükleyen nedenler çalışmanın beşinci bölümünde; Arjantin krizinden alınması gereken derslere ise çalışmanın altıncı bölümünde yer almaktadır. Son bölümde ise genel değerlendirme ve sonuca yer verilmektedir.

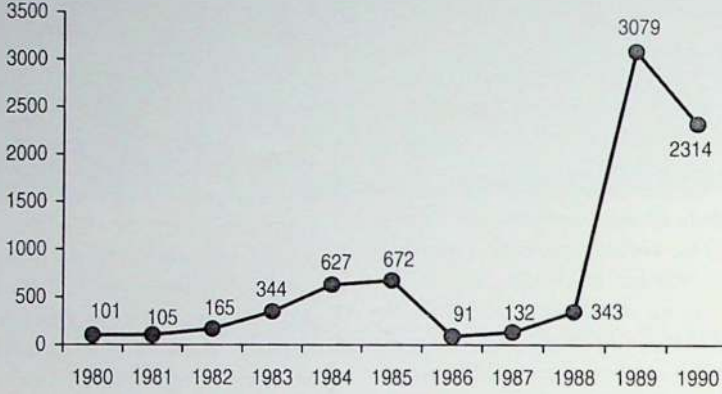
II- Arjantin Ekonomisinde İstikrar Arayışları

Arjantin'de 1970'lerdeki petrol krizinin ardından % 100'lerin biraz üzerinde seyreden enflasyon, 1982'de ülkede baş gösteren borç krizi sonrasında kontrolden çıktı. 1982'de Arjantin ile İngiltere arasında Fankland Adaları üzerindeki hak iddiaları sonucu ortaya çıkan savaş, Arjantin'in yenilgisiyle sonuçlandı. Bu gelişme Arjantin'in uluslararası piyasalardan borçlanmasını zorlaştırdı. Hatta uluslararası bazı kreditorler, Arjantin'e borç verilmesini bile askıya aldı. Bu durum, dış finansman imkanlarının ortadan kalktığı bir ortamda, mali sistemi yapısal sorunlarla dolu olan Arjantin'i bütçe açıklarının finansmanında ya iç borçlanmaya; ya da monetizasyona başvurmak şeklinde bir ikileme karşı karşıya bıraktı. Bu ikileme karşısında bütçe açıklarının iç borçla finansmanının ortaya çıkarabileceği dışlama etkisinden [crowding out effect] ya da yüksek faizlerin neden olabileceği banka iflaslarından çekinen Arjantin Hükümeti, büyük ölçüde monetizasyona yöneldi (Dorn-

busch&Reynoso, 1989). Bütçe açıklarının monetizasyon ile finansmanı sonucunda ise, enflasyon hızlı bir artış trendine girdi.

Bu gelişmeleri takip eden yıllarda, Arjantin ekonomisi bir türlü rayına oturtulamadı. Birbirini izleyen iktidar değişiklikleri ekonomik istikrarsızlığı daha da körükledi. Yüksek enflasyon ortamında ulusal para birimi Peso'dan kaçışı devalüasyonlar takip etti. Nitekim, Haziran 1983'de işbaşındaki hükümet tarafından Peso yerine Peso Argentino adında yeni bir para birimi ikame edildi. Para biriminin adının değiştirilmesi aslında bir parasal reformdan öte, daha çok paradan sıyrılmak suretiyle muhasebe işlemlerini kolaylaştırmaya yönelik bir girişimdi (Ruge-Murcia, 1997: 14). Diğer taraftan sürekli yükselen enflasyon, Olivera-Tanzi etkisinin⁽¹⁾ işlemesine ve vergi gelirlerinin reel değerinin azalmasına neden oldu. Yüksek enflasyonun Arjantin ekonomisi üzerinde yaptığı tahribat bununla da sınırlı kalmadı. Toplu iş sözleşmelerinin süresi iyice kısaldı ve sözleşmelerin süresi, 1980'lerin başında dört ay gibi bir süreyi kapsarken 1980'lerin ortalarında bir aya kadar düştü. Benzer şekilde banka mevduatlarının ortalama vadesi ise, bir ayın altına indi.

Enflasyon artış trendini sürdürürken; işbaşındaki Alfonsín Hükümeti hızla yükselen enflasyonu dizginlemek amacıyla heterodoks içerikli bir istikrar programının uygulamaya konulmasına karar verdi. Austral Planı [the Austral Plan] olarak adlandırılan bu program, ortodoks para ve maliye politikalarının yanında; ücretler, fiyatlar ve döviz kurunun dondurulmasını içeriyordu (Kiguel, 1991; Ruge-Murcia, 1997). Programın hayata geçirilmesinden önce geniş kapsamlı hazırlıklar yapıldı: Önce fiyatlar ve ücretler donduruldu; sonra da, yeni bir para birimi olan Austral tedavüle sürüldü. Bu yeni para birimi ABD Dolarına endeksledi. Ayrıca, bütçe açıklarının Merkez Bankasından finanse edilmemesi konusunda prensip kararı alındı.

Grafik 1: Arjantin'de Enflasyon^(a), 1980 - 1990, (% Olarak)

(a) Tüketici fiyatları endeksi, yıl sonu enflasyonu

Kaynak: IMF International Financial Statistics, Çeşitli Sayılar.

IMF tarafından onaylanan ve ABD'nin de geniş desteğini alan program, 14 Haziran 1985 itibariyle uygulamaya konuldu. Austral Planı, enflasyonun kontrol altına alınmasında özellikle planın ilk dokuz ayında fevkalade başarılı bir performans sergiledi ve enflasyon hızla geriledi. 1985 sonu itibariyle % 670'lere dayanan enflasyon, Austral Planı ile bir yıl içinde % 90'lara düşürüldü (Bkz. Grafik 1). Ancak Austral Planı'nın başarısı ekonomik yapıdaki çift başlılık sebebiyle pek uzun sürmedi. Özellikle Peronistlerce yönetilen eyaletler, Arjantin Merkez Bankası Banco Central de la Republica Argentina'yı baypas ederek kamu çalışanlarının ücretlerini ve diğer cari harcamaları tahvil şeklindeki kendi bastıkları paralarla karşılama yoluna gittiler. Nisan 1986'dan itibaren de işbaşındaki hükümet fiyat dondurma politikasını terk edip, güdümlü fiyat politikası izlemeye başladı. Bu gelişmeler üzerine enflasyon tekrar hızlı artış eğilimine girdi. Sonuçta, 1987 sonu itibariyle enflasyon % 132'ye çıktı (Bkz. Grafik 1).

Bir türlü dizginlenemeyen enflasyonu kontrol altına almak için hükümet bu kez de 1987'nin başlarında Şubat Planı [the Febru-

ary Plan] adı altında yeni bir istikrar planını uygulamaya koydu. Temel amacı artan bütçe açıklarının ve geniş çaplı yeniden endekslemelerin önüne geçmek ve enflasyonu kontrol altında tutmak olan Şubat Planı, enflasyon üzerindeki etkisini kısa zamanda gösterdi ve enflasyon hızlı bir düşüş trendine girdi. Ancak çok geçmeden Peronist Parti üyesi Carlos Aldarete'nin Çalışma Bakanı olarak atanmasının ardından hükümetin ücret ve fiyatlandırma politikası köklü değişikliğe uğradı. Bu çerçevede ücretlerin tekrar enflasyona endekslenmesi kararı alındı ve fiyat kontrolleri hafifletildi. Bunun üzerine enflasyon tekrar artmaya başladı ve nihayetinde de Austral Planı'nın uygulama konulmasından sonraki en yüksek seviyeye çıktı.

Bunun üzerine 1987'nin ortalarında İkinci Austral Planı [the Austral Plan II] gündeme geldi. İkinci Austral Planı; kamu kuruluşlarının özelleştirilmesi, ulusal para birimi Australin devalüe edilmesi, vergilerin artırılması ve kamu kuruluşlarında fiyat ayarlamasına gidilmesi gibi bir dizi radikal tedbiri içeriyordu. 1988'e gelindiğinde yeniden alınan bir kararla fiyat ve ücret kontrolleri terk edildi. Bunun yerine zorunlu tasarruf tedbiri

uygulanması ikame edildi. Çekle yapılan ödemeler üzerinden vergi alınması kararlaştırıldı. Akaryakıt ve tekel ürünlerine zam yapıldı. İthalat tarifeleri yeniden düzenlendi. Ancak alınan tüm bu tedbirlere rağmen enflasyonda yine kalıcı bir başarı sağlanamadı.

Hükümet enflasyonda kalıcı bir başarı sağlayamayınca, Ağustos 1988'de yeni bir istikrar planını [the Spring Plan] daha uygulamaya koymak zorunda kaldı. Bu planın amacı da aşağı yukarı öncekilerle aynıydı: "Bütçe açıklarını ve dolayısıyla enflasyonu kontrol altına almak"

Ne var ki, peş peşe uygulamaya konulan istikrar programları enflasyonu dizginlemede kalıcı bir başarı sağlayamadı. 1987 ve sonrasında enflasyon tamamen kontrolden çıktı ve enflasyon oranı 1989 sonu itibarıyla % 3000'i aştı (Bkz. Grafik 1). Ülke ekonomisindeki bu kötü gidişat, hükümete ve para otoritesine duyulan güveni sarstı. Ülkede yaşanan hiper enflasyon olgusu, ulusal para birimi Australin hızla erimesine ve dolayısıyla ulusal paradan kaçışa yol açtı. Bu gelişmelere bağlı olarak ülkede dolarizasyon süreci hızlandı. 1980'lerin sonlarına doğru gelindiğinde ise, Arjantin kendini tamamen kontrolden çıkan bir hiper enflasyon olgusu içinde buldu. Geline nokta, "1945'te başlayan ve 45 yıl süren kronik enflasyonist sürecin ulaşabileceği nihai aşamaydı" (Cavallo, 1996:169).

Bu durumda ekonomide istikrarın ne paşasına olursa olsun sağlanması şarttı. Ekonomide istikrarın sağlanması içinse hiper enflasyonun dizginlenmesi ve kabul edilebilir bir düzeye çekilmesi gerekiyordu. Nitekim işbaşına yeni gelen Carlos Menem Hükümeti, popülist seçimin vaatlerinin aksine bir tutum sergileyerek, hiper enflasyonu dizginlemek ve ekonomiye istikrar kazandırmak amacıyla bir dizi radikal tedbiri içeren geniş kapsamlı bir istikrar paketini uygulamaya koydu. Hiper enflasyon kaynaklı makro ekonomik dengesizlikten bir türlü kendini kurtaramayan Arjantin hükümeti sonunda çareyi buldu: "Para kurulu sistemine geçiş".

III- Konvertibilite Planı ve Para Kurulu Sistemine Geçiş

Hiper enflasyonu dizginlemek ve ekonomiye istikrar kazandırmak amacıyla zamanın Carlos Menem Hükümeti, başta kamu malîyesinde disiplinin sağlanması olmak üzere, eşel mobil sisteminin terk edilmesi, ücretlerin işgücünün verimliliğine göre belirlenmesi, döviz taşımanın yasak olmaktan çıkarılması, ABD Dolarının yasal ödeme aracı olarak kabul edilmesi gibi bir dizi radikal tedbiri içeren istikrar programını IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası mali kuruluşların desteğini de arkasına alarak uygulamaya koydu⁽²⁾.

İstikrar programının omurgasını teşkil eden Konvertibilite Kanunu 27 Mart 1991'de Arjantin Parlamentosu'nun onayından geçti ve 1 Nisan 1991'de yürürlüğe girdi (Hanke & Schuler, 1999)⁽³⁾. Adını Konvertibilite Kanunu'ndan alan Konvertibilite Planı'nın temel amacı, anti-enflasyonist bir politika çerçevesinde parasal sistemin düzenli bir biçimde çalışmasını sağlamaktır.

Konvertibilite Planı aynı zamanda Arjantin ekonomisinde yapısal dönüşümü de hedeflemekteydi. Plan, parasal reformun yanında mali [Başlangıçta enflasyondaki düşüşün yardımıyla da vergi idaresinin iyileştirilmesi ve daha sonra da vergi tabanı ve vergi oranlarında yeni düzenlemeler yapılması, özelleştirmeye ağırlık verilmesi], sosyal güvenlik [Devlet ağırlıklı sosyal güvenlik sisteminden özel sektör ağırlıklı bir sisteme geçiş], dış ticaret [ihracat vergilerinin kaldırılması, ithalat üzerindeki miktar kısıtlamalarına son verilmesi, ithalat tarifelerinin düşürülmesi] ve piyasa [Fiyatlar, ücretler, faiz oranları ve döviz kurları üzerindeki kontrollerin kaldırılması] reformları da içeriyordu (Rodriguez, 2000). Bununla beraber Konvertibilite Planı'nda ağırlık Arjantin Merkez Bankası'nın yeniden yapılandırılmasına ve mali disiplinin sağlanmasına verildi. Mali disiplin kapsamında özelleştirme ve bankaların [özellikle de kamu bankalarının] yeniden ya-

pılandırılması başı çekti.

III- 1. Arjantin Merkez Bankası'nın Yeniden Yapılandırılması

Konvertibilite Kanunu doğrultusunda öncelik Arjantin Merkez Bankasının yeniden yapılandırılmasına verildi. Bu çerçevede rezerv para birimi olarak ABD Doları seçildi ve ulusal para birimi Austral ile rezerv para birimi arasındaki parite 1 ABD Doları = 10.000 Austral olarak sabitlendi. Para kurulu sistemine geçildikten bir yıl sonra 1992'de Australden dört sıfır atılarak bu para birimi yerine Peso ikame edildi. Daha sonra, ABD Doları ile yeni ulusal para birimi Peso arasında bire bir eşitleme (1 ABD Doları = 10.000 Austral = 1 Peso) sağlandı. Karşılık kuralı olarak da, parasal tabanın % 100'ünü karşılayacak şekilde döviz ve döviz yerine geçecek varlık bulundurulması yoluna gidildi. Parasal taban karşılığı olarak yalnızca ülkenin sahip olduğu döviz rezervleri değil; ABD Doları veya altına endeksli devlet tahvilleri de dahil edildi (Bkz. Tablo 1). Döviz varlıkları parasal tabandan fazla olduğunda da bu fazlalığı para politikasının yürütülmesi için hükümete ödünç olarak verebileceği kriteri getirildi.

Tablo 1: Arjantin Para Kurulu'nun Teknik Özellikleri

Geçiş Tarihi	1 Nisan 1991
Rezerv Para Birimi	ABD Doları
Parite	1 Dolar = 10.000 Austral = 1 Peso
Karşılık Kuralı	Parasal tabanın % 100'ü
Dış Varlıklar	Döviz varlıkları ile altının 2/3, dolara endeksli devlet tahvillerinin 1/3'ü kadarı

Kaynak: Ghos & ..., (1998: 9) ve kendi derlememiz.

Konvertibilite Kanunu ile Arjantin Merkez Bankası'nın nihai ödünç veren mercii [lender of last resort] olma işlevi de büyük ölçüde kısıtlandı. Ancak ortodoks bir para kurulu sisteminde olduğu gibi sert tedbirler

alınmadı. Arjantin Para Kurulu'nun kısmen mevduat sigortası ve Merkez Bankası gibi nihai ödünç veren mercii olma özelliği muhafaza edildi.

III- 2. Mali Reformlar ve Bankacılık Sisteminin Yeniden Yapılandırılması

Arjantin mali reformlarının başını geniş kapsamlı özelleştirme programı çekti. Başta Havayolları, demiryolları, ulusal petrol şirketi, maden işletmeleri, savunma şirketleri, kamu bankaları, elektrik, su, doğal gaz, ve En Tel [Telekomünikasyon şirketi] gibi kamuya ait dev kuruluşlar olmak üzere, ülkede geniş çaplı bir özelleştirme seferberliği başlatıldı. Özelleştirilemeyen kuruluşlarda ise, önemli ölçüde istihdam sınırlandırmasına gidildi. Bunun yanında Dünya Bankası desteğinde uygulamaya konulan vergi reformu da bütçe açıklarının kontrol altına alınmasına önemli katkı sağladı.

Ancak burada Arjantin'in özelleştirme politikasının dikkat çekici bir özelliğe sahip olduğunu belirtmekte yarar vardır. Özelleştirilen kuruluşların stratejik öneme sahip olup olmaması bile dikkate alınmamış; bu kuruluşların hemen hepsi yabancılara satılmıştır. Örneğin, Arjantin Havayolları İspanyol Ulusal Havayolları Iberia'ya; kamu bankaları ise, Amerikalılar ile İspanyollara satılmıştır. Özelleştirilen diğer kamu kuruluşları için de aynı şeyleri söylemek mümkündür.

Konvertibilite Kanunu çerçevesinde, finansal sistemin güçlendirilmesine yönelik olarak 1992 yılında finansal düzenlemeler yapıldı. Bu düzenlemeler çerçevesinde, bankaların sermaye yeterlilik rasyoları uluslararası standartlara yükseltildi ve yeni karşılık oranları tespit edildi. Ayrıca özerk bir denetim organı kuruldu ve bu yolla finansal sistemdeki rekabetin artırılmasına çalışıldı. 1993 yılından itibaren de, kamu bankalarının özelleştirilmesine başlandı.

IV- Arjantin Mucizesi

Para kurulu sistemi Arjantin'de, uygula-

Tablo 2: Arjantin'in Seçilmiş Makro Ekonomik Göstergeleri, 1991-2002, (% Olarak)

Gösterge / Yıl	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002 ¹
Reel GSYİH'daki Büyüme	10.5	10.3	5.7	5.8	-2.8	5.5	8.1	3.8	-3.4	-0.8	-4.4	-11.0
Enflasyon ²	84.0	17.5	7.4	3.9	1.6	0.1	0.3	0.7	-1.8	-0.7	-1.5	41.0
Vergiler/Toplam Gelirler ³	67.8	69.1	65.6	67.1	67.0	71.2	72.6	73.3	72.1	73.3	74.2	73.5
Özelleştirme Gelirleri ³ /Top.Gelirler	-	3.6	0.9	1.2	1.9	0.6	0.0	0.1	3.7	0.2	0.1	-
Faiz Dışı harcamalar/ GSYİH	15.3	15.8	15.9	16.6	23.6	23.3	22.9	23.2	25.1	24.3	25	20.3
Faiz Dışı Bütçe Dengesi/ GSYİH	0.2	1.2	2.0	0.7	-0.4	-1.1	0.3	0.6	-0.7	0.4	-1.4	0.0
Faiz Ödemeleri/ GSYİH	2.6	1.5	1.1	1.2	1.9	2.1	2.3	2.6	3.4	4.1	5.4	10.4
Toplam Vergi Gelirleri/ GSYİH	10.0	11.7	11.4	11.4	15.6	15.8	16.8	17.4	17.5	18.1	17.5	15
Genel Bütçe Dengesi/ GSYİH	-2.5	-0.2	0.9	-0.5	-2.3	-3.2	-2.1	-2	-4.1	-3.6	-6.8	-10.3
Cari İşlemler Dengesi/ GSYİH	-0.3	-2.4	-3.0	-3.7	-1.9	-2.6	-4.2	-4.8	-4.2	-3.1	-1.7	8.2
İşsizlik Oranı	6.3	7.2	9.1	11.7	15.9	16.3	14	12.5	13.8	14.7	14.6	14.6
Kamu Borcu/ GSYİH	38.8	32.9	32.8	35.1	39.2	39.8	38.1	41.3	47.4	50.8	64.1	54.5
Kişi Başına Düşen GSYİH'daki Artış	8.3	8.8	4.8	4.5	-4.1	4.2	6.7	2.6	-4.6	-1.7	-5.6	-10.8
Reel Efektif Kur Değişimi ⁴	42	15.2	8.2	-4.7	-3.9	-1.4	4.8	0.3	12.6	1.7	2.9	-54.7
Faiz Oranları ⁵	31.8	16.7	11.4	8.1	11.9	7.3	6.9	7.6	8.0	8.3	16.2	39.2

1- Tahmini değerler.

2- Yıl sonu enflasyon oranları.

3- Konsolide bütçe gelirleri toplamı.

4- 1991-1994 yılları arası için yıllık ortalama değerler, diğer yıllar yıl sonu değerleri.

5- 30-59 gün vadeli mevduata ait ortalama faiz oranları.

Kaynak: IMF International Financial Statistics, Çeşitli Sayılar ve Arjantin Merkez Bankası (www.bcra.gov.ar).

manın özellikle ilk üç yılında beklenilenin çok ötesinde bir başarı gösterdi. Para kurulu uygulaması altında Arjantin, enflasyonu birkaç yıl içinde dört haneli rakamlardan tek haneli rakamlara düşürmeyi başardı. 1990 yılında % 2300'lerde olan yıl sonu enflasyon oranı, para kurulu sistemine geçildiği 1991 yılında % 84'e, 1992 yılında da % 17.5'e düştü. 1993'ten itibaren de tek haneli rakamlara geriledi. Benzer gelişmeleri, faiz oranlarında da görmek mümkündür. Örneğin, 1990 yılında % 9700'lere tırmanan yıllık faiz oranı,

para kurulu sayesinde 1991'de % 71.3'e, 1992'de de % 15.1'e düştü (Bkz. Tablo 2). Ekonomideki olumlu gelişmeler bununla da sınırlı kalmadı. Para kurulu sistemine geçiş öncesinde negatif olan reel ekonomik büyüme hızı, pozitifte çevrildi. Arjantin ekonomisinde sağlanan istikrar ve gerçekleştirilen özelleştirmelerle birlikte doğrudan yabancı sermaye yatırımı, 1991-2000 yılları arasında ortalama olarak 7.8 milyar Dolar olarak gerçekleşti (Quispe-Agnoli & Kay, 2001). Ekonomide görülen olumlu hava bunlarla da sı-

nurlu kalmadı; ülkenin dış rezervleri hızlı bir artış trendi sergiledi⁽⁴⁾.

Tüm bu olumlu gelişmelere karşın, aynı şeyleri cari işlemler için söylemek çok güçtür. Para kurulu sistemine geçildiği 1991 yılında GSYİH'nın % 0.3'ü oranında açık veren Arjantin'in cari işlemler dengesi, 1992'de % 2.4; 1993'te % 3; 1994'te de % 3.7 açık verdi (Bkz. Tablo 2). Bir başka ifadeyle, para kuruluna geçiş sonrasında cari işlemler açığı belirgin bir biçimde artmıştır. Bu açık büyük ölçüde kısa vadeli sermaye hareketleriyle finanse edilmiştir (İnan, 2002: 59).

Para kurulu uygulaması altında Arjantin'in hiper enflasyonu dizginlemesi ve enflasyon oranını tek haneli rakamlara çekmesi ve bunu 1990'lar boyunca sürdürmesi; birçok akademisyen ve medya tarafından Arjantin'in başarılı bir örnek olarak gösterilmesine ve bu gelişmelerin Arjantin mucizesi olarak değerlendirilmesine yol açtı. Arjantin mucizesinin diğer gelişmekte olan ülkeler, hatta Türkiye için bile, bir model teşkil edebileceği sık sık gündeme getirildi.

V- Mucizeden Felakete Sürükleniş: Konvertibilite Planı'nın Çöküşü

Para kurulu uygulamasına geçildiği 1991 yılı ve sonrasında Arjantin mucizesi, 1995'ten itibaren tersine dönmeye başladı. Diğer gelişmekte olan ülkeler için gıpta edilecek bir konumda bulunan ve bu ülkelere örnek olarak gösterilen Arjantin, dış şoklarla sarsılmaya başladı. 1994-95'teki Tekila Krizi [Tequila Crisis] ile kendini gösteren sirayet etkisi [contagion effect], Arjantin ekonomisini vurdu.

Aralık 1994'te Meksika'nın para birimini devalüe etmesinin hemen ardından Arjantin önce bankalara hücum [run] ile karşı karşıya kaldı. Bunu devalüasyon korkusuyla yabancı sermayenin ülkeyi terk etmesi izledi. Ocak 1995'ten itibaren de ülkenin dış rezervleri hızla erimeye başladı (Altig & Humpage, 1999)⁽⁵⁾. Sonuçta Arjantin, döviz rezervlerinin önemli bir kısmını kaybetti. Yaşanan finansal

paniği önlemek için mevduata güvence verilmesi, konvertibilitenin sürdürüleceği taahhüdünün yenilenmesi, Pesonun devalüe edilmeyeceği garantisi gibi tedbirlerle mevduatların tekrar bankacılık kesimine dönmesi sağlandı ve mevduatların dövize yönelmesinin belli bir ölçüde de olsa önüne geçildi. Ancak GSYİH'daki daralmanın önüne geçilemedi. Para kurulu sistemine geçiş sonrasında Arjantin ekonomisinde ilk daralma 1995 yılında yaşandı ve reel GSYİH % 2.8 oranında geriledi (Bkz. Tablo 2).

Tüm bu olumsuz gelişmelere rağmen Arjantin, Tekila Krizi'ni ucuz atlattı. Bir yıl gibi kısa bir süre içinde Arjantin ekonomisi tekrar pozitif büyümeyi yakalayabildi. Ancak dış şokların ardı arkası kesilmiyordu. Tekila Krizi'ni, 1997 Asya-Pasifik Krizi, 1998 Rusya Krizi ve 1999 Brezilya Krizi izledi. Global kriz, Arjantin'in kapısına dayanmıştı. Özellikle Brezilya'nın 1999'da ulusal para birimi Reali devalüe etmesi, yalnızca Arjantin Para Kurulu'nun sürdürülebilirliği konusundaki kuşkuları artırmakla kalmadı; aynı zamanda genel anlamda para kurulu sisteminin sorgulanmasına yol açtı. Arjantin, devalüasyon sonrasında Meksika ve Brezilya'dan ikili bir rekabet baskısıyla karşı karşıya kaldı. Sonuçta Arjantin'in cari işlemler dengesi iyice bozuldu ve bu durum Arjantin üzerindeki devalüasyon baskılarını hat safhaya ulaştırdı.

1997 Asya-Pasifik Krizi, ekonomik büyümeyi tekrar negatife çevirdi. 1997'de reel olarak % 8.1 oranında büyüyen Arjantin ekonomisi, 1998'de yalnızca % 3.8 oranında bir büyüme gerçekleştirebildi. 1999 ve sonrasında yıllarda ekonomideki reel büyüme yeri tamamen daralmaya bıraktı (Bkz. Tablo 2).

VI- Arjantin'i Krize Sürükleyen Nedenler

Arjantin'in krize sürüklenmesinde şüphesiz çok sayıda etken etkili olmuştur. Musasa'ya (2002) göre işgücü piyasasının esnek olmaması, para kurulu sisteminden çıkış zamanının iyi ayarlanamaması, uluslararası pi-

yasalarda doların değer kazanması ve mali disiplinin sağlanamaması krizin başlıca sebepleridir. Krueger'e göre (2002) ise, krizde özellikle Pesonun değerlendirilmesi belirleyici etken olmuştur.

Hiper enflasyonun ve bunun ortaya çıkardığı makro ekonomik istikrarsızlığın kontrol altına alınabilmesi için ekonomideki olumsuz beklentilerin kırılması ve hatta tersine çevrilmesi gerekiyordu. Bu amaçla para kurulu uygulaması altında Pesonun, ABD Dolarına endekslenmesi ve sabitlenmesi kararlaştırıldı. Sonuçta enflasyon iki-üç yıl gibi kısa bir süre içinde hızlı bir düşüş trendi sergiledi ve tek haneli rakamlara kadar geriledi. Ancak bu başarı sürdürülemez bir büyüme pahasına gerçekleştirilebildi. Arjantin ekonomisi, enflasyonist bir konumdan, deflasyonist bir konuma kaydı. Bu da beraberinde işsizliği ve ekonomik daralmayı getirdi. Arjantin'de 1991 yılında uygulanmaya başlanan para kurulunun başarılı bir uygulama sonucunda enflasyonun tek haneli rakamlara inmesine katkıda bulunmasına karşın; bu durum çıpalamanın neden olduğu Pesonun değerlendirilmesini nötrleştirecek düzeyde olmadı.

Pesonun aşırı değerlendirilmesi ise, Arjantin'in uluslararası rekabet gücünün azalmasına neden oldu. Arjantin, doğal avantaja sahip olduğu tarımsal ürünlerde bile rekabet avantajını koruyamadı. Bilhassa Arjantin'in ticari rakipleri olan Brezilya ve Şili'nin ulusal para birimlerinin dış değerini düşük tutmaları Arjantin'in rekabet gücünü iyice azalttı. Para kurulu sistemi altında Arjantin katı bir döviz kuru rejimi uygularken, bu ülkeler ABD Dolarına karşı esnek döviz kuru politikası izlemekteydiler. Para kurulu sistemi altında ulusal para birimini Pesoyu katı bir biçimde ABD Dolarına endekslemiş Arjantin için rekabetçi devalüasyonları dengeleyecek bir mekanizma yoktu (Murphy & ..., 2003).

Arjantin ekonomisi, para kurulunun uygulandığı tarihten itibaren sürekli cari işlemler açığı ile karşı karşıya kaldı. 1990'ların sonlarında geldiğinde cari işlemler açığı,

GSYİH'nın % 4.2'sine kadar yükseldi (Bkz. Tablo 2). Cari işlemler açığının büyümesinde şüphesiz Arjantin'in para kurulu sistemi altında uygulamaya koyduğu katı Peso-ABD Doları endekslemesinin çok büyük rolü vardır. Arjantin otoriteleri, döviz kuru rejimi tercihi yaparken kendi ülkelerinin ne üretim, ne de dış ticaret yapısını dikkate almışlardır. Oysa ki, Arjantin'in dış ticaret ve üretim yapısı ile uyumlu bir döviz kuru politikası izlemesi gerekirdi. Diğer taraftan Arjantin, ABD Dolarına karşı esnek döviz kuru politikası izleyen Brezilya ve Şili gibi ülkelerle de geniş dış ticaret bağlantısına sahipti. Bu durum, bu ülkelerle yapılan dış ticaretin Arjantin'in aleyhine dönmesinde etkili oldu.

Arjantin'de kamu harcamalarının kontrol altına alınması da mümkün olmadı. Devletin en büyük işveren konumunda olması ve aktif nüfusun önemli bir kısmının kamuda istihdam ediliyor olması kamu harcamalarının kontrol altına alınamamasında etkili oldu. Siyasi nedenler ve sendikalar ile iktidar arasındaki diyalog kopukluğu yüzünden, ücretlerde de kesintiye gidilemedi. Bunda Arjantin'in uzun yıllar devam eden peronist rejim nedeniyle oldukça güçlü işçi sendikaları ve katı bir emek piyasasına sahip olması etkili oldu.

Arjantin'de kamu harcamalarının kontrol altına alınmasını zorlaştıran ve hatta artıran bir başka neden de, bu ülkenin federal yapıya sahip olması ve eyaletlerin geniş idari-mali özerklikle donatılmış olmasıdır. Şöyle ki, Arjantin yasalarına göre federal hükümet, eyaletlere hükümet gelirlerinin artmasından ya da azalmasından bağımsız olarak belli bir transfer yapmak zorundadır. Eyaletlere yapılan bu transferler nedeniyle hükümet harcamalarının yarıdan fazlası eyaletlere yapılan transferlerden oluşmaktadır. Bu durum federal hükümetin kamu harcamalarının kontrol altına almasını zorlaştırdı.

Öte yandan harcamalarını artırma eğiliminde olan yerel yönetimler, yaptıkları harcamaların ulusal ekonomi üzerinde meydana

getireceği etkiyi gözardı ettiler. Sonuçta bütçe açıkları arttığı gibi, borçlanmaya duyulan bağımlılık daha da arttı. Yerel yönetim kuruluşlarının etkisi [local province effect] olarak adlandırabileceğimiz bu durum, Arjantin'in makro ekonomik istikrarsızlığa sürüklenmesinde etkili oldu (IMF, 2001).

Bir taraftan ekonominin küçülmesi sebebiyle vergi gelirlerinde görülen azalışlar; diğer taraftan da mali disiplinin sağlanamaması, bütçe açıklarını artırdı. Bütçe açıklarının büyümesi ve bu açıkların para kurulu uygulaması altında monetizasyonla finanse edilmesi imkanının olmaması nedeniyle, bütçe açıkları iç ve dış borçla finanse edildi. Diğer taraftan Arjantin gerçeği dikkate alındığında; bu ülkede vergileri artırmak, buna karşın harcamaları kısmak en azından politik realite açısından mümkün olmadı.

Arjantin'i krize sürükleyen nedenlerden biri de, Feldstein'in (2002) önemle vurguladığı gibi artan dış borç yükü ve bunun ortaya çıkardığı sürdürülebilirlik sorunudur⁽⁶⁾. Arjantin'in kronik dış borç yükünü düşürememesi, bu ülke ekonomisini dış şoklara karşı daha kırılgan hale getirdi. Global piyasa sezigilerindeki değişimler, Arjantin'i her an krizle karşı karşıya kalabilecek duruma düşürdü. Arjantin'in borç yükünün artmasında özellikle faiz dışı bütçe fazlanın bu ülkenin faiz ödemelerini karşılayacak kadar yüksek olmaması etkili oldu.

Arjantin'in krize girmesinde hukuki bir altyapı oluşturulmaksızın gerçekleştirilen özelleştirmelerin de katkısı oldu. Ayrıca stratejik öneme haiz kuruluşlar özelleştirme kapsamına alındı. Bu şekilde gerçekleştirilen özelleştirmelerin sonucunda ise, serbest rekabet koşullarını zedeleyecek biçimde karteller meydana getirildi.

Burada önemle belirtelim ki, Arjantin Krizi'nde dış faktörlerin rolünün de gözardı edilmemesi gerekir. 1997 Asya-Pasifik Krizi, 1998 yılında Rusya'nın moratoryum ilan etmesi ve 1999 yılında Brezilya'da görülen Ö-

demeler Dengesi Krizi ile birlikte bu ülkenin devalüasyona gitmesi Arjantin ekonomisini olumsuz yönde etkiledi. Ayrıca, ABD Dolarının uluslararası piyasalarda değer kazanması para kurulu uygulaması altında doğrudan Pesonun değerlenmesi olarak Arjantin ekonomisine yansıdığı için, üreticilerin rekabet gücü azaldı. Konvertibilite Planı'nın başarılı olması ile birlikte yabancı yatırımcıların spekülative amaçları portföy yatırımlarındaki artışlara bağlı olarak ülkeye giren sıcak paranın, Meksika Krizi ve Amerika'daki faiz hadlerindeki yükselme nedeniyle ülkeyi terk etmesi de Arjantin ekonomisi üzerinde olumsuz etkide bulundu.

Yukarıda yapılan açıklamalara ilaveten Temmuz 2001'de üç büyük kredi derecelendirme kuruluşunun Arjantin'in kredi notunu düşürmesi ve İspanyol bankalarının Arjantin'de güvensizlik ortamının süreceği beklentisi içine girerek piyasadan çekilmeleri ile birlikte ülkeden kaynak çıkışı hızlanmaya başladı. Böylece Arjantin artık geri dönülmez bir yola girmiş oluyordu. 2001 yılının son aylarında ise, kriz baş gösterdi. Bu tarihten sonra; para çekilişlerinin ve yurt dışına para transferlerinin 90 gün süreyle kısıtlanması, IMF'nin ülkeden desteğini çekmesi, özel emeklilik fonlarına el konulması, yağma olaylarının başlaması ve böylece sıkıyönetim ilan edilmesi, moratoryuma gidilmesi gibi önemli gelişmeler yaşandı. 5 Ocak 2002 tarihinde ise, Pesonun % 28.5 oranında devalüe edilmesini içeren yeni ekonomik önlemler paketi getirildi. 2002 yılı ortalarından itibaren de Arjantin IMF ile müzakereler başladı ve borç ertelemelerine girişti.

VII- Genel Değerlendirme ve Sonuç

Arjantin'de 1991 yılında uygulanmaya konulan para kurulu sayesinde enflasyonda önemli düşüşler görülmüş, ancak özellikle 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren kriz sürecine girilmiştir. Arjantin'in mucize olarak lanse edilen bir konumdan felakete sürüklenişi, esasında bu ülke ekonomisini etkileyen olumsuz gelişmelerin doğal bir sonucu

olarak görülmelidir. Bu olumsuz gelişmeler, başta mali disiplinin sağlanamaması, dış borç yükünün aşırı yüksek olması, işgücü piyasasının esnek olmaması, para kurulu sistemi altında katı bir endekslemenin sonucu olarak Pesonun aşırı değerlendirilmesi ve bunu uluslararası piyasalarda aşırı değerlenen ABD Dolarının daha da şiddetlendirmesi, ticari rakiplerinin paralarını devalüe ettiği bir ortamda Pesonun aşırı değerlendirilmesi sonucu Arjantin'in rekabet avantajını kaybetmesi ve bunu ücretlerdeki düşüşle dengelemenin mümkün olmaması, ülkede hüküm süren siyasi kargaşa gibi bir dizi unsurdan kaynaklanmıştır.

Öte yandan mucize olarak lanse edilen para kurulu sistemi, bu ülkenin karşı karşıya bulunduğu yapısal sorunlara çare olamamıştır. Dornbusch'un da (2001) belirttiği gibi para kurulu sistemine geçiş, bu ülkenin karşı karşıya bulunduğu şu yapısal gerçekleri değiştirememiştir: (i) Arjantin, yüksek oranda borçlu ve çok kötü mali yapıya sahip bir ülkedir. (ii) Son 50 yıldır yatırımlar adına ülkede pek fazla bir şey yapılmamıştır. (iii) Ülke kapalı ekonomi olma konumunu hala sürdürmektedir. (iv) Sendikalar ile hükümet arasındaki diyalog oldukça zayıftır

Arjantin ekonomisinin 1990'lı yılların ilk yarısında yaptığı atılım ve daha sonraları kriz sürecine girmesi, Türkiye'de dahil gelişmekte olan bir çok ülke açısından ders alınacak niteliktedir. Özellikle para kurulu sistemine dayalı program uygulayacak ülkelerin Arjantin gerçeğini iyi analiz etmeleri gerekir. Bu çerçevede Arjantin deneyiminden alınması gereken dersler şunlardan ibarettir:

- Döviz kurlarının oynak olduğu bir ortamda ABD Doları gibi güçlü bir para birimini rezerv para olarak benimsemek risk taşımaktadır.

- Döviz kuru rejimi tercihi yapılırken ülkenin üretim ve dış ticaret yapısı dikkate alınmalıdır.

- Globalleşme, gelişen piyasa ekonomile-

rini dış krizlere karşı daha hassas [vulnerable] ve kırılgan [fragile] hale getirmektedir. Dolayısıyla ülkeler döviz kurlarını bu krizlerle mücadelede bir araç olarak kullanabilecekleri mekanizmalar geliştirmelidirler.

- Her ne pahasına olursa olsun aşırı harcamalar, yolsuzluklar ve rüşvetin önüne geçilmelidir.

- Ekonomik kararlar alınırken sosyal ve politik dengeler göz ardı edilmemelidir. Toplumunun önemli bir kısmı işsizlik ve yoksullukla boğuşurken, ekonomik politikaların sürdürülebilirliği imkan dahilinde değildir.

- Makro ekonomik politikalar ile mikro ekonomik politikalar arasında eşgüdümünün sağlanmasına büyük özen gösterilmelidir.

- Hukuki altyapısı sağlam temellere oturtulmadan yapılan bir özelleştirme faydadan çok zarar getirmektedir. Bu durum tekelleşmeye yol açtığı gibi, krizlere karşı adeta emniyet supabı işlevi gören KOBİ'leri finansman sıkıntısıyla karşı karşıya bırakmaktadır.

- Bankacılık sektöründe yabancılara geniş haklar tanınması ve bu sektörde yabancı hakimiyeti söz konusu ise, küçük ve orta ölçekli işletmeler finansman sıkıntısına düşebilirler.

- Bir nevi krizlere karşı emniyet supabı işlevi gören küçük ve orta ölçekli işletmeler [KOBİ'ler] yaşatılmalı ve bu işletmeler finansman olanaklarından yoksun bırakılmamalıdır.

- Merkezi hükümet ile yerel yönetimler arasında eşgüdümün olmaması ve harcamalarda iki başlılığın olması makro ekonomik istikrarsızlığı körüklemektedir.

- Mali disiplinin sağlanması gibi ön şartlar yerine getirilmeden para kurulu uygulamasına geçilmesi, izleyen dönemlerde kriz sürecine girilmesinde etkin rol oynamaktadır.

- Para kurulu uygulaması ile birlikte, e-

konominin dış şoklara açık hale geleceği ve özellikle ülke parasının bağlandığı paranın değerinde meydana gelebilecek artışların, üreticilerin rekabet güçleri üzerinde olumsuz etkilerinin olabileceği göz ardı edilmemelidir.

Kaynakça

- Altig, D.E. & Humpage, O.W. (1999), 'Dollarization and Monetary Sovereignty: The Case of Argentina', Federal Reserve Bank of Cleveland, September 15.
- Arjantin Merkez Bankası, (www.bcra.gov.ar).
- Carrizosa, M., Leipziger, D.M. & Shah, H. (1996), 'The Tequila Effects and Argentina's Banking Reform', Finance and Development, Vol: 33, No: 1, March 1996.
- Cavallo, D. (1996), 'Lessons from the Stabilization Process in Argentina, 1990-1996', in Achieving Price Stability, A Symposium Sponsored by the Federal Reserve Bank of Kansas City, August 29-31, 1996, pp.169-177.
- De la Torre, A., Yeyati, E.L. & Schmukler, S.L. (2003), 'Living and Dying with Hard Pegs: The Rise and Fall of Argentina's Currency Board', World Bank Working Paper, No:2980, World Bank: Washington D.C.
- Dornbusch, R. & Reynoso, A. (1989), 'Financial Factors in Economic Development', American Economic Review, Vol: 79, Issue: 2, pp. 204-209.
- Dornbusch, R. (2001), Fewer Monies, Beter Monies, National Bureau of Economic Research, NBER Working Paper Series, No: 8324.
- Feldstein, M. (2002), 'Argentina's Fall: Lessons from the Latest Financial Crises', www.foreignaffairs.org
- Ghosh, A.R & Gulde, A.M. & Wolf, H.C. (1998), Currency Boards: The Ultimate Fix?, IMF Working Paper, WP/98/8, January 1998.
- Hanke, S.H. & Schuler, K. (1999), 'A Dollarization Blueprint for Argentina', Cato Institute, Foreign Policy Briefing, March 11, 1999, No: 52.
- IMF, International Financial Statistics, Çeşitli sayılar.
- İnan, E.A. (2002), 'Arjantin Krizinin Sebepleri ve Gelişimi', Bankacılar Dergisi, Sayı: 42, ss. 57-74.
- Kiguel, M.A. (1991), 'Inflation in Argentina: Stop and Go since the Austral Plan', World Development, Vol: 19, No: 8, pp. 969-986.
- Krueger, A. (2002), 'Crisis Prevention and Resolution: Lessons from Argentina', www.imf.org
- Moreno, R. (2002), 'Learning from Argentina's

Crisis', Federal Reserve Bank of San Francisco, Economic Letter Series, October 18, No: 2002-31.

- Murphy, R.L., Artana, D. & Navajas, F. (2003), 'The Argentine Economic Crisis', Cato Journal, Vol: 23, No: 1, Spring/ Summer 2003, pp. 23-28.
- Mussa, M. (2002), Argentina and The Fund: From Triumph to Tragedy, Institute for International Economics.
- Quispe-Agnoli, M. & Kay, S. (2002), 'Argentina: The End of Convertibility', Econsouth, Federal Reserve Bank of Atlanta, First Quarter 2002, pp. 14-19.
- Rodriguez, C.A. (2000), 'Macroeconomic Policy Lessons from LDC's', Journal of Applied Economics, Vol: III, No: 1, May 2000, pp. 169-216.
- Ruge-Murcia, F.J. (1987), Heterodox Inflation Stabilization in Argentina, Brazil, and Israel: A Historical Review and Some Stylized Facts, Université de Montreal, Centre de Recherche et de développement en économique, CAHIER 0797.
- Şen, H. (2003), 'Olivera-Tanzi Etkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Çalışma', Maliye Dergisi, Sayı: 143, Mayıs-Ağustos 2003, ss. 30-57.

Dipnotlar

1- Olivera-Tanzi etkisi, enflasyonun vergi gelirlerin reel değerini aşındırmasını ifade etmektedir. Vergi tahsilat süresi uzun ise, yüksek enflasyon vergi gelirlerinin reel değerini azaltacaktır. Olivera-Tanzi etkisi ile ilgili daha fazla bilgi için Bkz. Şen (2003).

2- Aslında Arjantin istikrar paketi ve dolayısıyla Convertilibite Planı'nın mimarı, geniş yetkilerle donatılmış olarak ithal edilen ekonomist, Domingo Cavallo'dur.

3- Arjantin istikrar programının yeni bir parasal sistem oluşturulması yanında diğer hedefleri de şunlardır: Dış ticaret ve sermaye hareketlerinin tamamen serbestleştirilmesi, kamu işletmelerinin özelleştirilmesi ve Arjantin ekonomisinin deregülasyonu, bürokrasinin azaltılması ve vergi sisteminin yeniden yapılandırılması. Bkz. (Cavallo,1996:171).

4- Arjantin'in para kurulu sistemine geçişten sonraki başarısına son üç yılda gölge düştüğünü belirtmemiştir. Arjantin, para kurulu sayesinde enflasyonu ülke ekonomisi için bir sorun olmaktan çıkmış, ancak bu kez de durgunluk ve beraberinde getirdiği işsizlik sorunuyla boğuşmaya başlamıştır. Meksika krizi sonrasında ülkenin cari işlemler açığı önemli ölçüde artmıştır.

5- Tekila etkisinin [the Tequila effect] Arjantin bankacılık sistemine etkisi konusunda ayrıntılı bilgi için Bkz. Carrizosa &... (1996) ve de la Torre & ... (2003).

6- Bu konuda akademik çevrelerde tam bir konsensus sağlanmış olduğu görülmektedir. Detaylar için Bkz. Moreno (2002).

Araştırma

ERTAN TOSUN

Maliye Bakanlığı, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, Devlet Bütçe Uzmanı

Program Bütçe ve Program Bütçe Tecrübesi Işığında Yeni Bütçe Anlayışı

I- GİRİŞ

Kamu yöneticileri, tahsil edebilecekleri vergilerin sınırlı olduğunun farkına vardıkları günden itibaren, tahsil edilen vergilerle daha büyük amaçlara ulaşabilmenin yolunu aramışlardır. Bu arayış bütçenin misyonunu ağırlaştırmış ve beraberinde bütçeye bir takım ekonomik fonksiyonlar yüklemiştir. Kaynakların kamu ve özel sektöre dağılımı, milli ekonominin kalkınması, tam istihdam, fiyat istikrarı, gelir dağılımının düzenlenmesi ve ödemeler dengesinin olumluya gidişinin sağlanması şeklinde belirlenen bu fonksiyonların gerçekleşmesinin, büyük ölçüde etkin bir bütçeleme anlayışıyla doğrudan ilişkili olduğu düşüncesi genel kabul gören bir düşünce haline gelmiştir.

Bütçeleme anlayışının yukarda bahsedilen önemi, vergi yükünü artırmaksızın eldeki mevcutlarla daha yüksek çıktı elde edebilmek amacıyla, bütçeleme anlayışının sürekli bir tekamül içinde olmasını gerektirmiştir.

Gelişmiş ülkelerde 1850 - 1900 arasında başlayan bu arayışın ülkemizdeki yansıması 1960'lı yıllara rastlar. Ülkemizde 1961 yılında planlı kalkınma dönemine geçişle birlikte, kamu yönetiminin geliştirilmesine de özel bir önem verilmiştir. Kamu yönetiminde yeniden düzenleme söz konusu olunca, mali yönetimde yeniden düzenleme de kaçınılmaz bir sonuç olarak or-

taya çıkmış ve bütçe reformu yapılması gereği tespit edilmiştir.

Fransa, Hollanda ve nihayet ABD ile yapılan ortak çalışmalar neticesinde, 1973 yılında program bütçe uygulamasına geçilmiştir. Program bütçe uygulaması, bir yandan ülkenin mali yapıya ilişkin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla bir yandan da dünyadaki gelişmelere ayak uydurmak amacıyla uygulandığı dönemlerde bir takım değişimlere uğramıştır ve bu değişimler önce "program bütçe anlayışının" erozyona uğramasına neden olmuş ve nihayet 2004 yılında da "program bütçe kod yapısının" yerini Analitik Bütçe Sınıflandırmasına (ABS) bırakması ile son bulmuştur.

Bu çalışmada 1973 yılında geçilen "program bütçe"yle hedeflenen "program bütçe anlayışı"nın ne olduğu ortaya konulmaya çalışılacak, özellikle 1970'li yılların başındaki yaklaşım tespit edilmeye çalışılacak ve 30 yıllık uygulama süresince bu anlayışın gerçekleştirilip gerçekleştirilemediğine bakılarak ABS için "bütçeleme anlayışı" önerilerinde bulunulacaktır.

Bu hedeflere ulaşmak için öncelikle 1973 yılında bütçe reformuna götüren ortam, yani klasik bütçe anlayışına değinilecek ve ardından program bütçeye değinilecektir. Program bütçe öncesinde bütçeleme anlayışı ne idi? Ülkeyi program bütçeye götüren sebepler ne idi? Ve en

önemlisi program bütçeden beklenen ne idi? Ne oldu? Neden?

II- PROGRAM BÜTÇE ÖNCESİ DÖNEM

Ülkemizde bütçe hakkı 1924 Anayasası ile birlikte tanınmış olmasına rağmen bütçenin 1927 yılında yayımlanan 1050 sayılı Kanun ile beraber çağdaş bir anlama büründüğünü söylemek mümkündür. Fakat bütçe hakkı ileri bir şekilde 1961 Anayasasıyla belirlenmiştir ve 1973 yılına kadar uygulanan bütçe, klasik bütçe anlayışını sergilemiştir.

Klasik maliyeciler devlet bütçesini aile bütçesi ile aynı düşünerek var olan gelirler kadar harcama yapma esasından hareket etmişlerdir. Nasıl bir evin reisi cüzdanındaki paradan fazlasını harcamazsa devlet de gelirlerden fazlasını harcamaz fikrinden hareket ederler.

Klasik bütçe anlayışında bütçenin işlevlerini yapabilmesi için klasik bütçe ilkelerine göre, bütçe ödeneklerinin verilmesinde yapılacak kamu hizmetlerinin niteliği ve niceliği değil, o hizmeti yapan örgüt göz önüne alınır, ödenek, o örgütün hizmetlerini yapabilmesi için o örgütün devamını gerektiren miktarda verilir. Bu ödeneklerin ayırımında, ayırımı yapan örgüt (Maliye Bakanlığı) ve parlamentonun; o örgüt tarafından yapılacak hizmetler, hizmetlerin verimi ve nasıl yapıldığı hakkında bir fikri yoktur. Adeta harcanan para kadar hizmetin yapıldığı kabul edilir.

Klasik bütçe uzun bir geçmişine, geniş bir uygulama alanı olmasına ve pek çok tecrübelemesine rağmen bazı güçlükleri yenemediği gibi gelişen şartlara uyamama durumları da var olduğundan bazı eleştirilere uğramıştır. Bu eleştirileri "Program Bütçe Reform Grubu" üyelerinden Gülay Coşkun şöyle sıralamıştır.

1- Klasik bütçe ile hükümetin neyi niçin yaptığı hangi amaçlara ulaşmak istediği değil, neleri satın aldığı ve bunlara ne kadar harcadığı saptanabilir. Bu harcamaların sonucu elde edilen yararlar ve hükümet programlarının maliyet-fayda ilişkileri üzerinde durulmaz. Bunun içindir ki, amaca önem verilmemekle, bu amaçların saptanması ve belirlenmesi için

bir çaba sarf edilmez. Giderlerin saptanmasında sadece geleneklere bağlanılır ve siyasi faktörler büyük rol oynarlar.

2- Klasik Bütçede amaçların saptanmasındaki bu eksiklik, hizmetlerin programlanmasına engel olduğu gibi, seçimlik programların yapılmasına ve bunlar arasında karşılaştırma yapmaya da olanak vermez.

3- Bütçe hazırlama teknikleri gelişmemiştir. Geriye dönük, geçmiş bütçeler ile ödenek miktarları hakkında karar vermeye çalışır. Halbuki, yeni teknikler gelişmiştir. Sistem analizi ve bu analizin çeşitli matematiksel teknikleri mevcuttur. Fakat klasik bütçede bunlar kullanılmaz.

4- Bu teknikler kullanılmadığı için tekniklerin kullanılmasına olanak verecek bilgi toplama raporlama sistemleri de klasik bütçede gelişmemiştir.

5- Klasik bütçe ile plan ilişkisi kurulamamıştır. Plan, fonksiyonel ve ekonomik esaslara göre yapıldığı halde, klasik bütçe ekonomik bakımdan tutuculuğu ve fonksiyonel olma yerine sadece harcama kalemlerinin sıralanmasıyla meydana geldiği için bu ilişki kurulamamıştır.

6- Klasik bütçe henüz kamu fonlarının ihtiyaçları arasında mantıklı bir dağılımı yapacak kurumsal bir çerçeveye oturtulamamıştır.

7- Klasik bütçede hizmet görülmediği, fakat sadece harcama kalemleri sıralandığı için adeta her mali yıl her mali kalemin artması gerekir düşüncesiyle hareket edilerek, harcamalar sürekli bir artış gösterme eğilimindedir. Bir hizmetin azalması veya ortadan kalkması söz konusu dahi olmamaktadır. Teferruat içinde boğulularak, hizmet programları bakımından büyük eksiklik ortaya çıkar.

8- Klasik bütçenin esasını muhasebe aracılığıyla sıkı bir denetim teşkil eder. Ancak bu denetim evrak üzerinde, sadece formaliteyi gerektiren ve belki de bir saymanın ufak bazı hesaplarının denetimi ve onun sorumluluğunu doğuran bir denetimdir. Esas olan, yönetici sorumluluğu, etkin bir sorumluluk denetimi olduğu halde klasik bütçede bu anlamda verimlilik ve etkinlik denetimi yoktur.

Klasik bütçenin yukarıda belirtilen eksiklikleri ve bütçeleme hususunda uluslararası alanda yaşanan gelişmeler program bütçeye geçilmesine neden olmuştur.

III- PROGRAM BÜTÇE UYGULAMASI

20. yy'da savaş sonrası bütün endüstrileşmiş ülkelerde; sürekli bir gelişme, tam çalışma ve ekonomik dengeye uygun şartları devam ettirmek, kamu iktidarlarının görevleri arasına girmiştir. Klasik maliye kavramının temelinde yer alan "bütçe politikasında denge işlevi" ve buna verilen önemde değişiklik meydana gelmiş, kamu hizmetlerinin gelişimi kamu gelir ve harcamalarının değişmesine ve bunların toplam talep üzerindeki etkilerinin gelişmesine sebep olmuştur. Hükümetler, böylece, vergi ve harcama politikalarını genel talep durumu ile bağlantılı olarak düşünmek ve ekonomideki dalgalanmaları düzeltebilmek için bir araç olarak bütçeyi kullanmak gereğini duymuşlardır. Kaynakların tam kullanımı, olumlu ödemeler dengesi, dengeli fiyat, uzun sürede gelişmeye elverişli olasılıkların yaratılması sorunları ve bunların çözülmesi meseleleri ortaya çıkmıştır.

Böylece bütçe politikası bir ekonomik araç haline gelmiştir. Ekonomik şartların tahminine göre bütçenin geniş veya dar tutulması gerekli olabilir ve hükümetler buna karar verme durumundadırlar. Güdülecek hedef, devlet bütçesinin denklığı değil fakat ekonomik denkliktir. Ekonominin diğer kesimlerindeki talep fazlalarını veya talep yetersizliklerini nötralize etmek için tabidir ki, araçlara özellikle para politikasının yardımına ihtiyaç vardır.

Gelişmiş ülkelerde "bütçe" alanında 1950'li yıllardan başlayan gelişmelerin 1970'lerin başına geldiğimizde nihayetlendiğini görmekteyiz. Fonksiyonlarındaki gelişmeler sonucu bütçeler, sadece yasama organının yürütme organını denetleme aracı olmaktan çıkıp devletin ekonomiye müdahale etme, yön verme aracı haline gelmiştir. Kamu hizmetlerinin maliyeti ile hizmetlerin amaçlarına ulaşmadaki başarı derecesi arasında bir karşılaştırma yaparak, o hizmetin verim ve etkinliğini ölçme ve yasama organı tarafından hükümeti bu yolla denetleme dü-

şünce sistemi hakim olmaya başlamıştır. Devlet harcamalarında bunların nelerden ibaret olduğu değil de bu harcamaların "neden?", "niçin?", "hangi amaçla?" yapıldığı üzerinde durulup yanıtları alınmaya çalışılmıştır. Bu amaç için devlet harcamalarında hizmet fonksiyonlarına göre bir sınıflandırma yapıp, devlet bütçesinin adeta hükümet programı haline gelmesi ve fonksiyonel etkinlik denetiminin yapılması sağlanmıştır. Ayrıca seçimlik programlar ve bunların performanslarını çağdaş tekniklerle saptamakla, karar verme organlarına yardımcı olunabilmektedir.

A- Program Bütçe

Program bütçe kavramı ilk defa ABD'de 1913-1915 yıllarında ortaya atılmıştır. 1934 yılında Federal Devlet, Tarım Bakanlığında uygulamaya konmuş hemen hemen aynı dönemde "Tennessee Valey Authority" tarafından uygulanmaya başlanmıştır. Diğer eyaletlerde ise program ve performans bütçelere göre hizmet sınıflamaları savaş yıllarında yapılmıştır.

1948 yılında ABD Deniz Kuvvetlerinin bütçesi performans esasına göre yapılmıştır. 1950 yılında Hoover Komisyonu raporunda performans bütçe tekniği önerilerini getirip, faaliyet ve projeler esasına göre bütçe esasını önermiştir. 1955 yılında aynı komisyon program ve performans terimlerini eş anlamlı olarak kullanmış ve çalışmalarını genişletmiştir. Planlama - Programlama-Bütçeleme adını alan sistem 1961 yılında ABD Savunma Bakanlığında uygulanmış ve başarılı sonuçların alınmasıyla beraber 1965 yılında bütün bakanlıklara yaygınlaştırılmıştır.

B- Ülkemizde Program Bütçe

Ülkemizde bütçe sisteminin klasik bütçeden program bütçeye geçiş çalışmaları 1968 yılından sonra Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğünde başlatılmıştır. Bütçe Reformu diye isimlendirilen çalışmalar, o yıllarda Amerika Birleşik Devletlerinde uygulaması yapılan "Program ve Performans Bütçe Sistemi" esas alınarak "Bütçe Reform Grubu" tarafından gerçekleştirilmiştir.

Program performans bütçe (PPB), 1969 yıla-

ında Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğüne hazırlanan seminer notlarında; "hükümetin tespit ettiği gayeleri gerçekleştirmek için, mevcut kaynakları çeşitli alternatif yollar arasında dağıtırken isabetli kararların alınmasına yardımcı olan bir sistemdir" şeklinde tanımlanmıştır ve PPB sisteminin en önemli özelliğinin "alternatif yolların sistematik analizlerini yapması" olarak belirtilmiştir.

PPB Sisteminin başlıca unsurları olarak; Program yapısı, uzun dönemli program ve mali plan ile program analizi sayılmıştır. Özellikle Program analizinin üzerinde durularak bu hususun tam anlamıyla gerçekleştirilebilmesi için; (i) Hükümetin gayelerinin, (ii) Uygulanması mümkün olan alternatiflerin, (iii) Her yıl için programın toplam maliyet tahmininin, (iv) Her yıl için tespit edilen gayelerden beklenen faydanın, (v) Alternatiflerle ilgili tahminler ve belirsiz kalan noktaların açıklanmasının ve yazılı hale getirilmesinin gerekliliği üzerinde durulmuştur.

Burada değinmekte yarar gördüğümüz bir husus da "Program Performans Bütçe" kavramı ile "Program Bütçe" kavramının 1960-1970 yılları arasında aynı anlamda kullanılmış olmasıdır.

1970 yılı Bütçe Hazırlama Rehberinde yeni bütçeleme anlayışının ismi "program bütçe" olarak ifade edilmeye başlanmış ve program bütçenin gayesi; ödenekler ile hizmetler arasında daha açık bir ilişki kurarak bütçenin daha etken olmasını sağlamak olarak belirtilmiştir.

Yine aynı kaynağa göre; program bütçe, kamu yönetimi tarafından yapılması gereken görevlerin fonksiyonel sınıflandırmasıdır. Program bütçe, Devlet yükümlülüklerinin yapılan hizmet açısından değerlendirilerek sınıflandırıldığı ve kaynakların ayırımında, faaliyetlerin yürütülmesinde hizmeti esas alan bir bütçe biçimi olup, devlet fonksiyonlarının ve bu fonksiyonların gerektirdiği hizmetlerin sınıflandırılmasının yapılması, ilk kademesidir. Böylece yürütme organının yapmakta olduğu hizmetlerin ve bu hizmetlere yapılacak harca-

maların saptanması bakımından özellikle önemli olup, hangi hizmete öncelik verileceğini saptayarak kaynakların bunlara öncelikle ayırımını sağlar.

Program bütçe, dört önemli parçadan oluşmaktadır. Bunlar; sınıflandırma, gerekçe, ödeneklendirme ve sistem analizidir. Program bütçe üzerine yapacağımız incelemeyi de bu dört unsur üzerine oturtmaya çalışacağız.

1) Sınıflandırma

1972 Yılı Bütçe Hazırlama Rehberine göre sınıflandırma: Hizmet esasına dayalı olarak harcamalara ilişkin bütçe ödeneklerinin tasnifidir.

Sınıflandırmanın esasını "program" denen ana hizmet grupları teşkil eder. Kamu kuruluşlarının her birisi belirli hizmetleri görmek, başka bir deyimle belirli amaçlara erişmek için çalışırlar. Böyle bir amacı olmayan her hangi bir kamu kuruluşu düşünmek imkansızdır. Programın bir başka özelliği de anlamlı bir nihai hasıla vermesidir. Başka bir deyimle o program tarafından yaratılan hizmetin, başlı başına bir değer ifade etmesidir. Bakanlıkların levazım ve özlük işleri gibi hizmetler program tanımında değildir.

Program sınıflandırmasında önemli hususlardan biri de teşkilat yapısı ile olan ilişkisidir. 1970 yılı Bütçe Hazırlama Rehberinde "Program Yapısının Teşkilat Şemasına Uygunluğu Gerekli Değildir" başlığı altında; program sınıflandırması yapılırken, teşkilat önemli olmakla beraber pratik bakımdan işe bakanlık veya bağımsız kuruluşun teşkilat şemasının çıkarılması ile başlamak gerekir. Böylece bir teşkilat tarafından yürütülmekte olan bütün hizmetler gösterilmiş, yetki ve sorumluluklar belirtilmiş olur denilmektedir.

Program ile teşkilat yapısı arasında ilişki kurulurken, özellikle gereksiz teşkilatlanmalar sonucunda aynı bakanlığın içinde aynı işi yapan iki farklı birimin olması ihtimalinin yüksekliğinden endişe edilerek "program = birim" denilememiştir.

Bu hususu rehber şöyle açıklamıştır: "Bakanlıkların bir çoğunda genişleme temayülü

mevcuttur. Bu nedenle, teşkilat kanunları dışında onaylarla yeni faaliyet birimleri kurulması yoluna gidilmiştir. Bunlar bazen gerçek ihtiyaçları karşılamakta bazen de aslında ihtiyaç duyulmadığı halde türlü sebeplerle tesis edilmektedir. Örneğin Milli Eğitim Bakanlığında... Kütüphaneler Genel Müdürlüğü yanında aynı amaca hizmet eden Milli Kütüphane Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Bir program sınıflandırmasında, farklı teşkilat birimlerinde yürütülmekte olan aynı mahiyetteki hizmetlerin birlikte gruplandırılması esastır”.

Burada alt-program ve faaliyet/proje'nin nasıl tespit edildiğine değinmeyeceğiz. Ancak “madde tasnifi” olarak tanımlanan “Harcama Kalemi” hakkında Rehberin yaklaşımı ilginçtir. “Program bütçede ana tasnif şeması program, alt-program, faaliyetler şeklinde düzenlenir, bununla beraber basit bir madde tasnif şeması ikinci derecede önemli olarak kullanılacaktır”.

2) Gerekçe

Bütçelemenin temelinde, hizmetler ile ödenekler arasındaki ilişkinin açık bir şekilde ortaya konulması gereği bulunmaktadır ve program bütçe bu hususa özel önem vermiştir. Program bütçe yaklaşımında Gerekçe; bütçe tertiplerinde yer alan ödeneklerin sebebini açık ve seçik olarak ortaya koyan ve önemini belirten bir belgedir. Diğer bir deyimle; hizmetin yürütülmesi sonucunda ne gibi faydalar sağlanacağı ve hizmetin yürütülmemesi halinde bundan ne gibi mahzurlar doğabileceği göz önüne serilmelidir.

Gerekçede bulunması gereken bölümlerden ikisi gelişim ve hedeftir. Gelişim kısmında söz konusu hizmetin cari yıla kadar geldiği seviye belirtilir. Program bütçenin uygulandığı ilk yılların Bütçe Hazırlama Rehberlerine bakıldığı zaman gelişimle ilgili olarak ortalama son beş yılın verileri talep edilmektedir.

Gerekçelerin en anlamlı kısmı hedefler kısmıdır. Belli bir yılda bütçeye konulan belirli miktardaki ödenek, o hizmetin belirli bir seviyeye çıkarılması amacını güder. Bu ödeneğin bütçeye, programı yürütmekten sorumlu olan kimse veya ünitenin, hizmetin belli bir seviyeye çıkarılması şeklinde zımni bir taahhüdü

karşılığında konulduğu farz edilir. İşte program hedefleri kısmında bu taahhüdün sınırları mümkün merteye kesin bir şekilde tespit edilir. Program “hedeflerinde” de aynı “gelişim” kısmında olduğu gibi gelecek beş yıla ait hedeflerin ortaya konulması istenmektedir.

Program gerekçesinde dikkati çeken bir unsur da, program sorumlusunun isminin ve imzasının bulunmasıdır. Böylece program sorumlusunun bir taahhüt altına girmesi tamamlanmış olmaktadır.

3) Ödeneklendirme Anlayışı

Program bütçenin uygulandığı ilk yıllarda ödenek saptanmasına faaliyetlerden başlanılmaktadır. Yani bir faaliyetin gerçekleştirilmesi için gerekli giderler “madde tasnifi” olarak belirtilen gider kalemleri kullanılmak sureti ile ortaya konulmakta, faaliyet maliyetlerinin birleşiminden alt programların maliyeti, alt program maliyetlerinin birleşiminden de program maliyetleri ortaya çıkmaktadır.

Burada Maliye Bakanlığınca yapılması gereken şeylerden biri maliyet kalemlerinin tespitinde kullanılacak standartların geliştirilmesidir. Bütçe hazırlama rehberinde yer alan açıklamalardan ve tablolardan anlaşılabilir, Bakanlığın bu maliyetlerle ilgili bir takım standartlar belirlemeye çalıştığı, fakat bunu ilerleyen yıllarda kurumsallaştıramadığıdır.

4) Program Analizi

1970 Mali Yılı Bütçe Hazırlama Rehberine göre Program Analizi, modern bir bütçenin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmiştir. Kamunun kaynaklarının yetersiz olduğu düşüncesinden hareketle, ifa edilen her bir hizmet, başka bir hizmetin yerine getirilmemesi pahasına gerçekleşmektedir. Bu bakımdan hizmet programları tespit edilirken bunlar arasından tercihler yapmak gerekecektir. Söz konusu tercihleri yapmak için çeşitli teknikler geliştirilmiştir. İşte bu teknikleri kullanmak suretiyle yapılacak analiz, program analizidir.

Tam bu dönemde ortaya çıkan “sistem analizi” yaklaşımı da yukarıda belirtilen tekniklerin tamamına verilen ortak isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Maliyet-fayda analizi, ma-

liyet-verim analizi, hareket araştırması, işlem analizi, doğrusal programlama, sistem planlaması, benzetme modelleri bunlardan bazılarıdır. Sistem analizi karar alma durumunda bulunanlara çeşitli seçenekler arasından tercih yapmada yardım etmek üzere planlanmış, düzenlenmiş her analitik çalışmadır.

IV- PROGRAM BÜTÇE UYGULAMASI VE SONUÇLARI

1973-2003 yılları arasında uygulanan program bütçenin, başlangıçta hedef aldığı nokta ile geldiği nokta arasında bir mukayese ve bir değerlendirme yapılması gerekmektedir. İlk yıllarında program bütçe, Türk Kamu Yönetimi ve siyasi organlar üzerinde büyük ilgi uyandırmıştır. Program bütçe sistemi ile getirilmesi istenilen reformlar konusunda kafalarda oluşan sorulara program bütçe çerçevesinde çözümler aranmıştır. Devlet idaresinde o yıllara kadar olmayan kaynak-amaç ilişkisi, ileriki yılların hizmet projeksiyonlarını gösteren programlar, bütçe plan ilişkisi, hizmete göre ödenek ayrılması, yöneticilerin yaptıkları veya yapacakları hizmetlere daha farklı açıdan bakmalarının sağlanması gibi hususlar program bütçenin ilk yıllarında başarılan hususlardır.

Burada sorulması ve cevabı aranması gereken soru şudur: Şu an geldiğimiz noktada program bütçenin hedefleri gerçekleşmiş ve üzerine yeni ilaveler yapılarak geliştirilmiş bir sistemle mi bütçe yapılmaktadır? Bu sorunun cevabı "hayır"dır. Şöyle ki;

1- Uygulanmış olan program bütçe ile hükümetin neyi niçin yaptığı hangi amaçlara ulaşmak istediği değil, neleri satın aldığı ve bunlara ne kadar harcadığı saptanabilir. Bu harcamaların sonucu elde edilen yararlar ve hükümet programlarının maliyet-fayda ilişkileri üzerinde durulmaz. Bunun içindir ki, amaca önem verilmemekle, bu amaçların saptanması ve belirlenmesi için bir çaba sarf edilmez. Giderlerin saptanmasında sadece geleneklere bağlanılır ve siyasi faktörler büyük rol oynarlar.

2- Uygulanmış olan program bütçede amaçların saptanmasındaki bu eksiklik, hizmetlerin programlanmasına engel olduğu gibi, seçimlik

programların yapılmasına ve bunlar arasında karşılaştırma yapmaya da olanak vermez.

3- Bütçe hazırlama teknikleri gelişmemiştir. Geriye dönük, geçmiş bütçeler ile ödenek miktarları hakkında karar vermeye çalışır. Halbuki, yeni teknikler gelişmiştir. Sistem analizi ve bu analizin çeşitli matematiksel teknikleri mevcuttur. Fakat program bütçede bunlar kullanılmaz.

4- Bu teknikler kullanılmadığı için tekniklerin kullanılmasına olanak verecek bilgi toplama raporlama sistemleri de program bütçede gelişmemiştir.

5- Program bütçe ile plan ilişkisi kurulamamıştır. Plan, fonksiyonel ve ekonomik esaslara göre yapıldığı halde, program bütçe ekonomik bakımdan tutuculuğu ve fonksiyonel olma yerine sadece harcama kalemlerinin sıralanmasıyla meydana geldiği için bu ilişki kurulamamıştır.

6- Program bütçe, kamu fonlarının ihtiyaçları arasında mantıki bir dağılımı yapacak kurumsal bir çerçeveye oturtulamamıştır.

7- Program bütçede hizmet görülmediği, fakat sadece harcama kalemleri sıralandığı için adeta her mali yıl her mali kalemin artması gerekir düşüncesiyle hareket edilerek, harcamalar sürekli bir artış gösterme eğilimindedir. Bir hizmetin azalması veya ortadan kalkması söz konusu dahi olmamaktadır. Teferruat içinde boğulularak, hizmet programları bakımından büyük eksiklik ortaya çıkar.

8- Program bütçenin esasını muhasebe aracılığıyla sıkı bir denetim teşkil eder. Ancak bu denetim evrak üzerinde, sadece formaliteyi gerektiren ve belki de bir saymanın ufak bazı hesaplarının denetimi ve onun sorumluluğunu doğuran bir denetimdir. Esas olan, yönetici sorumluluğu, etkin bir sorumluluk denetimi olduğu halde klasik bütçede bu anlamda verimlilik ve etkinlik denetimi yoktur.

Yukarıda program bütçenin eksiklikleri sıralanmıştır. Okuyuculardan ricam bu eksiklikleri tekrar okumalarıdır.

Bu eksiklikler makalenin başında klasik bütçe için sıralanmış olan eksikliklerin aynısıdır.

Sadece "klasik" kelimesi yerine "program" kelimesi yazılmıştır. Yani 30 sene sonra, 30 sene önceki noktadayız.

PBS'nin ilerleyen yıllarında ilk yıllardaki azmin ve heyecanın yerini rutinliğe bırakması program bütçeden beklenen hizmetin sağlanmasına mani olmuştur. Bu konuda Coşkun "Maliye Bakanlığı başta olmak üzere, gereken önem verilerek PBS'nin geliştirilmesinde başarılı olunamadı. Bu konuda önderlik görevi Maliye Bakanlığına düşerken, üst yöneticiler tarafından uygulamaya geçildi, her şey bitirildi görüşüyle gelişme çalışmaları durduruldu" demektedir.

Program ve bütçe modellerinde yapılan programlar, geleneksel örgüt yapısını izlemiş, işlevsel bir sınıflandırmayı yansıtmamıştır. Halbuki program bütçe sisteminin karar vermede dayandığı esas program seçeneklerinin saptanması ve analizidir. Oluşan bu temel olumsuzluğun yanında ayrıca PBS geliştirilememiştir. PBS adı ile klasik bütçe esasları devam ettirilmmiştir. PBS, sadece bir şekil değişikliği, bütçe sınıflandırmasında bir değişiklik olarak kalmış ve kamu yönetiminde etkenliği artırıcı ekonomik ve mali araç olma özelliği kullanılmamıştır.

30 yıllık uygulamadan sonra aynı noktadayız. Neden?

Bütçeleme anlayışını iki grupta toplayabiliriz. Bunlardan birincisi klasik bütçeleme anlayışdır ki bu anlayış herhangi bir uğraşı, ilke ve hedefi gerektirmeyen en ilkel bütçeleme anlayışdır. Klasik bütçelemeyi sadece denk bütçe anlayışı olarak algılamamak gerekir. Burada dikkati çekmek istediğimiz husus bu anlayışın "sadece idarelerin mevcudiyetinin devamını sağlamak" şeklinde tanımlanan bütçeleme anlayışı ve bu anlayış etrafında kümelenmiş olan yaklaşımlardır. Bütçeleme anlayışının ikinci grubunda program bütçeden, çok yıllı bütçelemeye, sıfır tabanlı bütçelemeden performans esaslı bütçelemeye kadar uzanan her türlü modern bütçeleme anlayışı bulunmaktadır.

İki bütçeleme grubu arasındaki ilişki bir trend değil, bir sıçramayı gerektirmektedir. Yani Klasik bütçe anlayışı zamanla çağdaş büt-

çe anlayışlarına dönüşmüyor. Dışarıdan ciddi bir müdahaleyi gerektirmektedir.

Program bütçe uygulamasında bu müdahale yapılamamış ve sıçrama gerçekleştirilememiştir. Bunun nedenlerini iki grupta toplamak mümkündür.

1- İçsel Nedenler

a) Program yaklaşımı yanlış yere yerleştirilmiştir. Program bütçenin temeli programlardır ve kodlama programla başlar. Bu yaklaşım kimi zaman birkaç genel müdürlüğün birleşiminden bir programı oluşturmaya gitmiştir. Böyle bir davranış program sorumlusunun tespit edilememesine neden olmuştur. Program sorumlusunun tespit edilememesi sonun başlangıcı olmuştur.

b) Yukarıdaki sorunun ortadan kaldırılabilmesi için rehberlerde açık olarak kurumların şemasından hareket edilerek programların oluşturulması bir çıkış yolu olarak tavsiye edilmiştir. Böyle bir tavsiye de bütçedeki programların ana hizmet birimleri ile örtüşmesine bu da programların ilelebet devam etmesine neden olmuştur. Program bütçenin anlayışındaki gereksiz programların kapatılması veya yeni programların açılması işlevi çalışmamıştır.

c) Programların değerlendirilmeksizin otomatik olarak her sene bütçede yerlerini alması, "gerekçeleri" anlamsızlaştırmıştır. Oysa ki program bütçe "gerekçeye" çok önem vermiş, geçmiş beş yılın gerçekleşmeleri ile gelecek beş yılın hedeflerinin yer alması istenilmiştir. Programların sabitlenmesi "gerekçeleri", sadece o birime kanunla verilen görevlerin sıralandığı ve bütçe çalışmalarında hiç incelenmeyen belgeler haline getirmiştir.

d) Programların değişmeden sabit kalması program analizini ortadan kaldırmıştır.

e) Gerekenin ortadan kalkması ve program analizinin yapılmaması beraberinde ödeneklendirme anlayışını da değiştirmiştir. Program bütçenin ilk yıllarında ödeneklendirme faaliyet maliyetlerinin tespitinden başlarken, yani tümevarım söz konusu iken, daha sonraki yıllarda YPK'da tespit edilen "makro büyüklük"lerin de etkisiyle tümdengelimi haline almıştır.

Yani önce personel ödenekleri dağıtılmış, ardından diğer cari ödenekleri, ardından transfer ödenekleri ve en son yatırım ödenekleri dağıtılmış ve sonuçta program bütçenin en küçük birimi olan faaliyet maliyeti önemini yitirmiştir. Faaliyet maliyetini göz önüne alan bir bütçeleme, yatay ödenek dağıtımını gerektirirken, uygulamada dikey ödenek dağıtımını yapmıştır.

f) Faaliyet maliyetinin anlamını yitirmesi program maliyetini anlamsızlaştırmıştır.

g) Zaman içinde yapılan değişiklikler temel mantığı ortadan kaldırmıştır. Örneğin 888, 999, 990 gibi programlar, aslında program değildir. Bunun dışında bazı maliyetlerin 101 programı altında 55, 66 gibi alt programlarda veya 080, 081, 082, 083, 084, 085 gibi faaliyetlerde toplanması, diğer programların gerçek maliyetinin tespit edilmesini imkansızlaştırmıştır.

h) Kamu hizmetlerinin yürütülmesi için devletçe satın alınan mal ve hizmetleri gösteren madde sınıflandırması esasının program bütçede önemini kaybettiği belirtilmesine ve "harcama maddeleri" kodlamanın ikincil derece önemli kod grubu olmasına rağmen, gerek saymanlar gerekse denetimler sayesinde birincil derecede önemli kod grubu olmuştur. Bu gelişme klasik bütçe anlayışının olduğu gibi program bütçe içine yerleşmesine neden olmuştur.

2- Dışsal Nedenler

a) Maliye Bakanlığı program bütçeye sahip çıkmamış, program bütçe anlayışının kurumsallaşması için gerekli adımları atmamıştır.

b) Program bütçenin yaklaşık ilk on yılında 3046 Sayılı Kanun benzeri bir kanunun olmaması kamu yönetimindeki yapılanmanın standarttan yoksun bir şekilde yapılmasına neden olmuştur. Böyle bir boşluk program anlayışında sıkıntılara sebep olmuştur.

c) İlk uygulama yıllarının ardından siyasi belirsizlik ve hükümet sorunlarının patlak vermesi, PBS gibi büyük oranda iktidar gücünü gerektiren reformları ortada bırakmıştır.

d) PBS'nin ilk yıllarında Başbakanlık tarafından "emredilen" ve Maliye Bakanlığı tara-

findan kurulması özendirilen bütçe ünitelerinin, ilgisizlik, personelindeki isabetsiz seçimler gibi nedenlerle ortadan kaldırılması PBS'nin kurumsallaşmasını engellemiştir.

e) Bütçeleme anlayışının sürekli tanıtılması ve bütçe hazırlama görevini ifa eden harcamacı kurum personelinin eğitiminin sürekli yapılması gerekirken böyle bir program uygulanmamıştır.

f) Yatırım ödenekleri ile personel ve diğer cari ödeneklerinin farklı kurumlar tarafından tespit edilmesi faaliyet ve dolayısıyla program maliyetini anlamsızlaştırmıştır.

g) PBS'nin önemli ölçüde datalara ve bilgi işleme dayanması, oysa ki bilgi işlem alanındaki gelişmelerin henüz yaşanmamış olması.

V- PBS TECRÜBESİ İŞİĞİNDA ANALİTİK BÜTÇE SINIFLANDIRMASI

Her şeyden önce şunu belirtmekte yarar vardır. Analitik Bütçe Sınıflandırması (ABS); gerekçe, ödeneklendirme, sınıflandırma ve program analizi olmak üzere dört unsurdan oluşan program bütçenin sadece sınıflandırma kısmını değiştirmiştir. Bununla birlikte uygulanmakta olduğu son yıllarda PBS'in diğer unsurlarının unutulması "sadece sınıflandırmadan ibaret olduğu" düşüncesi ki, yanlış bir düşüncedir, PBS ile ABS'nin taban tabana zıt bir bütçeleme yaklaşımı olduğu izlenimi vermiştir.

PBS'nin yukarıda değinilen eksikliklerine ilave olarak, mali yönetim alanında yaşanan gelişmeler neticesinde; hesap verilebilirlik ve saydamlık gibi kavramlar literatürümüze girmiştir. Bu gelişmenin bir gereği olarak 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununda "Harcama Birimi", "Harcama Yetkilisi" gibi kavramlar yer almıştır. Kanun veya KHK gibi üst hukuk normlarıyla kurulan birimlere tahsis edilen ödenek ile önemli makamlara atanan -örneğin üçlü kararnameyle atanan birim yetkililerinin- kullanımına sunulan ödeneklerin bütçe kanunlarında gösterilmesi, her şeyden önce muhatabın tespiti açısından önemlidir. Sınıflandırmada birim anlayışının olması bütçe sınıflandırması ile teşkilat yapısı arasında olan kavgaya da son noktayı koymaktadır.

Fonksiyonlar, Hükümetin temel hedeflerinin gerçekleşmesine yönelik ana faaliyet gruplarıdır. Program, bir fonksiyon içindeki, kuruluşların yapacakları işleri belirleyen ana kategorilerdir. Fonksiyonel sınıflandırma, topluma sağladığı belli ve farklı hizmetleri içine alan ana hedefler olarak tarif edilebilir. Bu tip bir sınıflandırma, harcamayı yapan teşkilata bakılmaksızın, hükümet harcamalarının hangi maksatlarla kullanıldığını açıkça ortaya koyar. Böylece her kamu hizmetinin hükümet harcamalarındaki payı bütçe rakamları ile ortaya konulur, bu da bütçenin toplum yönünden daha açık ve anlamlı bir mana kazanmasını sağlar. Program sınıflandırması, fonksiyonlarla sınıflandırılmış hedeflere ulaşmak için birimlerce yürütülen işlerin en yüksek seviyede sınıflandırılmasıdır. Yani program, birimlerin devletin ana fonksiyonlarına hizmet eden en yüksek seviyedeki sınıflandırmasıdır.

Buradan hareketle program kodu, sınıflandırmanın merkezinde yer alan bir kod grubu olmak zorundadır. Bağlı olduğu ana grup parçası olduğu fonksiyon, fonksiyonun bağlı olduğu yerde birim tanımlamasıdır. Programa bağlı olan parçalar ise maliyetlerini tespiti yarayan harcama kalemleridir. Bu koordinat tanımlı bizi ABS'nda fonksiyonel sınıflandırmanın dördüncü düzeyine götürmektedir. Yani programın üzerine yüklenen misyonu yerine getirecek alan, ABS'nda mevcuttur.

PBS'nın ilk yıllarından itibaren tarihe gömülen üç unsurun; gerekçe, ödeneklendirme ve program analizinin, performans bütçe ile yeniden diriltilmesi ve yeni bir ruh kazandırılması gerekmektedir. Aksi takdirde ABS, bütçeden beklenen fonksiyonları tek başına yerine getirmede yeterli bir unsur değildir. Ruhlu olmayan bir sınıflandırma, bütçe değildir. O ruh,

performans bütçe ile sağlanacaktır.

Bütçe hazırlama ile ilgili bir diğer sorun da personel sorunudur. Bütçe hazırlama, kurum ve kuruluşların bütçe birimi personelini ve sorumlu kişilerini içine alarak gerçekleştirilir. Bütçeyi hazırlamak ve uygulamak için kurum ve kuruluşlarda "bütçe birimlerine" ihtiyaç duyulmaktadır. Programlar ve performanslar bu kamu kurumlarınca tespit edilecektir, BÜM-KO tarafından değil. Fakat BÜM-KO, koordinasyon, yol gösterme, liderlik etme ve asistanlık bakımından odak noktasını teşkil edecektir. Kurum ve kuruluşlarda, programların veya performansların birbirine uygunluğundan sorumlu "bütçe analistleri"ne ihtiyaç duyulacaktır. Ancak bu yapılabildiği zaman performans bütçenin bir anlamı olabilecektir. 5018 sayılı Kanunla yapılan düzenlemeler neticesinde oluşturulan "Mali Hizmetler Birimi"ne BÜM-KO özel önem vermelidir. Aslında BÜM-KO'nun görevi harcamacı kurumlarda yer alacak "İç Denetçiler" yapılandırılması değil, "Mali Hizmetler Birimlerinin" yapılandırılması olacaktır.

SONUÇ

Reformların gündeme gelmesi ve hayata geçirilmesi, hiç de kolay olmayan faaliyetlerdir. Reformlar; yıllar boyunca süren çalışmalarla ve büyük maliyetlerle gerçekleştirilmektedir. Reformların başarısız olması, bu maliyet unsurlarına bir de ülkelerin ve insanların kaybolmuş umutlarını eklemektedir. Çağı yakalamak hedefiyle reformlar yapan bir ulus olarak, kendi alanımızla ilgili olarak başarılı olmak gayretimiz ve en büyük temennimizdir.

Bu vesile ile Program bütçe reform grubunda büyük fedakarlıklarla çalışmış olan grup üyelerine sağlık esenlik, aramızdan ayrılmış olanlara da Allah'tan rahmet dileriz.

Görüşler

İLYAS ÇELİKTAŞ

Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Özel Hukuk Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi

E - Devlet Yolunda Önemli Bir Adım: "Elektronik İmza Kanunu" Yürürlüğe Girdi

I- GİRİŞ

1 5.01.2004 tarihinde TBMM'de kabul edilen 5070 sayılı "Elektronik İmza Kanunu"⁽¹⁾ 23.07.2004 tarihinde yürürlüğe girmiş bulunuyor. Kanunun tarihsel geçmişi, Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu'nun 25 Ağustos 1997 tarihli toplantısında aldığı Türkiye'de elektronik ticaretin yaygınlaştırılmasına ilişkin 97/3 sayılı Karara dayanmaktadır. Bilindiği gibi bu Karar uyarınca elektronik ticaret konusunda dünyadaki gelişmelere paralel olarak ulusal bir strateji belirlenmesi amacıyla yapılacak çalışmalarda koordinatörlük görevi Dış Ticaret Müsteşarlığı'na verilmiş ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın başkanlığında ilgili kuruluşların katılımıyla Elektronik Ticaret Koordinasyon Kurulu (ETKK) oluşturulmuştur. 16 Şubat 1998 tarihinde ilk toplantısını yapan ETKK, çalışmaların verimli bir şekilde sürdürülebilmesi için toplantıya katılan kuruluş temsilcileri arasından Teknik, Hukuk ve Finans adı altında üç ayrı çalışma grubu oluşturmuştur.

Bu gruplardan Hukuk Çalışma Grubu 08.05.1998 tarihli nihai raporunda⁽²⁾ (Bölüm II) elektronik imza ile ilgili olarak şu görüşlere yer vermiştir: "Elektronik ticaretin gelişebilmesi ve kullanıcılar tarafından benimsenebilmesinin ilk şartı; açık ağ sistemine duyulan güvenin sağlanmasıdır. Bu açıdan; taraflar arasında iletilen bilginin gizliliği, bütün-

lüğü ve tarafların kimliklerinin doğruluğu kurulacak olan teknik ve yasal altyapı ile garanti edilebilmelidir. Söz konusu şartlar, elektronik imza ile sağlanabilmektedir. Bu nedenle, elektronik ticaretle ilgili çalışmalarda ileri bir çok ülkenin yasal düzenlemelerde önceliği elektronik imza mevzuatı çalışmalarına vermeleri bir rastlantı değildir". Benzer şekilde açık bilgisayar ağı olan internetin elektronik ticaret için uygun bir alt yapı olduğu, internet üzerinden yapılacak hukuki ve ticari işlemlerin zaman, yer ve işgücü tasarrufu sağlayacağı ancak önemli olanın taraflar arasında karşılıklı olarak iletilen bilgilerin gizliliğinin ve bütünlüğünün korunarak tarafların kimliklerinin doğruluğunun güvence altına alınmasına ilişkin hukuki düzenlemeler olduğu hususu Adalet Bakanlığınca hazırlanan Elektronik İmza Kanun Tasarısına ilişkin Genel Gerekeçede⁽³⁾ de ifade edilerek, tasarı hazırlanırken elektronik ticaretin bütünü ile düzenlenmesinin hedef alınmadığı; elektronik ticaretin alt yapısının asli unsuru olan elektronik imzanın düzenlendiği vurgulanmıştır.

Elektronik imzanın hukuki ve teknik yönleri ile kullanımına ilişkin esasları düzenleyen Elektronik İmza Kanunu, 4 kısım ve 26 maddeden oluşmaktadır. Kanunun amacı, kapsamı ve elektronik imzaya ilişkin çeşitli

tanımlar birinci kısımda yer almaktadır. İki bölümden meydana gelen ikinci kısmın birinci bölümünde; güvenli elektronik imzanın tanımı, hukuki sonucu ve uygulama alanı ile güvenli elektronik imza oluşturma ve doğrulama araçları yer almakta, ikinci bölümünde ise; sertifika hizmet sağlayıcısının ne olduğu, yükümlülükleri, elektronik sertifika sahibine karşı sorumluluğu düzenlenerek nitelikli elektronik sertifikada bulunması gereken zorunlu unsurlar, bunların iptal edilebileceği haller ile yabancı elektronik sertifikaların hukuki durumu belirtilmiştir. Üçüncü kısımda denetim ve ceza hükümleri, dördüncü kısımda ise çeşitli hükümler yer almaktadır.

II- KANUNUN HAZIRLANMASINDA YARARLANILAN ULUSAL VE ULUSLARARASI DÜZENLEMELER

A. Avrupa Parlamentosu ve Konseyi'nin 13.12.1999 Tarihli Elektronik İmza Yönergesi⁽⁴⁾

Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Birliği Konseyi, elektronik iletişim ve ticaretin "elektronik imzaları" ve verilerin tasdik edilmesini sağlayacak ilgili hizmetleri gerekli kıldığı gerçeğinden hareketle; elektronik imzalara uygulanabilecek koşullara ilişkin bir Topluluk çerçevesi oluşturmak ve yeni teknolojilere olan güvenin güçlendirilerek genel kabulünün sağlanmasına katkıda bulunmak amacıyla 1999/93 sayılı ve 13 Aralık 1999 tarihli bu direktifi kabul etmiştir. Yönergenin amacı; "... elektronik imzaların kullanımını kolaylaştırmak ve hukuken tanınmalarına katkıda bulunmaktır. Direktif, elektronik imzalar ve bazı sertifikasyon hizmetleri için, iç pazarın iyi işleminin temini amacıyla, hukuki bir çerçeve çizmektedir" şeklinde ifade edilmiştir (m. 1).

Yönergede elektronik imza olarak "ileri elektronik imza" esas alınmıştır⁽⁵⁾. Bu imza, Yönergenin I no'lu ekinde öngörülen şartları yerine getiren ve II no'lu ekinde öngörülen gerekleri yerine getiren bir sertifikasyon hizmeti sunucusu tarafından verilen nitelikli

sertifikaya (m.2, f.10) dayanmakta ve III no'lu ekte belirtilen şartları yerine getiren "güvenli imza yaratım tertibatı" (m.2, f.6) ile oluşturulmaktadır. İleri elektronik imza (advanced e-signature) elle atılan imza ile aynı hukuki sonucu doğurmakta ve yargı süreçlerinde kanıt olarak kullanılabilir (m.5). Üye devletlerin bu yönergeyi iç hukuklarına geçirmek için gerekli düzenlemeleri yapma yükümlülükleri bulunmaktadır (m. 13).

B. Elektronik İmzalar Konusunda Uncitral Model Kanun Taslağı⁽⁶⁾

Birleşmiş Milletler Uluslararası Ticaret Hukuku Komisyonu (Uncitral)⁽⁷⁾ tarafından hazırlanan taslak, elektronik imzalar konusunda yeknesak kurallar getirmektedir. Kapsam itibariyle elektronik imzaların ticari faaliyetlerde kullanıldığı alanlarda uygulanacağı belirtilmiştir. Elektronik imza; "Bir veri mesajına eklenmiş veya mantıken birleştirilmiş ve veri mesajına ilişkin olarak imza atanı belirlemek üzere kullanılabilir olan, veri mesajında bulunan bilginin imza sahibi tarafından onaylandığını gösteren elektronik formatta bir bilgidir" şeklinde tanımlanmıştır (m.2, a).

Elektronik imza şu hallerde "güvenilir elektronik imza" kabul edilir: (i) imza yaratım verileri, kullanıldıkları bağlamda, sadece imzalayan kişi ile irtibatlı ise ve imzalayan kişiden başkası ile irtibatlı değilse; (ii) imza yaratım verileri, imza esnasında sadece imzalayan kişinin kontrolünde ise ve herhangi başka bir kişinin kontrolünde değilse; (iii) elektronik imzada, imza anından sonra yapılmış her türlü değişiklik, fark edilebilir nitelikte ise; (iv) imzalanan bilgiye ait sonradan yapılan her türlü değişikliğin fark edilebilir olmasının gerekliliği. Taslakta ayrıca imzalayan kişinin (m.8), sertifika veren ve elektronik imzalara ilişkin diğer hizmetleri sunan sertifikasyon hizmet sunucusunun (m. 9) yükümlülükleri sayılmıştır. Son olarak yabancı sertifika ve elektronik imzaların tanınması düzenlenmiştir.

C. Amerika Birleşik Devletleri:

“Küresel ve Ulusal Ticarete Elektronik İmza Kanunu”⁽⁸⁾

30 Haziran 2000 tarihinde kabul edilen ve 1 Ekim 2000 tarihinde yürürlüğe giren Kanunun amacı; eyaletler arası ya da dış ticarete elektronik kayıtların ve imzaların kullanımını kolaylaştırmaktır. Kanuna göre “elektronik imza” terimi, bir şahıs tarafından kaydı imzalamak amacıyla gerçekleştirilen ya da kabul edilen elektronik bir ses, sembol ya da sözleşmeye ya da başka bir kayda iliştilen ya da mantıksal bağ kurulan işlem anlamına gelir (SEC. 106/5). Kanun bazı işlemlerin (Örneğin, vasiyetname, evlat edinme, boşanma ve diğer aile hukuku konuları) elektronik imzaya konu olamayacağını kabul ederek istisna tutmuştur.

III- ELEKTRONİK İMZA KANUNUNA GÖRE “ELEKTRONİK İMZA” VE HUKUKİ SONUÇLARI

A. Genel Olarak İmza Kavramı ve Hukuki Etkisi

İmza, “Bir yazıda yer alan ifadelerin doğruluğunu ve düzenleyen kendisine aidiyetini gösteren, düzenleyen kişinin adı ve soyadını belirten el yazısı, bu konuda kişinin kullandığı özel yazı biçimi” şeklinde tanımlanmaktadır⁽⁹⁾. İmzanın, sahibinin kimliğini tespit etme; imzalanan belgenin hukuki önemine dikkat çekme; imzalanan belgeye onay verme; muameleye açıklık ve kesinlik kazandırma gibi fonksiyonları bulunmaktadır⁽¹⁰⁾. Türk hukukunda imzaya ilişkin hükümler Borçlar Kanununda düzenlenmiş bulunmaktadır. BK. m.13; kanunen yazılı şekle tabi tutulmuş bir akitte, mükellefiyet altına giren bütün şahısların imzalarının bulunması mecburiyetini getirmektedir⁽¹¹⁾. Aynı Kanunun 14. maddesi uyarınca imza, imza sahibinin el yazısıyla atılmalıdır⁽¹²⁾. Kanun imzanın el yazısıyla olması kuralına bir takım istisnalar getirmiştir. Bunlar; örf ve adetin elverdiği ve özellikle çok miktarda tedavüle çıkarılan kıymetli evrakın imzalanmasının gerektiği hal-

lerde imzanın bir alet vasıtasıyla konulması (BK. m.14, f.2), amalar (BK. m.14, f.3) ve sakat olduğu için imza atamayan kimselerin (BK. m.15) imza yerine bazı işaretler (parmak basma veya mühür) kullanmasıdır.

Yukarıda yer alan bilgilere göre, acaba elektronik ortamda yapılan sözleşmelerde ve düzenlenen belgelerde yer alan elektronik imzanın hukuki durumu ne olacaktır? İmzanın el yazısı ile atılması zorunluluğu karşısında böyle bir imza, hukuken imza olarak kabul edilmeyeceği gibi elektronik imzanın yer aldığı belgenin hukuki geçerliliği de bulunmayacaktır. Elektronik ticaret konusunda yaşanan hızlı gelişmeler ve bu gelişmelerden istifade etmek isteyen ülkemizde gerekli yasal altyapının oluşturulması kaçınılmazdı. Aşağıda ifade edileceği üzere 5070 sayılı Elektronik İmza Kanunu getirdiği düzenleme ile elektronik imzaya hukuki bir geçerlilik kazandırarak elektronik ortamda düzenlenmiş belgelerin geçerli olmasını sağlamıştır.

B. Elektronik İmza Kavramı ve Tanımı

Elektronik imza; bir bilginin üçüncü tarafların erişimine kapalı bir ortamda, bütünlüğü bozulmadan (bilgiyi ileten tarafın oluşturduğu orijinal haliyle) ve tarafların kimlikleri doğrulanarak iletildiğini elektronik veya benzeri araçlarla garanti eden harf, karakter veya sembollerden oluşmuş bir seti ifade eder⁽¹³⁾. Elektronik imza kavramı çok genel olup elektronik ortamda kullanılan imza türlerinin hepsini ifade eden bir üst kavramdır⁽¹⁴⁾. Sayısal (digital) imzalar, biyometri tekniği (kişilerin göz retinası, parmak izi ya da ses gibi biyolojik özelliklerinin kaydedilerek kullanılması) ile oluşturulan imzalar, el yazısı imzanın orijinalinin scanner ile taranarak elde edilen imzalar gibi el yazısı imzanın yerini, elektronik ortamda alabilecek bütün teknolojiler elektronik imza kavramı içinde yer alır.

5070 sayılı Kanuna göre elektronik imza; başka bir elektronik veriye eklenen veya elektronik veriyle mantıksal bağlantısı bulu-

nan ve kimlik doğrulama amacıyla kullanılan elektronik veriyi ifade eder (m.3, b). Ancak kanun esas olarak "güvenli elektronik imza"yı esas almış ve hukuki sonuçlar bağlamıştır. Güvenli elektronik imza ise; a) Münhasıran sahibine bağlı olan, b) Sadece imza sahibinin tasarrufunda bulunan güvenli elektronik imza oluşturma aracı ile oluşturulan, c) Nitelikli elektronik sertifikaya dayanarak imza sahibinin kimliğinin tespitini sağlayan, d) İmzalanmış elektronik veride sonradan herhangi bir değişiklik yapıp yapılmadığının tespitini sağlayan elektronik imzadır (m.4). Görüldüğü gibi güvenli elektronik imzanın nitelikli elektronik sertifikaya dayanması gerekmektedir. Elektronik sertifika, imza sahibinin imza doğrulama verisini ve kimlik bilgilerini birbirine bağlayan elektronik kaydı ifade eder (m.3, ı) ve kanuna uygun olarak faaliyette bulunacak elektronik sertifika hizmet sağlayıcılarından belirli bir ücret karşılığında temin edilir.

Elektronik sertifika hizmet sağlayıcısı, elektronik sertifika, zaman damgası ve elektronik imzalarla ilgili hizmetleri sağlayan kamu kurum ve kuruluşları ile gerçek veya özel hukuk tüzel kişileridir (m.8). Kanun ikinci bölümünde elektronik sertifika hizmet sağlayıcılarının yükümlülüklerini (m. 10) ve hukuki sorumluluklarını⁽¹⁵⁾ (m.13) düzenlemiştir. Nitelikli elektronik sertifikalar, Kanunda belirtildiği şekilde; "nitelikli elektronik sertifika" olduğuna dair bir ibareyi, sertifika hizmet sağlayıcısının kimlik bilgilerini ve kurulduğu ülke adını, imza sahibinin teşhis edilebileceği kimlik bilgilerini, sertifikanın geçerli olduğu süreyi, sertifikanın seri numarasını ve sertifika hizmet sağlayıcısının sertifikada yer alan bilgileri doğrulayan güvenli elektronik imzasının bulunduğu elektronik sertifikalardır (m.9).

Güvenli elektronik imza sahibine veri bütünlüğü ve gizlilik sağlıyor. Elektronik sertifika hizmet sağlayıcısı imza oluşturma verisini başkasına kullandıramayacağı gibi (m. 10, f), nitelikli elektronik sertifikaya ilişkin

veri tabanında bulunan bilgilerin sahteliğinin veya yanlışlığının ortaya çıkması veya bilgilerin değişmesi halinde verdiği nitelikli elektronik sertifikayı derhal iptal eder. Veri bütünlüğü aldığımız veya gönderdiğimiz herhangi bir mesajın bize gelene veya karşı tarafa ulaşıncaya kadar herhangi bir şekilde müdahaleye uğramayacağı, değiştirilemeyeceği anlamını taşır. Güvenli elektronik imza işlemi imza sahibinin yaptığını (kimlik doğrulama) ve yapılan işlemi inkar edememe özelliklerini garanti etmektedir.

C. Elektronik İmzanın Hukuki Sonuçları

1) Kanun, güvenli elektronik imzanın elle atılan imza ile aynı hukuki sonucu doğuracağını kabul etmiştir (m.5, f. 1). Buna paralel olarak Borçlar Kanununun "imza" kenar başlıklı (m.14, f.1) hükmüne "Güvenli elektronik imza elle atılan imza ile aynı ispat gücüne haizdir" cümlesi eklenmiştir. Buna göre, güvenli elektronik imza ile elektronik ortamda düzenlenen belgeler artık hukuken geçerli sayılacaktır. Ancak kanunların resmi şekle veya özel bir merasime tabi tuttuğu hukuki işlemler ile teminat sözleşmeleri güvenli elektronik imza ile gerçekleştirilemez (m. 5, f.2). Örneğin, gayrimenkul mülkiyetini nakil borcu doğuran akitlerin, Tapu Kanununun 26. maddesi uyarınca tapu sicil muhafızları veya memurları tarafından düzenlenmesi gerekir. Keza "evlenme akdi", "sözlü vasiyetname" gibi özel merasime tabi muameleler de elektronik imza ile gerçekleştirilemez.

2) Kanunun 22. maddesi ile Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanununa 295/A hükmü eklenerek, güvenli elektronik imza ile oluşturulan elektronik verilerin senet hükmünde olması ve aksi ispat edilinceye kadar kesin delil sayılması sağlanmıştır. Medeni usul hukukumuzda göre kesin deliller hakimi bağlayıcı niteliktedir ve hakim bunları takdir yetkisi bulunmamaktadır. HUMK. m.287 ve devamında düzenlenmiş olan ve kesin deliller arasında yer alan senet, bir kimsenin kendisi aleyhine delil teşkil üzere düzenleyip hasmına verdiği belgedir⁽¹⁶⁾. HUMK. m.288

ve 290 hükmüne göre, 400.000.000 TL'nin üzerindeki hukuki işlemler ve senede karşı olan iddialar kesin delillerle (ikrar, kesin hüküm, yemin, senet) ispatlanacağından yapılan düzenleme ile artık elektronik kayıtlarda delil sistemimiz içinde senet olarak yerini almıştır.

IV- SONUÇ

Teknolojinin baş döndürücü bir şekilde geliştiği, internetin kullanım alanının son derece yaygınlaştığı ve elektronik ticaretin hızla geliştiği bir dünyada ülkelerin uluslararası normlara uygun düzenlemeler yaparak gerekli fiziksel ve yasal altyapıyı oluşturmaları kaçınılmazdır. 5070 sayılı Elektronik İmza Kanunu, bu yönde bir çalışmanın yasal altyapısının asli unsurlarından biri olan elektronik imzayı düzenlemektedir. Elektronik imzanın hukuki ve teknik yönleri ile kullanımına ilişkin esasları düzenleyen kanunun elektronik imzaya hukuki değer atfetmesi ve bu imza ile oluşturulan verileri kesin delil sayarak köklü değişiklikler gerçekleştirmesi, elektronik ortamda özellikle ticari işlemlerin güvenilir bir şekilde yapılmasını ve işlem hacminin artmasını sağlayacaktır.

DİPNOTLAR

- 1- RG. T. 23.01.2004, S. 25355.
- 2- Bkz.: www.e-ticaret.gov.tr/raporlar/hukuk.htm (30.07.2004).
- 3- <http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss333m.htm> (30.07.2004).
- 4- OJ L 013, 19.01.2000, s.0012-0020. Yenergenin Türkçe metni için bkz.: http://www.e-ticaret.gov.tr/hukuk/ABdirekt_imza.htm (10.08.2004).
- 5- 5070 sayılı Elektronik İmza Kanunumuzda da "güvenli elektronik imza" elektronik imza olarak kabul edilmiştir.
- 6- Türkçe metni için bkz.: <http://www.e-ticaret.gov.tr/hukuk/uncitral.htm> (10.08.2004).
- 7- United Nations Commission on Trade Law.
- 8- Ulusal çerçevede esasları belirleyen bu Kanunun orijinal adı: "Electronic Signatures In Global and National Commerce Act" dir. Türkçe metni için bkz.: <http://www.e-ticaret.gov.tr/hukuk/ABDyasa.htm> (10.08.2004).
- 9- Ali Şafak, Hukuk Terimleri Sözlüğü, Ankara: Rehber Yayıncılık, 1992, s. 213.
- 10- Digital Signature Guidelines, Legal Infrastructure

for Certification Authorities and Secure Electronic Commerce, Chicago: American Bar Association, 1996, s. 5.

11- Yargıtay 15. HD., 05.05.1975 tarih ve 739/2404 sayılı kararında, "BK'nun 13. maddesine nazaran, senet borçlu tarafından imza edilmiş veya mühürlenmiş ya da parmak izi ile işaretlenmiş olmak gerekir; bir belgede imza, mühür veya işaret bulunmazsa o belgenin senet niteliği yoktur. Belgedeki yazı kısmının borçlunun el yazısı ile hazırlanmış ve yazılmış olması halinde de bu belge senet olarak hüküm ifade etmesi için borçlu tarafından imzalanmış olmalıdır". Yargıtay Kararları Dergisi, 1976/6, s. 872.

12- Yargıtay 12. HD., 8.11.1999 tarih ve 13769/1390 sayılı yayımlanmamış bir kararında, "BK'nun 14. maddesi "imza, üzerine borç alacak kimsenin el yazısı olmak lazımdır" düzenlemesini getirmiştir. El yazısı ile atılacak imzanın ne şekilde olacağı konusunda ayrı bir şekil şartı yoktur. Kişi kendine özgü, belirli karakterleri içeren semboller belirterek imza atabileceği gibi ad ve soyadını yazmak suretiyle de imzasını atabilir. Ancak kişi bu şekilde karakterleri ve sembolleri kullanırken veya ad ve soyadını yazarken imza atmayı amaç edinmelidir. Bu husus kişinin uygulamada hangi imza şeklini benimsediğinin tespiti ile anlaşılabilir". Bkz.: Baki Kuru, Hukuk Muhakemeleri Usulü, 6. Baskı, C. II, İstanbul: Demir Demir Yayıncılık, 2001, s. 2080.

13- ETKK Hukuk Çalışma Grubu Raporu, Bölüm II, bkz.: www.e-ticaret.gov.tr/raporlar/hukuk.htm (30.07.2004).

14- <http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss333m.htm> (30.07.2004).

15- Şu hususlar önemlidir: 1) Burada kusurlu sorumluluk esas kabul edilmiştir. Elektronik sertifika hizmet sağlayıcısı bu Kanun veya bu Kanuna dayanan yönetmelik hükümlerini ihlal ederek üçüncü kişilere zarar vermişse bu zararları tazmin ile yükümlüdür. Ancak kusursuzluğunu ispat ederek bu sorumluluktan kurtulabilir. Eğer nitelikli elektronik sertifika söz konusu ise elektronik sertifika hizmet sağlayıcısının üçüncü kişilere ve nitelikli elektronik imza sahibine karşı sorumluluğunu ortadan kaldıran veya sınırlandıran her türlü şart geçersizdir (sertifikanın içerdiği kullanım ve maddi kapsamına ilişkin sınırlamalar istisnadır). Telekomünikasyon kurumunun izni ile kurulan elektronik sertifika sağlayıcıları birer tacir olduklarından basiretli bir tacir gibi hareket etmeleri gerektiği de unutulmalıdır. 2) Eğer elektronik sertifika hizmet sağlayıcısının sorumluluğu istihdam ettiği kişilerin davranışından kaynaklanıyorsa bu sorumluluktan BK. m.55'te öngörülen türden bir kurtuluş kanıtı getirerek kurtulamaz. Yani istihdam ettiği kişinin böyle bir zarar ıka etmesi için hal ve şartların gerektirdiği bütün dikkat ve özeni gösterdiğini veya böyle bir dikkat ve özeni göstermemiş olsa bile zararın meydana gelmesine mani olamayacağını ispat etse bile sorumluluktan kurtulamaz. Yardımcı şahıslar söz konusu ise BK. m. 55'tekine benzer bir kurtuluş delili getirmek imkanı da sahip değildir. Bu yüzden elektronik sertifika hizmet sağlayıcısının personel seçiminde oldukça titiz davranması gerekmektedir.

16- Saim Üstündağ, Medeni Yargılama Hukuku C.I-II, İstanbul:Beta Basım Yayım, 1989, s. 525.

Rakamların Dili

Finans – Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi

EKONOMİK GÖSTERGELER DIŞ DÜNYA (EKİM 2004)

Ülkeler	GSYİH*	Tüketici Fiyatları*	Ücretler Kazançlar*	İşsizlik Oranı (%) (En Son)	Dış Ticaret Dengesi** (Milyar \$) (Son 12 Ay)	Cari İşlem Dengesi** (Milyar \$) (Son 3 Ay)
A.B.D.	3.3	2.7	2.3	5.4	- 598.3	- 571.9
Almanya	1.9	1.8	0.5	10.6	186.4	95.1
Avustralya	2.5	2.5	2.9	5.7	- 17.0	- 34.2
Avusturya	3.6	2.4	1.9	4.2	- 1.5	- 1.9
Belçika	3.0	2.0	2.2	13.2	20.3	12.2
Danimarka	0.9	1.2	3.1	6.2	10.4	7.0
Fransa	2.8	2.4	2.8	9.9	1.9	0.7
Hollanda	- 0.4	1.1	1.2	6.2	33.7	20.7
İngiltere	3.6	1.3	3.8	4.7	- 97.5	- 41.7
İspanya	2.0	3.3	3.1	11.0	- 62.4	- 33.4
İsveç	4.0	0.6	1.1	5.5	22.9	23.4
İsviçre	1.6	0.9	1.4	3.7	8.2	44.5
İtalya	1.1	2.1	2.6	8.5	3.3	- 14.0
Japonya	1.3	- 0.1	1.9	4.9	133.4	165.8
Kanada	4.3	1.9	1.5	7.2	49.3	23.8
Euro Bölgesi	2.1	2.3	2.2	9.0	111.8	61.5

Açıklamalar: (b.d.) = Belli Değil Kaynak: The Economist, 2 Ekim 2004.

(*) Yıllık Yüzde Değişim.

(**) Avustralya, Fransa, İngiltere, Japonya, A.B.D. ve Kanada için ithalat F.O.B., İhracat F.O.B.; Diğerleri için C.I.F./F.O.B.

MERKEZ BANKASI BEKLENTİ ANKETİ

Cari Dönem	Gözlem Sayısı	En Küçük	En Büyük	Standart Sapma	Aritmetik Ortalama	Medyan	Mod	Uygun Ortalama
Tüketici Enflasyonu Beklentisi (%) (Eylül - 04) (2.Dönem)	78	0,5	2,5	0,5	1,4	1,5	1,5	1,4
İki Ay Sonrasının TÜFE Beklentisi (Eylül - 04) (2.Dönem)	77	0,4	1,9	0,3	1,2	1,2	1,0	1,2
Yıl Sonu TÜFE Beklentisi (Eylül - 04) (2.Dönem)	77	8,0	15,0	0,9	10,6	10,5	10,5	10,5
Gelecek 12 Aylık Dönemin TÜFE Beklentisi (Eylül - 04) (2.Dönem)	75	6,3	14,0	1,4	9,5	9,5	10,0	9,5
Üç Aylık Hazine İhalesi Yıllık Bileşik Faiz Oranı Beklentisi (%) (Eylül - 04) (2.Dönem)	76	18,0	27,0	2,0	22,3	22,0	22,0	22,3
Yıl Sonu Bileşik Faiz Oranı Beklentisi (Eylül - 04) (2.Dönem)	75	13,0	32,0	2,3	19,9	20,0	20,0	19,9
Para Piyasası Gecelik Yıllık Basit Faiz Oranı Beklentisi (%) (Eylül - 04) (2.Dönem)	77	15,0	26,0	1,3	20,3	20,0	20,0	20,0
Yıl Sonu Basit Faiz Oranı Beklentisi (Eylül - 04) (2.Dönem)	76	13,0	27,0	1,8	18,7	18,5	18,0	18,6
Bankalararası Döviz Piyasası Dolar Kuru Beklentisi (Bin TL) (Eylül - 04) (2.Dönem)	79	1490,0	1750,0	31,1	1529,4	1525,0	1520,0	1526,6
Yıl Sonu Dolar Kuru Beklentisi (Eylül - 04) (2.Dönem)	78	1285,0	2100,0	84,2	1592,0	1580,0	1600,0	1586,6
Cari İşlemler Dengesi Beklentisi (Milyon Dolar) (*) (Eylül - 04) (2.Dönem)	70	-15000,0	-8200,0	1355,1	-12138,1	-12000,0	-12000,0	
GSMH Büyüme Beklentisi (%) (Eylül - 04) (2.Dönem)	74	5,0	11,2	1,5	7,9	8,0	9,0	7,9

(*) Verilerin dağılımının çok düzensiz olması nedeniyle uygun ortalama hesaplanamamıştır.

TEMEL GÖSTERGELER

Konsolide Bütçe (Ağustos- Sonu)		Enflasyon	
GELİRLER	70,870 Katrilyon TL	TEFE YILLIK EYLÜL SONU	% 12,50
HARCAMALAR	88,870 Katrilyon TL	TÜFE YILLIK EYLÜL SONU	% 9,00
BÜTÇE AÇIĞI	18,000 Katrilyon TL	TEFE AYLIK EYLÜL SONU	% 1,85
FAİZ DIŞI FAZLA	22,569 Katrilyon TL	TÜFE AYLIK EYLÜL SONU	% 0,94
İç Borç Stoku		GSMH Değişimi	
AĞUSTOS SONU	214,277 Katrilyon TL	SABİT FİYATLARLA 2004 1. DÖNEM	% 12,4
Dış Borç Stoku (Kamu)		GSMH	
2004 1.DÖNEM	34,406 Milyar Dolar	CARI FİYATLARLA 2004 1. DÖNEM	87,7 Katrilyon TL
İhracat Gelirleri		Sanayi Üretim İndeksi (Toplam)	
OCAK - TEMMUZ	34,406 Milyar Dolar	TEMMUZ	% 125,2
İthalat Giderleri		Kapasite Kullanım Oranı	
OCAK - TEMMUZ	53,825 Milyar Dolar	TEMMUZ	% 84,1
Cari İşlemler Dengesi		İşsizlik	
OCAK - TEMMUZ	- 10,025 Milyar Dolar	2004 1. DÖNEM	% 12,4

Garanti'ye dış ticaret finansmanında dünyadan ödül.

Global Finance Dergisi'ne göre 2002 ve 2003'te
Türkiye'nin en iyi dış ticaret finansman bankası:
Garanti.

Dünyada, ihracat alacakları
seküritizasyon işlemi yapan (1999) ilk banka:
Garanti.

1999 yılından bu yana
Çin'de Türkiye'yi temsil eden tek banka:
Garanti.

Dış ticaret mevzuatı hakkında bilmek istediğiniz her şeyi
mevzuat.garanti.com.tr adresinde veren tek banka:
Garanti.

